

Vikerkaar

7/1990

Uku Masingu, Peep Pedmanson, Taavi Tuuliku, Taavi Eelmaa luulet; Madis Kõivu ja Arvo Uustalu proosat; Paul Valéry, Hermann von Keyserling, Jaan Kaplinski ja Märt Läänemets vaimust, kunstist, usust ning uskmatusest; psühhoanalüüsi loeng jätkub; Rein Tootmaa, Maarius Mehu, Kristiina Rossi, Piret Kruuspere ja Mati Undi reitsensioonid

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Juuli 1990. Nr 7

- Uku Masing *Meelekergusse sattudes* 1
Madis Kõiv *Kärbes, Stuttgart 1885. Film. Ahelate purustamine. Vesi ja kuivus* 3
Peep Pedmanson *Luulet* 16
Taavi Tuulik *Luulet* 24
Taavi Eelmaa *Luulet* 29
Arvo Uustalu *Koerasurm* 33
Eeva Kohonen *Surmast ja sülelusest* 39
Paul Valéry *Vaimu kriisist. Hing ja tants* 44
Mihkel Rebane *Poeetiline norm ja normitus* 54
Sarvepalli Radhakrishnan *Religioosne kogemus ja selle tõendused I* 59
Merab Mamardašvili *Mõte kultuuris* 65
Mait Raun *Solipsismist* 70
Hermann von Keyserling *Filosoofia kui kunst* 73
Dixi
Märt Läänemets *Kas vaimsusel on aega?* 76
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Usk ja uskmatust* 77
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng* 82
Charles Brenner *Kaks fundamentaalset hüpoteesi* 85
Vaatenurk
Rein Tootmaa, Maarius Mehu *Ikkagi* 90
Kristiina Ross *Kalliskivi* 91
Piret Kruuspere *Parem hilja kui...?* 92
Mati Unt *Pihime ka?* 94
Kaleidoskoop
Joonas Kik *Alateadvuse kollektiviseerimine jätkub* 95
Rahvuslik kosmopoliitism. 96

19

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotod: Tiit Veermäe

Tagakaanel: Eeva Kohonen

UKU MASING

Meelekergusse sattudes

Jälle öö on sume, haljas
nagu killud Mozartist.
Unelm jookseb, syda paljas,
rinda riivab hõberist.
Ei tal tallad murul väsi,
juuksed lennul oma tuult,
laanetähti puistab käsi
keha kergust naervalt suult.

Ta on hämar, ta on mahe,
lailab kõikjal, ise kõik,
pole voorus, pole pahe,
valeks talle surma hõik,
valeks elu tuim ja tyhi,
vadaks vabadus ja määr,
sest et Pyhavaimu pyhi
tantsib tema pinguv säär.

See, kes olla võinuks ise,
veel kord põikab puude all,
kustutab mu kurbumise,
mis ka poolik, tõnts ja hall.
Peagi ei ta loodu enam
teele nagu pärnalõhn,
kyllap arvan taas, et kenam
nyydne mina, juhm ja kõhn.

Vaevalt! Kuskil hinges mõra
leidis ykskord kärbessurm,
nyyd on risuks katkend võra,
kuivis lehis koltub nurm.
Laulma tulla laiba sisse
ammu pelgab taibulind,
kalliks sõbraks lehkamisse
raisakull vaid vajab mind.

Aga öö on haljas, sume
nagu killud Mozartist,
unustan siis veelkord lume
unistades elamist
selleks, mida teps ei oota
lõbusalt ja jonnakalt
see, kes mõtleb, tunneb hoota,
igalt valgelt hommikult.

(Käsikirjalisest kogust «Suriija sandiristilt», 1955)

MADIS KÕIV

KÄRBES, STUTTGART 1885

Pausaniase IX raamat: keeran lehte ja näen, lehtede vahel kärbes, surnud muidugi, kuivanudki juba, tiivad laiali — nagu raamatu vahele kuivama jäetud lill, mälestus ühest suvest. Aga ebameeldiv siiski ja ootamatu on leida kärbest sealt Pausaniase üheksanda raamatu lehtede vahelt, kuivanult ja paberi külge kleepunult. Ei ole see ju tema koht siin, ei sobi kuidagi, vastik koguni, tülgastav. Miks ainult? Kui ometigi on leheküljel, mille külge ta kleepub, juttu varestest. Kui juba vares, miks mitte siis kärbes, teises koodis küll, mitte sõna, vaid kärbes ise, aga surnud samuti, elutu, kuivanud koguni ja kinni kleepunud — kunagi siin nendel lehtedel istunud kärbes, tähtedel, mis kokku annavad sõna «varesed» (aga selle kindlakstegemisega sünnivad omad komplikatsioonid), istunud ja kratsinud tagakoibadega valgekilelisi tiibu, pead võib-olla, mis peamiselt ainult kahest silmast koos seisab, siis on raamat võib-olla äkki kokku langenud, kärbes vahele jäänud ja kuivanud (ei ole õige, muide, see oletus).

Lehekülgedel, millel kärbes kuivab, riputavad plataialased linna lähedale tammesallu puuokstele lihatükikesi ja jäävad ootama, kuni tulevad linnud, aga mitte neist ei hooli nad, nendest esimestest, pasknäärdest võib-olla, ei, ainult varesed, ainult neid peavad nad silmas, ootavad esimest kraaksujat, kes tuleb ja kahmab lihatüki küünte vahele ja lendab seda sööma — ühe tamme, sellesama või mõne teise otsa, teda nad ootavad, seda varest, esimest kahmajat ja lihatüki minemavijjat, ootavad ja valvavad, märgivad ära tamme, mille otsas ta oma saagi nahka paneb, tulevad kirvestega ja märgivad puu ära, võtavad tamme maha ja teevad temast puujumala.

Puujumala tamm, aga nüüd selle otsas varese asemel kärbes, kuivanud, tiivad laiali, kes teab mis saaki siin söönud või imenud, varjab oma kilekskuivanud kehaga ära poolteist sõna, ühe sellel ja teise (pooliku) alumisel real, just seal, kus langetatakse tamme, et sünniks jumal. Kärbes on surnud ja maetud pühasse Boiootia hiide. Ma ehmun peaaegu, istun rongis teel Tartust Tallinna ja loen Pausaniase üheksandat raamatut, keegi mees istub mu kõrval ja vaatab üle mu õla, kõrvale või tagasi, vaatab ja näeb — loeb siin keegi Pausaniast vanas gooti kirjas väljaandes, aga endal Boiootia tammede kohal surnud ja paberi külge kinnikleepunud kärbes.

Katab kinni poolteist sõna. Mul on koguni piinlik ja tunnen, nagu oleksin tilgutanud tomatipleki Hiina maalikunsti albumisse — Wang Wei «Selginemine pärast lumesadu» — näotu lugu igatahes, mees märkab seda kindlasti ja minu ehmatust ja piinlikkustunnet, ega see asja

muidugi ei paranda, halvendab. Lükkan kärbse näpuotsaga ettevaatlikult eemale, mehe pärast, kes üle öla piilub, ja sellepärast, et kaks sõna on kärbse all kinni, tuleb ka need ära lugeda, poolteist tegelikult ainult.

Lükkan kärbse kõrvale, sest mis õigus on tal sõnu kinni katta, aga tema all on tühi koht, auk tekstis, sõna ei olegi, ei seda tervet ega toda poolikut tema all. Sõnad kadunud koos kärbsega. Kärbes võttis sõnad kaasa nagu vares lihatükid, aga kuhu ta läks, kärbes nimelt? Vaatan maha, kuhu ta jäi, aga kärbes on kadunud, koos sõnadega, õhuke ja kuivanud, tiivad laiali, nagu ta oli, tolmuks pudenenud või pingi alla libisenud, vaatan maha, aga põrand on pime, tolmune ja liivane, ei näe enam kärbest, läinud mis läinud. Võttis sõnad kaasa — läks ja kadus. Vaatan tiitellehte — Stuttgart 1885.

Siis sellest ajast on see Stuttgardi kärbes seal Boiootia tammedel istunud ja kuivanud! 1885. aasta biidermeierkärbes, istus seal vareste ja lihatükkide — jumala — leheküljel, sellelsamal paberil ja trükipress lõi ta poolteise sõnaga vastu lehekülge lapikuks. Surus kärbse Pausaniase teksti Boiootiasse. Või vastupidi, surus Pausaniase kärbsele peale.

Stuttgardi biidermeierkärbes Pausaniase ja Boiootia saludega, mulle aga äkki, nüüd teises valguses asja nähes, saadeti, mälestus, kuivanud Württembergi-lill Neckari äärest, suvi 1885. Milleks mulle see saadeti mälestustega tollest suvest?

Ja mind ei huvitagi enam Boiootia rohelised tammed ja Vahemere hellenite taevas, võõrad mulle korruga nagu nende puujumaladki. Nüüd olen Stuttgardis, biidermeierlõhnad, tolm ja igavus — hämar Württembergi *Gemütlichkeit*, daamide lehvikud ja soengud, tulikuiv seelikukahin, kõik see tuleb mulle meelde, saadetakse tervitusena Pausaniase vahel Tartu—Tallinn rongi — seesama hämarus ja ahastama panev igavus, õhtu tumeda pärnapuuga ja punaste vabrikutega punased korstnad, suitsunud ja mustunud, nagu mass, mis tuleb pärnade all vabrikust koju, ja tuli loojuvast päikesest vabrikuakendel ja punasel telliskiviseinal. Lökendavad aknad, kupliga biidermeierlamp laual, lillaka mustriga toolipõhjad, hämarad nurgad kummutiga, klaver nurgas, Schumann, ikka veel, ikka ja Brahms, kes jõuab seda enam taluda, ahastus nagu katteta kollane elektripirn laes kõvera traadi otsas, ja lõhn ja hämarus, tolm ja *Gemütlichkeit*, ainuke võimalus sealt välja — pärna all, aga ka seal biidermeiertumedus, taevavaranna punane triip vabriku taga ja mustad töölised, üheksateistkümnenda sajandi proletariaat, see õige ja ehtne ja ainus, kõik see kärbse ja poolteise Pausaniase sõnaga mulle saadatud, tahan tagasi, ei, mitte Boiootia eeterlikku valgusse, mitte rohelistesse hiide, ei, vaid sinna, biidermeierahastusse, hämarusse, ebamäärasusse, sellele munakivisillutisele tol õhtul, kui punane vabrik ja mustad töölised, mass, must, higine ja hingeline, väljapesemata biidermeierahastus, sinna tagasi, tiisikusse. Miks ma istun Minsk—

Vilnius—Riia—Tallinn rongis, kahe tunni pärast Tallinnas ja meri, tuul, terav ja täpne, ei, tagasi, biidermeieri pruun igavus, tolm ja kupliga lamp laual, klaver, tiisikusekuiv seelikukahin hämaruses Schumanni ja Brahmsiga, pärn, igavene ja igavesti neetud pärn oma tumeduses ja must mass vabrikust ja punane triip lillade pilvede all, see väljakannatamatu *Gemütlichkeit*, ma tahan kärbest kätte saada, põrandalt, pingi alt, põrand on pime, kuigi hämarus ei kuulu siia, ahastus on siin valge, terav ja lõikav, porine vagunipõrand, kärbes on lagunenu, laialiaetud tiibadega Neckari lill ja Pausaniase sõnad Boiootiast, tolm, lill raamatu vahelt, pärn, üheksateistkümnenda sajandi punane taevas vabriku taga, mustad punetavad korstnad, olgu tulest, olgu päikesest. Minsk—Tallinn, Boiootia tammed.

21.10.72.

FILM

Mingi seletamatu tusk, õieti hirm oli mind haaranud. Võib-olla hirm selle võõra linna, tema võõralt punakaskollaste krohvseintega kastmajade, tema vaevalt hingitsevate pärnadega bulvarite ees, hirm lihtsalt, võib-olla õhtu ees, selles harjumatu kollases linnas, majade vahelt pilkuva loojuva päikesega. Ehk surmahirm koguni, kartus maha kukkuda ja jääda, nende majade vahele, hingitsevate pärnade alla, või sattuda valgeks lubjatud seintega haiglasse, sinna raudaia taha, millest mind totter juhused oli päeval mööda viinud. Surmahirm võib-olla tõesti, ma ei tea.

Tean ainult, et arusaamatu ängistus võttis mind õhtul võimust. Ärevus, kui selgus, et võimatu on ära sõita. Ärevus, mida ma ei suutnudki maha suruda, mis kihutas mind mööda linna, et pääseda neilt tontlikelt bulvaritelt, et leida puumajade linnaosa; aga kas seda ei olnudki või ei olnud must otsijat — ma ei leidnud.

Nii joostes sattusin kino juurde, ja kuigi see koht, lai liivaseks tallatud künkaletõusev muruplats, mille keskel, musta asfaldisõõriga eraldatult, seisis päikesest hõõgav, otsekui jumalatest mahajäetud pühakoda, kinohoone, oli kaugel sellest, et mu erutust vaigistada, läksin ma üllataval kombel ometi sinna sisse. Kindlasti ei mõtelnud ma kinno minna, aga seal oli saba, mitte pikk, aga ta oli, ma haarasin temast kui õlekõrrest. Seisin järjekorda, inimesi tuli mu selja taha, ostsin pileti ja nägin, et viie minuti pärast algab seanss.

Astusin veel kord uksest välja, tahtsin ehk ära minna, kuid pilt kino ette kokkujooksvatest bulvaritest ütles mulle, et must pole enam üle muruplatsi minejat — vähemalt sellel päikeseloojangu tunnil, see-pärast pöörasin ringi ja läksin saali.

See oli suur pooltühi ruum, paberitükkidest ja päevalilleseemnetest ülepuistatud põranda ja inimestetropiga kusagil saali keskel. Võib-olla oli see hämarus, võib-olla eriline vaevalt-vaevalt tuttav kinolõhn,

mis mulle rahustavalt mõjus. Istusin kõigist eemale saali paremasse serva seina äärde.

Kuid enne kui ma istuda jõudsin, läks saal korraga heledaks, nägin kõrgeid valgeid krohvseinu, muusika pööras kriiskavalt mängima ja kogu leevendus kadus, tõusin, et ära minna, aga just siis istus üks ülestõstetud kraega sonimütsis mees mu ritta ja pani taganemistee kinni.

Õnneks läks saal otsekohe pimedaks — algas ringvaade.

*

Lai ühetooniline, töotavalt tumesinine ekraan, mis kuulutas seansi algust, viis mu silmapilkselt endisest seletamatust hirmuärevusest uude, veel raskemini seletatavasse ootusärevusse. Kusagilt sügavusest, otsekuu trompetipurtsatustest tõugatuna paiskusid linale kollased tähed:

ОБСЕРВАТОРИЯ

Siis:

Отто Моргенрот

Tagantjärele mõeldes tundub mulle kogu filmi muusika koosnevaniigi vaid algul neistsamust, kord teravaist, kord vähe pehmemaist trompetiprahvakuist, hiljem tollest võbisevast raadiolampide undamisest, mis balansseeris kusagil ultrahelis kuulmisläve piiril ja mis sellisena, otsekuu foonina, kogu aeg kohal oli ja isegi kuuldamatuna, kuidagi nagu terve kehaga tajutatavana tundus ning mis filmi lõpus madalaks korinaks alla vajus.

Siis kadus tumesinine taust, kuldsed tähed, kõik oli hetkeks absoluutselt pime ja absoluutselt vaikne, kuni trompet uuesti läbilõikavalt kisendas ja ekraan, justkui poleks pilt fokuseeritud, segiläbi punaseid ja kollaseid plekke täis kargas, ka see kestis ainult hetke, trompetihääle kõrvuskumisemise aja, siis oli kogu ekraan roheline, kõik oli hästi näha, oli näha sood — linnulennult.

Ma ei või pead anda, et trikk pimedusega oli ehtne, ta võis ka masinaruumi rike olla, aga ma ei saa lahti tundest, täiesti võimatust valekujutlusest, nagu oleks ekraan olnud sel hetkel kuidagi eriti, lausa imevalt must, nagu oluks see mingil viisil «kunstlikult tehtud» ja nagu pidanuksin ma rikke korral ilmtingimata ekraani valget kuma nägema .

Tükk aega jooksis pilt üle kahvaturohelise kõrkjavälja, otsekuu soovides näidata selle ühtlase ja muutumatult üksluisse lagendiku ääretust.

Siis ronis vaatepunkt kuhugi päris kõrgele ning otsis välja ühe vaevaltmärgatava liikuva punkti. Need olid kakskümmend üks meest, kes sammusid taevaranna äärel kahvatava päikese suunas.

Kes need kakskümmend üks meest olid, kust nad tulid ja kuhu nende tee läks, see ei selgunudki mulle ega vist teistelegi. Nad olid relvastatud püsside ja revolvritega; paunad seljas ja riided räbalais — niiviisi, tummadena, habemeisse kasvanuina, päikesest kõrbenuina, silmikissitavaina, komistavaina pilliroojuurtel, tammusid nad üle õõtsuva vesise pinna; läbi kahvaturohelise rinnuni heina, päikesest märgitud teed mööda, ainult neile (aga võib-olla isegi mitte neile) teada oleva sihi poole.

Pilt näitas neid kord eest, kord tagant, hommikul, õhtul, keskpäeval; keskpäeval, hommikul, õhtul. Vahel nad istusid, siis, kui oli kuivem koht, sõid midagi oma kottidest ning rüüpasid peoga vett peale. Nad ei rääkinud peaaegu üldse.

Kaks kuju eraldus sellest peaaegu ühesuguste meeste trobikonnast. Kaks, Esimene ja Viimane — niisuguses järjekorras nad läksid (nimed olen unustanud). Ülejäänud kõndisid, komistasid, istusid, sõid — tuimalt nagu automaadid. Nähtavasti ei mõelnud nad enam midagi, liikumatul pilgul tuiutasid nad eeskäija kuklasse või jalgade ette maha.

Juba algul hakkasid need kaks mulle silma — kaamera peatus neil pikemalt kui teistel, nende näod olid rõhutatult tüübipuhtad ja vastandlikud. Pealegi tundusid nende horisondil ekslevate pilkudega ilmed sellel kissitavate maskide taustal ainukeste elavatena, veelmõteteks-võimelistena, veel-mitte-lootust-kaotanutena, veel-sihi-poolle-rühkivatena.

Istumised toimusid spontaanselt, oli kuiva kohta (seda oli harva), istuti, edasi liiguti, kui üks neist kahest püsti tõusis ja teine seda aktsepteeris, mis aga, ja see selgus õige pea, ei juhtunud kunagi ilma pikema, otsekui kaalutletud viivitusega.

Üksteisest möödajooksvad pilgud (nad ei vaadanud kunagi üksteisele otsa) rääkisid rohkematki. Vana vaen — võitlus esikoha pärast, mille soo oli maha muserdanud, mõttetuks muutnud, vana vaen kusagilt salga õitseajast, ajast, mil bande oli, mis ta olema pidi, ja tegi, mis ta tegema pidi, sellest ajast, kui need kaks teda, aga võibolla suurematki — need siin võisid olla vaid jäänused — juhtisid, tema juhtimise ja meeskonna tunnustuse pärast võitlesid, seesama, nüüd juba mõttetu ja allasurutud vaen leidis pilkudes, aga ka demonstratiivsetes viivitustes omale väljapääsu ja võimaluse näitamiseks, et ta on olemas.

*

Siis oli maastik muutunud, neid oli nüüd kakskümmend — üks puudus, nad olid jõudnud pruunile, punaselaigulisele, sama ääretule kui endine kõrkväli soolagendikule kõverate mändide, taevavarannal rippuva päikese ja taamal mustendavate soolaugastega.

Puuduv oli uppunud; nad oleksid saanud ta välja tõmmata, tolle kahekümne esimese, kui ainult vana vaen poleks kasutanud juhust ja uppuja kahele liidrile vägikaikaks välja pakkunud. Nad

oleksid ta päästnud, kui ülejäänud oleksid suutnud oma tardumusest üles ärgata. Ta isegi oleks ehk välja tulnud, kui tema, uppuja päikesest segasekskõetud ajus oleks vilksatanud arusaamine olukorrast. Aga see vilksatas alles siis, kui lõug puudutas soomuda. Ning siis alles, pärast esimest röögatust, ärkasid ka teised. Viimase karjumisega paiskus muda musta joana vastu õhtuvioletset taevast. Üks käsi jäi välja küünitama.

Aga seda ei pannud enam keegi tähele, sest nüüd, just sellel silmapilgul, asetus päike sellele ainsale võimalikule positsioonile, kust ta kiired, peegeldunud tagasi ühelt kaugelt punktilt, heitsid oma teravad vastuhelgid neile näkku.

See oli nüüd ka viimane trompetiröögatus, mille saatel vaatepunkt üles viskus, kogu soo haaras ja selles kümmekond helkivat punkti üles leidis.

*

Siitpeale kuni lõpustseenini toimus kogu tegevus observatooriumis.

Esimene kaader soosaarest tõi nähtavale kaks punast, elegantselt väljavenitatud madalat telliskivihoonet valgete aknaraamide ja ustega, terrassi ja lilledega, silmipimestavalt rohelse muru kollaste teeradadega — taamal sügavsinise taeva taustal hõbedased kuplid.

Kontrast eelmise õudse võitu stseeni süngeltpruunja fooniga oli nii terav, et saali keskelt, tropist, kuuldus varjamatuid imetlusohkeid. Vaatepunkt kruvis ennast veelgi kõrgemale ja aeg võttis sisse oma endise koha.

See oli tähetorn keset sood, suur ristikujuline kupliga hoone kõrgus keset saart ja vaatas oma peasissekäiguga horisondi taha vajuvasse päikesse. Seitse või kaheksa minaretitaolist kupliga paviljoni seisis temast paremal, vasakul nood nimetatud madalad elumajad terrassidega ja valge laohoone. Peahoone ees, peatee kõrval — hiigelkauss varda otsas — raadioteleskoop. Ja kõik. Ümberringi soo — pruun, mustade laugastega.

Peatee ei viinud kuhugi. Laialt ja uhkelt algas ta trepi eest, löikus julgelt mäkke, jättes kahele poole kõrged kaldad, jooksis kuni punkrini ja lõppes. Paar liiva- ja kivi hunnikut, losu raudtalasid, üks poolenisti sohu vajunud taevasse küünitav riistapuu, siis sookailud, kõverad männid ja kauged laukad — kuni punase silmapiirini.

Observatoorium pidas ühendust maailmaga ilmselt helikopterite abil.

Vaevalt olime selle teatavaks võtnud, kui meile näidatigi juba astronoomide. Valgetes kitlites seisid nad raadioteleskoobi all ja punkri ümber: laohoonest peahooneni, kõigil kollastel teeradadel, sisenemas ja väljumask paviljonidest, peahoone ja elumajade ees, koridorides ja kabinettides — jooksmas, istumas, kirjutamas, mõõtnas, aparate kruvimas, juhtmeid tinutamas, vaidlemas ja vaikimas, rääkimas ja

kuulamas. Suures mõõteriistade saalis ja arvutuskeskuses. Ruumid puhtad ja valged, aparaatide elegantne disain. Raadiolambid ja ekraanid rohekalt vilkumas. Juhtmed — kõigis vikerkaarevärvides — käänlemas, keerlemas, vingerdamas, kokku mähkumas ja lahti hargnemas. Mehed, energilised, süvenenud, intelligentsed, asjalikud, vilunud.

Kogu see revüü jooksis meie silmade eest mööda — kiirelt, sujuvalt ja hääletult. Esimeseks muljeks.

Observatoorium ootas kosmilist katastroofi.

Muu ei olnud oluline ja muust ka ei räägitud — miks oli tähetorni ehitatud sohu, miks oli ehitus pooleli jäänud, tee peahoone eest lõpetamata. Kuidas liikusid maailmaga ühendust pidavad helikopterid.

Ainsatki helikopterit me ei näinud.

Katastroofist endast räägiti palju, aga ikka nii, et võhik ei pääsenud asja tuumani. Jutt käis erialastes terminites, valemite juurde, mida sikerdati piimjatele tahvlitele või projekteeriti ekraanidele, ikka ühe ja sama kindla sihiga — muserdada ja hirmutada lihtsat vaatajat. Raske oli hinnata sedagi, kas kogu lugu oli puhas fantaasia või oli selle taga mingisugune reaalne võimalus, kosmosesüsteemide tegelikud situatsioonid ja pinged. Vähesed sõnad, mis jäid mulle meelde: kollaps, täielik annihilatsioon, kriitiline punkt, ebastabiilne faas etc, etc, etc.

Samal ajal kui rābaldunud ja kõrbenud bande pisitillukese roomajana komberdas üle kõnnumaa tähetorni poole, lauldi siin ülemlaulu suurele teadusele.

Õhtul koondus tegevus paviljonidesse. Kupliavadest kiirgas kollakat valgust — pikksilmad suunatud ühte taevalaotuse kindlasse punkti.

Hommikuks oli bande kohal.

Aga juba päikesetõusust alates — näis nagu poleks astronoomid maganudki — kalibreeriti suures aparaadisaalis mõõteriistu. Siin valitses kiilaspäine laborijuhataja, siia pidi kokku jooksuma kogu informatsioon, siin pidi sündima kosmilise katastroofi maine ümberkehastus — viiekümne või isegi saja üks-ühe otsa laotud kineskoobi ekraanil.

Arvutuskeskusest, mis asus kusagil peahoone teises servas, kanti sületäite viisi täissälgitud paberirulle kabinetti, mille massiivse laua taga kõhutas ebatavaliselt lihav täheteadlane. Paberid pilluti laua kõrvale põrandale hunnikusse, laua otsas istus neli süvenenud meest, kes võitlesid meeleheitlikult pealetuleva andmetulvaga, pildudes juba läbivaadatud paberirullid sinnasamma kõrvale, teise hunnikusse.

Sealsamas, ebatavaliselt lihava astronoomi selja taga tahvlite juures, mis kujutas endast üles-alla liikuvate plaatide hästi tasakaalustatud dünaamilist süsteemi, möllas teine trobikond, joonistades tahvlitele mitmesuguste veidrate kujudega kõverateparvi, saades selleks andmeid laua juurest või nurgast, kuvari juures istuvatelt matemaatikutelt. Tahvlitel ei olnud ruutsentimeetritki täiskirjutamata pinda,

kõveratest vaba ruumi täitsid valemid, mida aeg-ajalt (koos joontega) maha pühiti ja uutega asendati. Oli midagi nendes kõverates ja valemites, mis seltskonnale, peamiselt ebatavaliselt lihavale astronoomile, peavalu sünnitas.

Aga ka teine partei oli koos. Nemad arvutuskeskusega sidet ei pidanud, need olid kaks küürakat punaselt valgustatud koopas, kes rehendasid, pead vastamisi, kitsa laua taga. Punane valgus oli aga mõeldud klaasist usja aparaadi tarvis, mida siinsamas teise laua taga kokku monteeriti.

Küürakad ei pööranud aparaadile tähelepanu, vahetasid omavahel täiskirjutatud paberilehti, vaatasid üksteisele tähendusrikkalt otsa. Siin mõisteti teineteist poolelt sõnalt. Seegi pool oli vaatajale peaaegu täiesti arusaamatu.

Siin oli vaikne, punane ja rahulik. Kuid näiliselt.

Selle-est sagiti seda energilisemalt soosaare kõigil kollastel radadel.

Õhus oli pinget, miski ei klappinud, mingid jõud mängisid üksteisele vastu.

Bande saabumine asula territooriumile astronoomidele vähimatki mõju ei avaldanud. Kummalisel viisil ei tekkinud kahe koosluse vahel kõige pealiskaudsemaidki kontakte. Kõik katsed neid luua nurjusid. Need veidrad tühjajooksvad kokkupuuted (bande oli jagunenud gruppideks), veel veidramad tummad möödakäimised sünnitasid aegamööda mulje hullumajast:

Viimane (möödakahutavale astronoomile): Üks küsimus, sõber, kuhu see tee (peatee) viib?

Astronoom: Mis tee?

V: Seesama.

A: Loendaja juurde või?

V: Seesama siin, sõber.

A: Loendaja juurde?

V: Mis loendaja?

Astronoom, pomisedes midagi arusaamatut, kehitab õlgu, vaatab kella, siis pabereid oma käes, tõmbab suu kahetsevalt viltu ja läheb.

Või see:

Kolm bandiiti seisavad laohoone lävel. Uks pärani — pikk valge, paljude külgustega koridor. Bande seisab ja kõhkleb, kuni üks neist sõandab astuda sisse, jääb kuulatama, aga juba käibki uks ja valges kitlis astronoom tuleb sõnatult talle peale. Bandiit ei jõua kõrvale astuda, tulija on ta juures, *pardon*, ütleb ta, lükkab mehe maheda liigutusega kõrvale ja kaob.

Ülejäänud kohtumised ei erinenud kirjeldatuist millegi olulise poolest ja hommikused sündmused soosaarel piirdusidki selle unenäotolise paraadiga.

Kell kaksteist (täpselt — meile näidati kella) fikseeris kaamera paljutähendavalt päikese asendi (seda tegi ta nüüdsest peale iga

tingliku tunni tagant) ja tegevus hakkas selgelt välja kujunema, võttes otsustava ja ootamatu iseloomu.

Ootusekohaselt pidi bande uuesti kokku saama toidumoonalaos ja saigi. Ükshaaval või paariviisi jõudsid nad sinna, ettevaatlikult ja kõheldes nad tulid, näpp päästikul ja silmad valvsalt kilamas, kuid vaatepildi ülevus — laeni kõrguvad kirendavad konservipurkide püramiidid — haaras nad oma lummusse.

Ootusekohaselt pidi sündima esimene katastroof siin ja sündiski. Konservipüramiidid — see oli uus aspekt, tähendas uuesti elu ja tegutsemist, käskimist ja käsutäitmist, võimu ja allumist. Konservipurgid tähendasid uut algust. Seepärast pidi just siin välja mängitama otsustav kaart.

Kumb tulistas esimesena, ei tea, kuid pole oluline. Pooled jagunesid absoluutselt juhuslikult — kes lähemal oli, jäi lähema poolele. Vaba valik, sümpaatia või antipaatia, kaalutus ja võidušansside hinnang, kõik jäi ära. Tulistati ja tulistati vastu. Kaks, kes sõid ühest purgist, hüppasid esimeste laskude ajal vastassuunas ja olid surmavaenlased.

Kuna need, kes hõivasid ukse, püüdsid oma jõududega sissejäenud akna kaudu haarata, olid viimased sunnitud vastuhaarde tegema, läbi akna välja ronima ja võitluse üle kogu mäe kandma.

Tulistati majade ja paviljonide tagant, laoruumi uks hoiti pideva tule all. Vastaspooled püüdsid üksteist sohu tõrjuda. Peagi tuli tarvidus otsustava strateegilise punkti järele, see oli peahoone kuppel, kust kogu saar oli püssikuuliga tabatav.

Ometi ei suutnud alanud tulistamine astronoomide tegevust oluliselt häirida. Eriti kuni tulistajad püüdsid neid nähtavasti mitte tabada (igaks juhuks). Muidugi jooksid nad nüüd oma kollastel teeradadel kiiremini ja tõmbasid aeg-ajalt, kuni mõni kuul üle pea vihis või plaksatades vastu seina jooksis, peab õlgade vahele, kuid iga hetk plahvatada ähvardav kosmiline katastroof ei andnud neile mahti ei oma tegevust katkestada ega tekkinud olukorda süveneda. Isegi paugutamine kuplisse viival peatrepil, peahoones endas ei saanud siin midagi muuta.

Lahingus oli hoogu, dünaamikat ja graatsiat. Mehed, kes päev tagasi tuimalt, päikesest lollistatuna mööda sood kooberdasid, näitasid täna õhtu poole revolvrivõitluse kõrgemat klassi. Kahe tunni pärast — kell kaks — oli sooserval juba kolm laipa.

Umbes samal ajal muutus aga astronoomide jutt, mis seni oli olnud täiesti arusaamatu, äkki üllatavalt lihtsaks ja ühemõtteliseks.

Umbes kell kaks tõmbas ebatavaliselt lihav astronoom oma kabineti demonstratiivselt kaks jämedat joont üle graafikute. Need ei klappinud. Kõik vaatasid vaikides üksteisele otsa. Väljast kostis summutatud püssipauke ja virnadest veerema pääsenud paberirullide kahin polnud vähem kõnekas kui meeste näoilmed.

Tardumuse katkestas ebatavaliselt lihav astronoom ise. Ta su-

mas üle paberirullidega kaetud põranda kabineti teise otsa, kirjutuslaua juurde, virutas jalahoobiga paar rulli lendu ja ütles:

«Kutsuge kõik kohale! Midagi peab tehtud saama! Muidu läheb käiku NENDE programm.»

Otsekohe oli pilt punases toas küürakate juures. NEMAD, kummargil üle arvutuste, viisid lõpule OMA programmi.

Paviljonidest jooksid valged, aeg-ajalt küüru tõmbuvad kujud üle võitlusvälja — «kõik» kogunesid ebatavaliselt lihava astronoomi kabinetti.

Vana graafik oli maha pühitud, alustati uut, töö läks edasi, ainult rahutus ja pinge olid kasvanud vähemalt kahekordseks.

Põhiküsimus oli selgelt püstitatud — Kelle Programm.

Nimbus oli kadunud, kõik, vaatamata valemitele, graafikutele, tumedatele terminitele, täiskriitseldatud tahvlitele, sälgitud paberirullidele, instrumentidele ja aparaatidele, oli selge. Ülemlaul teadusele hakkas kordama lihtsat refrääni: Kelle Programm.

Katastroofi seletamine oli otsustav lüli pikas ja kurnavas sõjas autoriteedi ja juhtimise eest. Kes nüüd mängu maha magas, oli kaotanud. Kes nüüd võitis, oli võitnud. Kosmiline probleem taandus üldinimlikuks.

Film ületas võõrandumise staadiumi — algas uus faas, humanistlik.

Humanistliku faasi alguseks kattus taevas roheka kilega. Ainult järkjärguliselt kahvatuva päikese lähem ümbrus hoidis oma valduses haiglaselt violetset laiku. Hämardus.

Harimatut bandet oleks võinud haarata ebausklik hirm, kuid neil polnud selleks aega.

Tund enne loojangut oli taevas tõmbunud juba tumeroheliseks. Violetne kuma ümber kustunud päikese hõõgus verise silmana paar tolli üle horisondi. Kabinettides ja tööruumides süttis elektrivalgus.

Peahoone kuppel oli vallutatud. Neli Viimase meest vedeles trepiastmetel, kuid viies ja kuues olid üleval. Võit ei olnud veel käes, sest Viimane ise koos paari mehega oli surutud alla raualosu taha. Ometi kergendas torni vallutamine nende olukorda, sest vaatamata süvenevale hämarusele õnnestus tornivaldajail kaks piirajat kirebule võtta.

Umbes samal ajal lõpetati töö punases kabinettis. Küürakad võtsid oma paberid, telefoneerisid paviljonidesse kaastööliste ja astusid silmi vidutades heledasti valgustatud koridori, monteerijad usja riistaga nende kannul. Kuna koridor oli sagijaid täis, hoidusid nad ettevaatlikult seina äärde. Küürakate tulek ei jäänud märkamata ja erakordselt lihava astronoomi kabineti uktsel ootas neid kogu meeskond. Nad olid töö kõige kriitilisemal hetkel katkestanud, et küürakatel teed kinni panna. Neil oli ajutine jõudude ülekaal — puhtfüüsiliselt ja häälte tugevuselt. Kuigi argumenteerimine käis endiselt erialastes terminites (see oli nende argoo, nad ei mõistnud teisiti), võttis see nüüd juba kõige harilikuma käratsemise kuju. Mehi vajus mõlemalt

poolt tropi juurde kokku ja ukseks seisjad suruti kabinetti sisse. Jõudsid kohale ka küürakate kaastöölised. Jõudude vahekord tasa-kaalustus. Kõigele vaatamata saavutati ometi kokkulepe, et tuleb kohale kutsuda kiilaspäine laboratooriumijuhataja. See oli konstruktiivne samm ja võib-olla olekski maksvusele pääsenud terve mõistus, kui kutsutu oleks kohe tulnud. Kuid ta viivitas ja päralt jõudes ei jäänud tal muud üle kui tagasi joosta ja kõik oma mehed kaklemaid lahutama kutsuda.

Arvatavasti oli see juhuslik kuul, mis pinisedes läbi akna lendas, vastu seina põrkas ja lihava astronoomi kõrvalesta tabades ülekuumutatud atmosfääri plahvatama pani — kannatanu haaras kandjate käest usja riista ja virutas selle raksatades vastu kirjutuslauda. Otsekohe läksid käiku kõik toas ja koridoris leiduvad esemed ning saabunud lahutajadki sulasid üldisse võitlusse.

Üks küürakaist lendas hooga vastu tahvleid ja kogu süsteem langes talle raginal otsa. Esimene veri oli ka sellel tandril valatud. . .

Muusika, mis pikemat aega vaikus, tõusis nüüd sireenina üles, tuli laes hakkas pilkuma ja kaader kihutas läbi tubade, koridoride, tühja ostsillaatoriruumi välja.

Päike, kahvatu nagu kuu, vaksa võrra üle silmapiiri.

Siis korraga: valgus, sinkjas ja elavhõbedane — uus sinine päike otse seniidis.

Üks tornivaldajatest langeb, ta suust purskab veri, üle ekraani, hetkeks on see erepunane, siis uuesti tumeroheline taevast, all violettsed soosaare murud.

Sihtimisolud paranevad ja keegi rändab igavestele Elüüsiumi murudele.

Muusika katkeb, kostab kuivi praksatusi.

Kaader tuleb suurde aparaadiruumi, tuli vilgub laes, kustub. Allalastud ruloode vahelt immitseb uue päikese sinist valgust. Siis — kõik sadakond ekraani on väänlevaid rohelisi kõveraid täis.

Katastroof, kolmas ja kosmiline, on alanud.

Pilk esimesele tandrile: Viimane, kasutades kupli toetust, tuleb oma meestega raualosu tagant välja ja püüab peahoonesse välja murda.

Pilk teisele tandrile: Küürakas surub toolijalaga otsekuu odavart lihava astronoomi kõhtu, selg vastu seina, seisab too, käed abitult laiaili, suunurkades artikuleerimata sõnade vaht.

Pilk kolmandale tandrile: kõigil sajal ekraanil märatsevad rohelised roomajad.

Laetuli hakkab jälle pilkuma, ruum prahvatab uuesti silmipimestavalt valgeks. Saal on tühi, kuid miski liigub laudadel ja ekraaniäärtel.

Need on rotid.

Näib, nagu vaatlus siiski toimuks. Rotid ajavad end esikäppade najal püsti, tonksivad oma pikkade teravate ninadega väänlevaid kõveraid, justeerivad vurrudega võnkesagedusi.

Tuhandetena on neid siin asulas siginenud, tõeline nuhtlus, nüüd

on nad selles toas koos — kosmilise katastroofi maine ümbermäng on nad kohale meelitanud.

Ometigi on seegi eksitus. Süvenenud vaatlusel selgub, et rotid otsivad laudadele jäänud toidujäänuseid. Kosmilise katastroofi ootus-ärevuses on astronoomid oma nälga siinsamas aparaatide kõrval rahuldanud, siin ja seal vedeleb poolikuid konservipurke. Kuid jäänuseid on vähe ja rotte palju, kõigile ei jätku ja ühte purki ei mahu rohkem kui kaks tülitsevat pead. Ka siin ei pääse lahinguta, veerevad purgid ja klaas kliriseb. Verigi ei jää valamata.

Rottide lahingus on jõudu, hoogu ja kiirust. Tõeline karate.

Näib, nagu koordineeriksid nende liikumisi kosmosesügavuse enda värinad.

Kuid ka teistel lahinguväljadel ei puudu ilu.

Ma ei kirjelda päikeseloojangu viimast pooltundi. See on kaos. Punane veri, elavhõbedaselt sinkjas taevas, mustad rotid, valged astronoomid, räbalais bande, rohelised kõverad — kahe päikese all kõik.

Ükshaaval ja segamini, kuni sulavad kokku ühteainsasse vormitusse, ebamäärase värviga klompi.

See võinuks olla mu kõris.

See on praegugi veel, kui ma mõtlen ööle pärast kino.

Ometigi ei puudunud seal lohutus — katarsis, kui võtta seda sõna tema otseses tähenduses. Puhastus.

Öö, päikesed on kadunud, katastroofid lõpuni mängitud. Esimene ja Viimane kahekesi koos. Nende kaaslased on surnud, ka nemad ei ole sellest kaugel. Kuid vaatamata südaöö pimedusele võib märgata higipisaraid Viimase kiprakistud laubal. Jälle on kõik ühel kaardil — kui nad vajuvad, vajuvad mõlemad. Kuid on lootust, Esimese pea on ikka veel üle musta lauka, veel hoiab ta kahe käega kinni Viimase väljasirutatud käsivarrest. Veel peab vastu rohututt ja sõrmed, mis sellest hoiavad.

Võib juhtuda, et hoidjal õnnestub oma ligimine laukast välja kiskuda. Või läheb temaga koos. Või jääb üksi.

Jääb üksi ja on Viimane.

KOHELI

1968

AHELATE PURUSTAMINE

Läksime, kuhu ja kellega, ei mäleta, aga S juhtis meid. Jõudsime õunapuuaeda, see oli meie oma aed. Õunad puude all maas ja roobas-tee läks sealtsamast kõrvalt. Proovisin ühte õuna, võib-olla kahte. S andis seletusi, aga unustasin nad. Jõudsime metsa vahelt välja, seal pidi olema Naadi ja Oru vaheline maatükk Kiumas, aga ei paistnud sedamoodi, tuletas meelde Tõravere kõrgepingeliini aluseid raiesmikke, oli tegelikult aga Tõrvas, veidi Riiska järvest Valga poole, jõe äärde pöörata. Heitsin põlvili maha ja karjusin pateetiliselt: Ometi üks koht, kus midagi ei ole muutunud! Ometi on midagi alles ja endine! Jne. Pidime aga Mikuga minema konsultatsioonile. Keegi spordijuht võttis meid kaasa ja viis ühte hoonesse, mis tuletas mitmeti meelde küüni. Kusagilt küüninurgast hüppas välja lapsesuurune inimene, käed raudus. Tõstis ümmarguste rõngastega rauad pea kohale ja pingutas. Rõngad venisid pikerguseks. Mikk võttis ahelad ja uuris neid uskumatul ilmel. Lapsesarnane inimene seletas, et polevat mingit erilist kunsti, tulevat arendada kaenlaaluseid lihaseid. Käte musklitel polevat erilist tähtsust. Kaenlaaluste lihaste jõul võivat ahelad kas või pooleks kiskuda.

Võttis demonstratsiooniks terava plekitüki, vehkis plekiga ja moodustas enda ümber plekist võre. Oli tegelikult pisike tüdruk.

24.12.67.

VESI JA KUIVUS

Sõidame vankris mööda rööbasteed. Näen, paremal ebaloomulikult ererohelised puud, aga madalad nagu põõsad. Küsin Alli käest: miks need puud nii rohelised on? Alli: kisuvad teistelt vee ära. Lähen tee vasakule poolele — reiejämeduste tüvedega kased. Oksad puutuvad latvades kokku. Vaatan üles, lehed kollased. Katsun varbaga maad, õhukese rohukihi all kuiv ja tolmune. Lähen tagasi tee teisele poolele, roheliste põõsaste juurde, seal on pikk, pehme, justkui vedel hein. Ka vett leidub.

25.4.68

PEEP PEDMANSON

*

Vesiveski ootab oja kaldal.
Talumehi toob vilja veskile,
veskis kivikurku valavad.
Kivi üska seemnevilja.
Kivile kütteks —
kivi mootor käivitub.
Lõugu lõksutades veskikivi
puusi hõõritab ja vesiratta
ringmängu kaasa haarab.
Ratas oja sängis äratab,
ojavee voolama liigutab.
Oja lükkab jõe merre.
Jõgi merd lainetab.
Meri laevu parvetab,
ookeanivee loksutab riisipõllule;
vesipüksi pidi taevasse imetakse.
Siis sajabki.
Vihm teeb kummikud täis,
välk lööb piibu põlema.
Kerkib seeni.

*

Neeger on polaaröö.
Peopesad lumesõjas luitunud,
talladki luuranud lumeinimese jälgedes,
hammaste taga irvitab virmaline.

Jahionni jahiõnne nõidudes
iglu igijäässe arhetüübi tätoveerib.
Jääajast jäänud augu ääres
krokodilli hingamailmumist varitseb,
vibu pingul,
pilk päikesepirilli taga lumepimedas.
Piilub periskoop,
sukeldub nool. . .

Orjakauplejate jäälohkuja kiiluvees
loksub pärale pudelpost kiviajast,
peotäis liiva kõrvitspudelis. Ja
jääkõrbe kohal lendab lõunasse
linnutee hääl.

*

(väga väiksele pudelile)

Sind sinatan, pisike pudelike!
Taskukujuline, taskupõhja värvi, Sa
folkloori peegeldad tõmmult lapikkestalt:
päkapikk, härjapõlvlane, tarkmeestaskus,
ahjualune, kes katlatäie ära joob,
džinn pudelis (sic!)...

Veevaadist õllekapani,
veinikannust viskiklaasini — nõnda kõik
sisu pingestudes vormi vähendab,
mürgiampulliga pannes punktil!
Sa oled öö, Su põhi ei paista!
Sa oled saladus!

Konn, kellest huultel kaunitar saab!
Muna, mida taskus haun, kuni
koorund ronk laevast ära lendab maad leidma!
Kuldkala, kes kolm korda soovitab...

Sa oled käepärane, ole käe pärast!
Kas loksub Sus rummilonks laviinis jahtujale?
(Selle hirmu jääajast pärisin, see ärkab, kui
kupeest läbi jäätund aknaklaasi
välja näha üritan heal)

Või SOS-kiri nõudmiseni, mis saarel olijale
laevastiku appi juhatab?
Või lõhnaõli, mille ainus piisk
isaseid kokku peibutab?
Või validoolisõõm hingeldajale?
Või unerohi, mis närvinõrga terveks teeb,
doosist sõltudes, üheks ööks või igaveseks?
Või mürgiligu vägilast vägilaseunne uinutama?
Või vesi Styxist, kus kannatas Achilleuse kand?
Või Lethest...

Eeva Kohonen

Eeva Kohonen

Mõnus on Sind mudida, Sa hellitad kätt;
seevastu kõhe on kohata Sind
õise reisikaaslase käes, pisike pudel,
kui rongki rongahäälel appi huikab! . .

Aga äkki oled tühi, Sa salakaval, hoopiski,
oodates kildudekspurunemist mu peos? Siis et
endasse rüübata kolm tilka verd, mis
(«Kurat võtaks!») vanatühjale müün?

*

Seitsmenda korruse köögiaknast
kass näeb valget pikap-autot
parklasse pööramas. Sinna
ta selle unustab,
säält see laiali kantakse:
kojamehe-, peegli-, rattakaupa,
laterna-, klaasi-, raadiokaupa,
ukse-, istme-, istmekattekaupa,
aku-, nukk-, väntvõllikaupa;
nagu ehitaks keegi kuskil autot kokku.
Suur kolp jääb järele,
valge kest (endus).

Augustivihmas kohale roomab
treiler, vraki kaasa lohistab:
roostes silmakoobaste tagasipilk. . .

Jääb asfaldile vihmast puutumata
nelinurk. Ja
kassikeha keskel, sipelgad selle
suutäishaaval ära kannavad.

Ulm

(Väisanue J. Aavikut. . .)

Katakombides ekslesin tarmukalt,
kuni pasliku teikasin salaku:
lum mav kasmik krypti päramises otsas,
kuhu suistasin laiba,
tyynesse õõnikusse kui kivisarka ta
kaanetasin myyriga,
pelk pelg hinges.
Reetliku kellugi viimise klinkriga

myyringusse oivaliselt varjates,
muidki meetmeid võttes
jälgede oltmiseks.
Sellegi roima yndlikult kaatnud,
peirisin hoivendust.
Ent lyhike oli siiras hõir!
Tagasi pööranue,
näginis põrkamast. . .

Ei, mitte kohe. Mitte kohe ei
hämmeldund kalbeks mu hyym ega ommand ma hälbimust. —
Veel ei koidund seiga ertmine, et
nyyres keldriöös ebayndlikult
hoopis enese sisse myyrisin!
Alles urkast naasnue,
pukerdades koduteed, iilis hälbides polult,
uubusin. Värin suiris kehast, kui
äkki riina teimasin:
oo õõva — käsitasin enese
surmahaigete yhiskambris malnitsejaks oletseva;
nagu neimaks eluaegset karistust kandmani
taunitud enesen!
Noobudes siia ränstuma, lugerduma. . .
Peirides end painavan tõigan trakitud:
miks kellu v ä l j a minetasin!?

Salaküttidelt

lõvi küttimise loa
endale hangeldasin.
Jälgipidi loomale
järele suusatasin.
Kuhu jäljerida kulges,
sinna augu ette kaevasin,
pealt värskel lumega
maskeerides.
Lõvi lõksu kukkus,
mina ta turja hüppasin.
Tõrksa taltsutasin.
Algas mu tähelend
rambitulede särasse.

Päeval puurinurgast nurka
kaheksa tunni jagu
kilomeetreid ratsutan
lõvinaha seljas,
ekskursantidega kaasa.

Eeva Kohonen

Eeva Kohonen

Armidega uhkeldades.
Et õhtuks,
lakitud kihv keega kaelas,
frakk laitmatu, lõvi kammitud,
tagavarapääsu kaudu tsirkusse
triumfeerima jõuda. —
Põlevast rõngast läbi hüppan!
Edasi. Tagasi.
Publik põrmus, piits plaksutab,
taltsutaja taltub.
Lõvi saab au/hinna saan mina.
Kahekesi puuri naaseme.
Homme on ka päev.

TAAVI TUULIK

*

kõik jõuab lõpule
pilved kogunevad
silmapiiri kohal

tuul käib piki randa
keerutab kuiva roogu
vaht kobrutab kividel

taeva laskudes vette
silmapiir kaob
valgus vahetub

seisa ja vaata
vaikselt vääramatult
sinu riik tuleb

pea nõksata kuklasse
juhused langevad kokku ja
päev valib su välja

oma hullusest ära ehmu
vaata end kõrvalt ja kadesta
vaata seestpoolt ja joobu

kõik on nii lihtne
õhk kannab tuul toetab ja
juba sa oledki kohal

kuristik kõmahtab vastu
su taga pudeneb purre
nüüd ta sirutab käe

*

lõppude lõpuks
ka su ainuke lootus
võib ikalduda

siis võta endale aega
vaikuses tühjuses pimedas
valuža läbi see valu

kobades käsikaudu
kiudude rakkude kaupa
kogu end uuesti kokku

aeg keerdub rõngasse
kui vaid julged su ees
veelkord avaneb algus

*

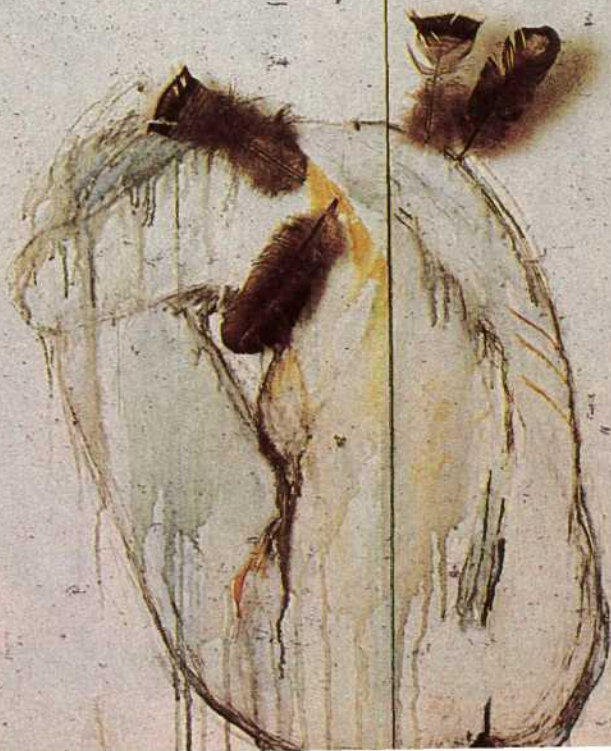
me sõidame mere äärde
Õngule
vaatama lõunatormi möirgamist
valge valge ja väga tume on meri
kõrge Kõpu ei paista
Haldi on udus
seal on vist veel mõned laiud
seal vist Saaremaa
seal ei ole enam midagi
ainult silmapiiri aeglane laskumine
mille taga peavad algama
kuningriigi skäärid
(nii oleme kuulnud ja arvanud)
kui tuleksime homme tagasi
võiksime leida adruvallis
sealtpoole pahna värvilist plastikut
üksiku kinga süstla ja pudeleid
(liitriise kaks pisemat ja lapiku
kork puha peal)
täägiga läbi torgatud rohelise kanistri

mida viskab meri skääride randa?
mis teateid viib ta meist?

Se mikä koskuttaa
ihon on lauluasi
ja se mikä on lähtö
lähi suostuu minua,
ei ikinä jaa jalkien
mitä kaivata.

Väljänne lepo, välttämättä
unta

Tavoittaminen ja väkijoukko
on kuvaa.
Ja sen tunteen ja väkijoukko
ja vuorokaudet
Uusi kerran ikinä.

Eeva Kohonen

*

mõnikord on ta ilus olnud
kui lennata selgel õhtul
ja laskuda lääne poolt
on juba pime
siitpoole valgus on sidrunikarva
ja külm
Helsingi veidi eemal
on küpsem ja soojem
järve ja mere vahel
tukslev tuledemeri

hommik on kainem
lumest on sulanud välja
kõik me valu ja kõnts
lipneb uulitsaid pidi allatuult
siin just siin jõuab see minuni

olen armastanud seda linna
mõne inimese pärast
nende kodu on siin
kõik nende elu ja usk
toetab end sellele pinnale

näen teda tulevat tänavat pidi
endassetõmbunud mõtlik
aeg-ajalt saginas kaduv
tornid suitsune udu
meri valge laevaga ähmane keskpäev
veel ta ei ole mind märganud
kohtume kohe

TAAVI EELMAA

Sula

Ühes puudega
kasvab
värvita taevasse
vares
oksaharude kohal
tuttav hääl
tuttav
nagu mu juuksed
või käed

Déjà vu

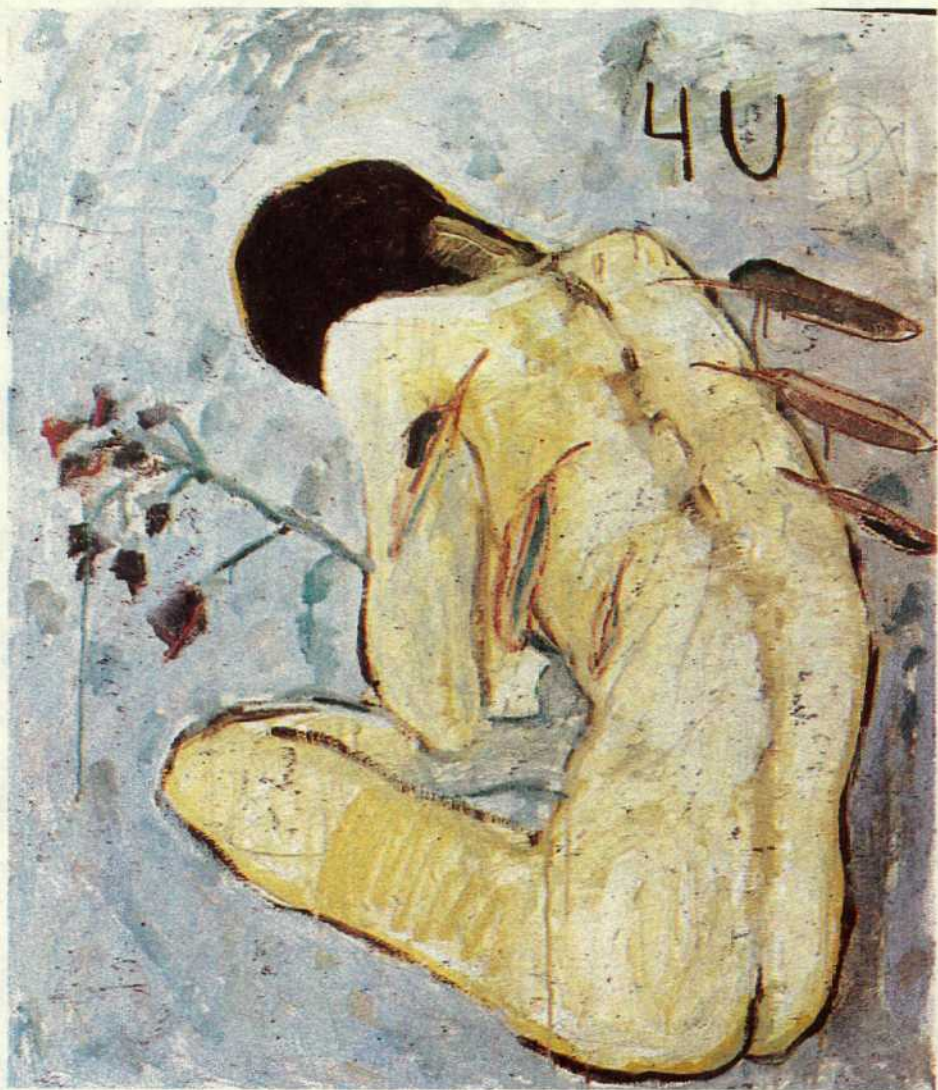
Lund
tilgub
kividele
maa õhkab külma
hinge lehvides
ümber
suu

Märjad
suled

Muld

*

piimjad sõrmed
leebed
leebed
lund pillutavad
tormiste iilidena
ja mu näolt koorivad
süütuse nahka
mu kesta
mu katet
olen üleni haav
tuulena ulgub
närvid
võbisemas
vastu soolast jääd
kuhu uuristub
iga sõna
iga komistus

Eeva Kohonen

Eeva Kohonen

*

Mäletasin kõike
mida pidin ütlema
kui lilledel oli kasvamisega kibekiire
et neile tõbi sisse ei lööks
ja kui kuuskede juured
kasvasid maa seest välja
ja minu käed said minust suuremaks

Mäletasin kõike
mida pidin siis ütlema
aga ühtegi sõna ei tulnud meelde
Suu lahti ja silmad krimpsus
nagu kuivad ploomid
seisin

ning lained rannal
uppunuid vahuga katsid
neid tagasi merre uhtudes

*

kui ka Keisermetronoom ise
ulatab sulle loobumise mõõka
siis kohku tagasi
ja kuigi su päevad muutuvad ahtaks
ning külgi pressides täituvad viimasest meeleheitest
soolasest ja märjast
lähed pattu tehes ja hirmust värisedes nõõri mööda
kuni jõrisev ilgkoletis uinub ja sureb
sest sinu ahastuse õis kasvab ta kõrist läbi
ning kõik kaamed sõnad varisevad kuristikku
ning ta elust
ei jää märkigi

ARVO UUSTALU

KOERASURM

Päeval tööle sõites oli mul veel hea tuju. Keegi tillukene plikatirts oli kiilunud suurte kõhtudega onude ja õelate tädide vahele, kellest purjus seltsimehed hüüdsid mitmesuguseid rõvedaid sõnu ja lihtsaimaid lauseid, olles ebameeldivate nägudega. Kõhn tüdrukuke hoidis kõvasti kinni valgest määrdunud torust, mis suundus põrandast lakke. Mõistsin ta hirmunud pilku. Tegin talle silma. Naeratades häbelikult, pööras neiu armsa näokese kõrvale. Väljusin, mõtlemata sellele, kuidas tema maha saab. Terve töörohke päeva häiris see mind. Siis oli mul veel rahuldav tuju.

Aga nüüd, töölt tulles, pimeduses, möödudes katkisest laternapostist, oli sant mis sant. Terve päeva olid nad mind tasapisi, kuid järjekindlalt haua poole närinud, kuid jäin siiski õnneks ellu. Kuidas võivad ikka inimesed vahel ohtlikuks muutuda ja südame täis ajada. Kõige hullem, et nad ei taipa õigel ajal sind rahule jätta, eriti kui satuvad hasarti. Ma hoiduksin meelsasti kõigest sellest.

Vilistasin siiski, nii rohkem moe pärast, vaevaltkuuldavalt, harjumusest. Kuid teadsin kindlalt, et sellest talle piisab. Alati oli ta oma kohuseid ülimalt hoolikalt ja täpselt täitnud. Kuid vastust ei järgnenud. Seisatasin üllatunult. Seda polnud veel kunagi juhtunud. Südamesse tekkis isegi nagu mingi kahtlus ja rahutus, kuna kogu see pahupidi pööratud päev andis lõpuks ka nüüd alust mõelda ebakindlalt tekkinud arusaamatule olukorrale. Alati oli ta juba esimese vile peale oma karvase koonu kiirelt nagu nirk kuudi augu äärel pistnud, haugatanud vihasele ja siis raevust meeletuna kuuti tirides minu peale ülimalt professionaalselt haukunud, tehes seda kõike väga verejanulise vihkava näoga. Ma pole kohanud veel ühtegi nii püüdlikult ja vastutustundlikult, võiks öelda isegi nii teadlikult oma töösse suhtuvat koera, bulldogit. Mis koera, inimestki mitte, sest tal ühinesid töö ja hingesoov. Tundsime ta lihtsat hinge nagu oma viit sõrme, millest ühte pole. See ei olnud õnnetusjuhtum. Ta ainus võimalus end välja valada oli haukuda. Kogu oma õnnetu ketikoera-saatus proovis ta haukuda lohutuseks julmade möödakäijate kõrisõlmelisse kaela. Kui tuttav tunne. Tema pealesunnitud elukutses ühines kohustus naudinguga. Õnnelik loom ta aga polnud — talle ei meeldinud olla ketis.

Kiikasin üle rohelise aia, kust värv hakkas maha koorume. Looma polnud näha.

Vahel ta nagu tunnetas mind ette ja ma jõudsin vaevalt paksud huuled vileks torru asetada, kui ta juba haukus, kord kähisevalt, võimukalt, kord vihast siniseks minnes, kiledalt. Või tulles päeval, tun-

dis ta mind juba kaugelt ära ja märatses mu peale raevukalt nagu mõne vana sõbra peale. Kui palju kordi oleks ma tahtnud teda tänada ta otsekoheste printsiipiaalsuse eest, mida kohtab meie ilmas nii vähe. Ei mingit valskust ega silmakirjalikkust. Isegi koerte hulgas on raske leida ürgset, looduse poolt antud otsekohehust, ausust ja südametunustust, seda, mis sunnib jänese jääma jäneseks ning hundi murdjaks. Nad teevad hea näo pähe, ja kui lähed silitama, hüppavad kavalamad sulle sääرده, heal juhul, kuigi sul polnudki võib-olla halbu kavatusi. Pole enam südamlikkust, isegi jänese murraks, kui vaid saaks, kui vaid jõud üle käiks. Peab olema ettevaatlik.

Vilistasin veel korra, kõvemini. Aga vastust ei järgnenud. Magamine ei tulnud kõne allagi. Muutusin juba tõesti ärevaks. Kolm musta varest, kellest üks oli hall, jälgisid mind mõtlikult. Ma ei pööranud neile mingit tähelepanu, aga nad vaatasid mind kuidagi targalt, liiga targalt lindude kohta. Asi oli kummaline. Ma ei lasknud end üldse häirida nende ebatervest uudishimust, kuid üks kraaksus nõnda kurjakuulutavalt ja ennustavalt. Otsustasin teda millegi kõvaga visata, kuid midagi vajalikku ei sattunud haardeulatusse. Võidukalt kraakatas ta minu pea kohale jõudes, sellega ühinesid üksmeelselt ka teised suguvennad, osavalt lindudena lennates ja tiibu lehvitades. Ma vihkasin vareseid. Praegu lihtsalt suhtun.

Üks neist istus rahulikult, ilma ühegi ärevusvarjundita kuudi äärel. Ma ei eristanud küll neid veel üksteisest, kuid mulle näis, et toosama kraaksuja. Asi näis enam kui kahtlane. Miks ta ei ürita hammustada, looduse osa, samasugust bioorganismi nagu temagi? Järsku on ta tõesti nii tülpinud või minuga koguni ära harjunud? See on võimatu. Peaksin siis muutma kogu oma vaate elule — kõik on sünnist surmani, midagi ei saa muuta. Kui keegi sünnib mõrvariks, siis ka sureb bandiidina. Kuid ta ei saanud ju ometi ootamatult surra. Tõsi, ta oli küll väga tundeline, kuid siiski noor, hea tervisega koer, kuigi mulle näis, et teatud hormoonid funktsioneerisid tal viletsalt, pidevast ketisolekust. Miks ma mõtlesin — oli? Kas tõesti mu alateadvus tunneb midagi? Liiga palju kokkusattumisi.

Vilistasin nii, kuidas jalad kandsid, meie leppesignaali — kaks lühikest vileti, ise peaaegu et aiale ronides, et ta armetut kuuti paremini näha. Kuid tuttavat hambulist koonu polnud märgata.

Üksikud hiired sibasid jalgade välkudes ühest kohast teise, samal ajal elavalt piiksudes, nagu räägiksid omavahel. Mõtisklesin pisut nende elumõtte üle. Kui tühine näis selle kõrval inimese oma. Siis hakkasin juba närviliseks minema. Niigi päev otsa kannata nende homode pärast, aga nüüd aja ennast närvi veel koera pärast, kes näis mulle igavese kõikumatu kindlusena keset talumatut maailma. Teda mõistsin ma alati suurepäraselt. Ta ei teinud kunagi head nägu, ei pakkunud altkäemaksu, tuues kogu oma mõrva ihkava hinge julgelt kõigi silme alla. Ta sai selle eest kiita. Milline otsekohehust ja siirus valitseks ka inimeste vahel, kui hammustamise eest saaks avalikult

rahalise preemia. Ta ei silmakirjatsenud ega teeselnud kunagi. Teadsin alati, et lahti pääsedes murraks ta mind meelsasti ja ilmselt teisigi. Kõik olid tema näo järgi paremini teadlikud ohtliku koera olemasolust kui vastavasisulise sildi väraval rippumise järgi.

«Kuri koer!»

Hmh, paneksin parem — Meie koeral on närvid läbi!

Usun, et oleksin talle jõukohane saak. Kuid nüüd ta reetis mind esimest korda. Ma ei suutnud uskuda, et ta teeb seda ilma mõjuva põhjusega, sest arvesse läheb ainult see. Kujutlesin juba, et ta on nii raskelt haige, et ei jõua isegi enam haukuda. Nägin end talle abi pakkuvat, vorsti, mille ta põlglikult ja uhkelt eemale lükkab, mine-mata südametunnistusega kompromissile, urisedes jõuetult mu peale. Ta oli tõeline vaenlane. Surmale ei julgenud ma aga veel siiski mõelda, see oleks olnud liiga ränk. Hiiri polnud enam kaua näha olnud. Tundsin neist väikestest loomakestest nagu puudustki. Üks neist oli roheline. Mul jäi kord värvi üle ja kasutasin tolle selli juures ära. Nüüd on ta vist pealik.

Läksin nähtavasti endast väga välja, seda juhtub minuga vahel, sest julgesin üle rämpase aia ronida, kuigi too poleks jätnud juhust kasutamata. Ma ei saanud uskuda, et temasugune otsekohene indiviid hakkab nurga tagant varitsema. Suundusin karjades kuudiuberiku poole. Vilets värvimata ehitis värises pisut. Ümberringi polnud mutikesed rahul ning süütasid mitmevärvilised elektrivalgustid. Võtsin vaiksemaks.

Kuut oli tühi. Erutusin. Teadsin, et looma haiged omanikud ei sõida kunagi kuhugi. Hirmus eelaimus valdas mind. Kas tõesti olen kaotanud oma parima sõbra? Ma ei julgenud seda endale ikka veel tunnistada. Mõtlesin sellele, et aus vaenlane võib olla sõber, nagu ebaaus sõber vaenlane. Liikusin masendatult ohtlikult küljele kaldunud elamu suunas, mis oli maja ja kus elasid inimesed — et selgust saada. Akende ümber ja seintel väänlesid rohelised taimed, oli ka kaev, kuid hoone värvi kohta ei oska ma midagi öelda, sest oli pime. Terve linna peale võis selliseid urkaid olla vaid nii kolm-neli ja peamiselt elasid neis hulgused ning õnnetud kurjategijad, sest õnnelikud kurjategijad teadagi ei ela taolistes majades. Ma isegi ei mõelnud sellele, et mu käitumine võib kellelegi ehk kummaline näida, kuigi püüdsin kõigest väest. Ma ei mõelnud sel hetkel tõesti midagi.

Sõbralikud hiired elasid nähtavasti selles majas. Nad meeldisid mulle, kuidagi kodused olid nad. Korratute ridadena jooksid väikesed sõjamehed talvevarusid soetama, ei mingit rivi. Armastan vahel loomi ja sellel pole küll mingit tähtsust, kas on tegemist elevandi või närilisega.

Kuid jõudes majani valdas mind siiski mingi seletamatu hirm. Võib-olla oli see rahutus jäänud külge mu lapsepõlvest, kui kartsin mööduda sellest majast, sest üks neist oli oma noorpõlve lõbude tõttu sunnitud olema üle kaheksakümne nelja aasta ninata. Vanakesed

piilusid odavate kardinale vahelt nagu šaakalid. Ma ei eristanud neid teineteisest isegi päeval, seda enam näisid nad nüüd kahestununa, üks ühe ja teine teise kardina taga. Koputasin. Vastust ei järgnenud, kuid viirastused majas näisid siiski sagivat. Ootamatult ilmus üks neist minu ette, kollase viirastuse kujul, kõhn, nagu peabki olema saja-aastase nälgunud vaim, kes pole inimene, sest on vaim. Kahetsesin oma siiatulekut. Kiikasin tänavale. Seal polnud samuti maiseid olevusi näha, lõbutüdrukuidki mitte. Kahtlustasin vareste kokkumängu siin selle allmaailma pundiga, ja üleüldse huku lähenemist või vähemalt minu. Nõidust pole ma iial sallinud. Mu karvased jalad värisesid pisut, kuid õige vähe, sest fakt, et ta oli mind ära tundnud, andis siiski niipalju lootust, et tutvuse poolest ehk laseb mul esimene kord minna, kui hästi paluda. Hirmust väriseva häälega soovitas ta mul end välja magada, üks piilus ülemise uksepiida juurest. Midagi oli korrast ära. Kas ta polegi siis vaim või? Aga kes siis? Pealegi ma ei joo ka, kuigi siin ilmas ei saa enam millelegi kindel olla. Proovisin seletada, selgitada. Kõik nagu mingis nõiamaaailmas. Keerlesid lehed, harakad ja üks neist kollastest. Nad ei saanud aru. Nad olid elanud kaua kaugel, liiga kaua. Kui õige ehmataks neid pisut:

«Uuu!»

Peagi jõudis siiski nende teadvusse, mida ma tahan ja mis koerast ma räägin. Ikka tollestsamast, tobud, loomulikult mitte Kerberosest.

«Ta on surnud,» ütles üks neist, neid oli nüüd palju, sellise häälega, nagu polekski midagi juhtunud. Kuidas saab sellest nii rääkida, nagu mõni papp surma paratamatusest heietades ja kodust rääkides, kuhu me kõik peame kord minema? Ta oli ju koer, noor, elujõuline. Pisarad tulid silma. Ta võinuks veel elada.

«Ta on surnud» — kui lihtsalt.

Ma polnud isegi kindel, kas ta kunagi paradiisi saab. Jumalat ma ei usu, kuid loodan.

Vanake ei teadnud, mida teha, ja pani lõpuks ukse kinni. Ta ei saanud millestki aru. Ja pole vajagi! Möödusin uuesti kuudist — üksik kondike vedeleb, ebahügieeniline. Kõik meenutas siin teda, tuttav ketijupp. Heh, ainus tõeline sõber. Lõin käega: «Kahju.»

Ronisin uuesti üle aia, kuigi võinuks nüüd värava avada, kuid olin omadega läbi. Vaimne pinge. Heitnud härdunult viimase pilgu nüüd nii tühjale ja armetule putkale, kus ta elas, tundus see nõnda nigel ja mõttetetu, et mõtlesin, kuidas seal üldse keegi elada võis. Veel huvitas mind, kas seal linnumajas, puu otsas, pesitseb keegi. Mitu aastat olid seal olnud varblased ja seejärel paar teist looma, aga nüüd pole kaua kedagi näha olnud.

Läksin tupp, riietusin lahti ja heitsin külili voodisse, kuid und ei tulnud ega tulnud. Tõmbasin sooja teki üle pea, kuid see ajas ainult higistama. Võtsin sisse mitu annust veronaali. Kas tõesti on üks kindlamaid sõpru mind maha jätnud? Olin meeleheitel, kuid samas ei suutnud ikka veel uskuda. See on kaitserefleks, et sa ei suuda veel

aru saada, harjudes mõttega, kuni ükskord oledki harjunud. Nagu oleks see mingi painajalik uni, mis peab peagi lõppema, või vähemalt elu, mis läheb edasi teises liinis, mõnes tupikharus, mis polegi nagu tõeline elu ja läheb edasi kuskil kõrvalharus. Siis tundub see kõrvalharu elu nii tühine ja mõttetu. Sa ei suuda uskuda, et see vilets saatus on sinu oma, vaid loodad ikka ärgata ja leida end õnneliku ja suurena. Ärgata on raske, pagana raske.

Veronaal aitas. Hakkasin nägema mitmesuguseid viirastusi ja vaimu erinevates dimensioonides. Nägin neid esmakordselt ja ei orienteerunud veel neis, kuid nagu mulle näis, etendas seal tähtsat osa keegi luukere. Tavaliselt nähakse taolist seltskonda vaid öösel ja sedagi vaimu kõrghetkel, mõistuse hääbumise ajal. Eriti meeldis mulle üks suur ja eriti südamluk. Ta soovitas mulle pärja teksti. Aga kas endale või koerale, ei saanudki aru. Tekst oli selline: «Elas, elas ja suri».

Millegipärast meenus mulle laul «Ta elagu, ta elagu...» Aga kust see roheline hiir siia sai, kelle ma ära värvisin? Jäigi mulle mõistatuseks. Ta ei olnud üldse minu peale pahane, pigem vastupidi. Sõbrunesin temaga. Metskult oli aga kurja näoga.

Ja siis ta tuli, nagu oleks veel elus, kuid ei haukunud üldse minu peale.

«Tere tulemast!» hüüti talle, kuid jäädi kohe delikaatselt ja mõistvalt vait.

Silitasin ta läbipaistvat haletsusväärset pead. Tahtsin nutma puhkeda, kuid suutsin end siiski vaos hoida, et vaest looma, kes elas niigi rängalt üle oma enneaegset surma, mitte veelgi rohkem kurvastada. Nii rängalt, et isegi ei haukunud mu peale, oma parima ja ustavaima vaenlase peale. Kas tõesti on see hoop ta tõekspidamised täielikult hävitanud ja tal on nüüd ükskõik, hammustada või mitte. Selline võimalus anti talle ju lõpuks kätte. Hindasin võimsaid lõugu, ta on kindlasti must tugevam. Pontu ütles, et oli surnud liigsesse püüdlikkusse, kuna ei haukunud ühe mööduja peale lihaste spasmi tõttu kõris ja proovis seda hiljem tasa teha. Aga kaotatud ei saa iialgi tasa teha. Ta lämbus hirmsates krampides, surres nagu koer, asetades pea mullasele maapinnale ja sirutades jalad laiali, pisut taeva poole suunatud. Iseloomulikku sinakat nahatoonit, nagu inimestel sel puhul, tal küll ei olnud, ilus surnu. Ütlesin talle, et haugu, haugu, kui see sulle kergendust toob, kuid tema ei suutnud. Ta oli vare, vaimset täiesti läbi. Teise kurbusest ja oma leinast pimestatuna hakkasin endki surnuks pidama, teises maailmas olevaks ja piilusin ettevaatlikult võimalust sellest õudsest kohast põgenemiseks, sest olin kuulnud, et teise ilma asukad proovivad alati sind kaasa kutsuda. Poisikesena olin seda kogenud vanaisa poolt. Nagu nõiaväel kerkisid järsku mu ette palmid, meri, rand, reied, jäätiseputkad, päevitunud naised, kauged täitunud unistused, kõik see, millest olen unistanud. Suur üdi-

kontki rippus horisoni kohal, sain aru, et see polnud mulle. Tundsin ohtu, ilma ei anna keegi midagi.

Kas tõesti pean siis oma põhimõtteist loobuma, et muuta ei saa? Hunt jääb murdjaks, mõrvar mõrvariks, aga näe, siin ta on ja isegi ei haugu ning otsib lohutust, kaevates oma luhtaläinud, liiga printsi-piaalse elu üle. Kas tõesti maisest ilmast lahkumine võib nii muuta? Kuid ta silmisse oli tekkinud nüüd midagi võõristavat, polnud enam seda otsekohest ausat murdjapilku. Vaatasin ringi. Kõik kogunesid meie ümber. Nemad tundsid end nagu kodus, mina nagu külas. Uudishimulikud näod nagu ootasid midagi. Oli tunda pinge kasvu. Kuid õnneks kargas ta ootamatult mulle kõrri. Haarasin kohe looma libedast kerest, kuid seda polnud. Õudne haare üha tugevnes, keha hakkas lõtvuma. Uudishimulikud näod vajusid kuhugi kaugusse.

Ärkasin üles. Olin õnnelik. Ma teadsin seda, ta ei peta, siiski kargas kõrri. Mu rõõmu ei suutnud varjutada isegi asjaolu, et olin kõike seda unes näinud. Olin kindel, et ta oleks seda ka elavana teinud. Tema poleks reetnud oma tõekspidamisi, elus ammugi mitte. Ta oli selleks liiga aus. Mul oli siiralt kahju, et kaotasin parima vaenlase, kes mul iial olnud. Mul pole kunagi olnud isegi nii ustavat sõpra, kes mind nii vihkaks. Usun, et ta andnuks elu meie sõpruse nimel. Tegelikult, kas nüüd elu, aga tore koer oli küll, kellele võis kindel olla. Ta poleks iial jätnud võimalust mu kõri närida ja ei varjanud ka seda. Aus mäng, me ei kasutanud kunagi ära oma vangisolekut. Aga nüüd olen mõelnud, kust ta sai selle kavaluse ja alatuse, rünnates mind nii inimlikult. Kas tõesti taevast? Või murest kaotatu pärast? Ei tea. Üldiselt elasin seda väga üle. Hiljem, näitusel, nägin veel korra looma surnukeha. Väike roheline taustaga maal, allkirjaks Ats. Kuid ainult keha, mida teab Ats või veel enam külastaja koera mitmekülgest hingest? Mitte midagi.

Roheline hiireke sibas põrandal. Kutsusin teda, kuid ta ei tundnud mind nähtavasti ära. Proovisin talle ettevaatlikult läheneda. Korraks vaadanud mulle silma, põgenes hiireke kabuhirmus oma urgu. Kas tõesti on minus nii palju hirmsat?

Aga süda läks soojaks küll, kui järgmine päev tüdruk mind ära tundis. Pilgutasin talle silma. Mõistsin ta kartlikku pilku. Ta pööras häbelikult näo kõrvale. Ma tean, tundis ära. Mulle meeldivad lapsed. Nende hulgas on veel seda puhast ja tagasitoomatut süütust. Hilinesin, sest sõitsin peatusest edasi, et tirtsu maha aidata. Surusin väikest käekest ja juba ta läks. Nad ei usu, et midagi tehakse ka tasu lootmata. Oli õudne päev, kuid jäin siiski ellu.

Vastasmaja kass käitus aga kuidagi kummaliselt. Olin ta pärast mures. Roheline hiireke oli olukorra peremees. Pidin vahele segama, sest ehk oli see osaliselt ka minu süü. Oli juba pime. Mööda sõitis rohekas võimas kaitsevärvi auto, peal silt «ostorožno ljudi». Peitsin end kähku põõsasse.

EEVA KOHONEN

SURMAST JA SÜLELUSEST

Koostanud Liina Kullas

Värsid soome keelest tõlkinud Ott Arder

Tom Sandqvisti refereerinud Anu Saluäär

Se mikä koskettaa
ihoasi on lähelläsi:
jos se mikä on lähelläsi
hyväilee sinua,
ei enää jää paljon
mitä kaivata.

Kõik, mis on ihu ligi,
on lähedal,
kui see, mis lähedal,
on hell ja hea,
mis sa hing veel ihkad.

— Need read kirjutas oma toas tapeedile Helsingis Pihlajatiel 84. a äsja Mehhiko-reisilt saabunud noor soome kunstnik ja farmatseut Eeva Kohonen.

Vältämme lepoa,
vältämme unta.
Tavoitamme päivänkoitua
ja kevään.
Ja mitamme päivät
ja vuodenajat
uutamme mitoilla.

Hoidume puhkusest,
hoidume unest.
Võtame vastu päevatõusu
ja kevade.
Surume päevad
ja aastaajad
oma kindlasse mõõtu.

— Järjest täitusid seinad värsiridade ja nende vahele põimunud alasti inimfiguuridega, kelle kulgemisest väsinud kehadelt on sinine ohvrivärv¹ vaevahigina valgunud mööda valget tapeeti; kõige kohal võidutsemas asteekide jumalad — surmakultuse kehastajad, juubeldades oma primitiivses dekoratiivsuses inimhingede kaduvuse üle.

¹ sinine ohvrivärv — enne ohverdamist võõpasid asteegid ja maajad väljavalitud inimese üle püha sinise ohvrivärviga.

Totuuden sanat eivät ole kauniita,
kauniit sanat eivät ole tosia.
Hyvä mies ei todistele —
joka todistele ei ole hyvä.
Joka tietää, ei ole sama
kuin oppinut,
oppinut ei tiedä.

Tõesed sõnad pole kaunid,
kaunid sõnad pole tõesed.
Õiglane ei hakka tõestama,
tõestaja on harva õiglane.
Teadja ei pruugi
olla koolitatud,
koolitatu ei pruugi teada.

Eeva on surelikud ehtinud «sulismaona» — oli Quetzalcoatl²
ju ainus asteekide jumal, kes kehastus inimeses. Kujutab ta oma
«tapeetidel» Tezcatlipoca³ võitu Quetzalcoatlile üle? Või seda
igavest ringkäiku sünnist surmani ja võitjast võidetuni. . ?

Ahne antaja,
pakoileva velallinen,
vaikeasti tyydyttävä orja.

Ahne andja,
põgenev võlgnik,
raskelt rahuldatav ori.

Eeva ohvrid ei ole ohverduseks valmis, nad on vägivaldselt
tõmmatud sellesse rattasse, mille kulgemise paratamatuses tuleb
Surma palge ette iseenda ja oma olemisega silmitsi jääda.
See peeglist vaadatav kohustus tee lõpul on kohustusist hirmu-
äratavam.

Oli saarellasi Venus,
katselesin kun sinne loin,
vain hirsipuu, jossa katsoin
itseäni. . .
— Oi Herra, voimaa sua että
sydäntäni
ja ruumistani inhota
katsoa vain!

Saarel oli Veenus,
tõstsin silmad,
vaid võllapuu,
kus nägin iseend. . .
Oo Looja, anna jõudu
oma südant ja keha
tülgestuseta vaadata.

²Quetzalcoatl («sulismadu») — kõrgkultuuride, hariduse ja tuule jumal; oli kehastunud valge näo ja habemega valitsejas Topiltzinis.

³Tezcatlipoca («suitsev peegel») — Quetzalcoatlile vaenlane. Kandis alati kaasas obsidiaan-peeglit, milles võis näha kõike, mis kusagil maailmas on juba juhtunud, mis juhtub praegu ja mis tulevikus.

Kirg on selle kulgemise liikumapanev jõud — vaikne igatsus või meeleheitlik karje, igaühel hing ihu ligi. Kulgemise vooga on Eeva kaasa tõmmanud ka oma sõbrad, kelle nägude kipsjäljendid, mis tapeedilt alla vaatavad, on ruumis toimunu tummad tunnis-tajad.

Onko parempi
huutaa ja jouduttaa
siten loppuaan?
Vai vaieta ja ostaa
itselleen hitaampi
kuolema?

On's parem oma lõppu
lähemale hüüda,
või lunastada vaikumise kaudu
pikaldasem surm?

— Kogu selle Suure Passiooni kohal hõljumas Xipe Totex'i⁴
vari.

ELÄMÄ ON IHANAA ELU ON IMELINE

Kui arvatakse nägevat painajalikku õudu ja saatusemärke ning saadakse teada, mis on juhtunud, on kerge sattuda valesse helistikku ja teha suuri sõnu kriisist ja ahastusest. Kuid imelikul ja samal ajal enesestmõistetaval moel ei olegi eriti raske uskuda täissaanud aja mõistesse ja pateetiliste fraaside jõusse siduda fantaasiat ja mõtet, kui katsutakse mõtestada vaatepilti, mis avaneb Helsingis Pihlajateel asuvas toas. Tagantjärele ei ole ka eriti raske lasta end haarata neist pidevalt varitseva surma poeesia klišeedest ja stampidest, kui püütakse näha seda nägemust, mis kontsentreerus toas, kus Eeva Kohonen, veidi üle kolmekümne aasta vana, läks vastu oma surmale, toas, kus Eeva ja tema sõprade kipsi valatud näod sulle oma tühjade silmakoobastega vastu vaatavad nagu enneaegsed surimaskid, toas, kus aastaid kestnud heitlused nii visuaalsete kui ka verbaalsete väljendusvahenditega kontsentreeruvad seintel kujutatud ängiks või üksilduseks, eluks või surmaks, toas, mis avardub sissepoole, tundmatuks draamaks, selle tipp hetke poole, kus maailm puruneb, aeg variseb koost, tulevik sulab praegushetkega ühte, väljaspool olek lepatakse paratamatusega.

Pihlajatee toas, ilmvoimatult ülekuhjatud köögi kõrval, toas, kus telefoni kohal rippusid surnumaskid, olid kogutud ka Mehhi-ko-reisi muljed sügisest 1984, segamini luulekatkete ja tsitaatidega ning ekspressiivsete, õuduses tardunud köitvate naisfiguuridega,

⁴Xipe Totex — inimohvrite jumal.

kes on pööranud vaatajale selja, otsekui ujedalt kaitstes oma sisemust. On pilte õuduses lahustunud nägudest, asteekide jumalatest ja vaimudest, aga ka alasti mees, kes sirutub taeva poole. Otse tapeedile maalitud pildid ümbritsevad tervet tuba ja sisaldavad stiililisi reminiscentse niihästi Edvard Munchilt, kelle juurde Eeva ikka ja jälle tagasi pöördus, kui ka James Ensorilt ning varajaselt Marjatta Tapiolalt, samuti puberteetiku kobavaid katseid kunstiliselt hõlmata kirjeldamatult intensiivset, paiguti uskumatult ahastuslikku maailma ja tegelikkust.

Artiklis «Nagu seestpoolt nähtud nagu» mainib kunstikriitik Tom Sandqvist Eeva Kohose eeskujudena ja tsitaadilaenajatena sagedamini veel Göran Sonnevid, Sylvia Plathi, Nietzsche, Novalist, Alfrød Döblinit, Rilket, Anais Nini ja Edith Södergrani.

Kogu tuba tuli täita piltide ja tekstidega nagu albumi leheküljed. Iga pilt, iga maal, iga joonistus, iga tekstikatke, iga tsitaat, iga nägu, iga keha oli nagu üks osa autoportreest — nagu helendavvalge näoga ja veripunaste huultega naine, must lind peas, või kollased kurjakuulutavad linnud rohekasmusta taeva taustal, või ahastuses kõssitõmbunud naine, kellele surm selja tagant oma käe õlale pannud, või pahklik surnud puu päikeseküllasel rohelisel aasal, tagapõhjaks sünge pahaendeline mets.

Näib, nagu oleks Nahkhiirekoopas tantsiv farmatseut Eeva Kohonen alatasa pidanud põgenema teda pidevalt piirava surma eest, püüdes sellepärast sellele lakkamatult juuresviibivale lakkamatult kaju anda, justkui tahtnuks ta surma endale nagu raudrüüd ülle tõmmata. Tema eneseväljendus oli peaaegu puberteetlik, laenuline, kasutatud ja tuttav, kuid niisama läbi tunnetatud nagu Rilke kümnes Duino-eleegia, kus banaalsusega piirnevate allegooriate ja metafooride varal kirjeldatakse surma kui elu eeldust ja esimest tingimust.

Kuu ja marjakuusi

Tämä on mielen valo, kylmä, kiertolainen.
Mielen puut ovat mustia. Valo on sininen.
Ruuhot purkavat murheitaan jalkojeni juuren kuin olisin

Jumala,

pistellen nilkkoja ja kuiskien nöyryyttään.
Sameat, leiuvat usvat asuvat täällä
peruskivien rivi erottaa ne talostani.
En voi nähdä minne olisi mentävä.

Kuu ei ole ovi. Kasvot omana itsenään
valkoiset kuin potka ja kovin järkytyksissään.
Se laahaa mertä mukanaan kuin salarikosta; se on hiljaa
suu O-ammollaan epätoivon vallassa. Asun täällä.
Kahdesti sunnuntaisin kellot säikyttävät taivaan —
Kahdeksan suurta kieltä vakuuttaa Ylösnousemusta.
Lopuksi ne viisaasti kaiuttavat nimensä.

Marjakuusi näyttää ylöspäin. Gootilainen muoto.
Silmät kohoavat siinä ja löytävät kuun.
Kuu on äitini Hän ei ole kiltti kuten Maria.
Siniset vaatteet päästävät pieniä pöllöjä ja lepakoita.

Miten tahtoisinkaan uskoa hellyyteen —
pyhäinkuvan kasvot, kynttilöiden pehmentämät,
Luodenlempäät silmänsä nimenomaan minuun.

Olen pudonnut pitkän matkan. Pilvet kukkivat
sinisinä, mystisinä tähtien kasvoilla.
Kirkossa pyhimykset ovat kaikki sinisiä,
kellun hennoilla jaloillani kylmien penkkien päällä
kädet ja kasvot pyhyydestä jääkinä.
Kuu ei näe tätä lainkaan. See on kalju ja kesytön.
Ja marjakuusen sanoma on mustuus — mustuus ja hiljaisuus.

Eeva Kohosen päiväkirja-albumissaan siteeraama Sylvia Plathin runo.

Kuu ja jugapuu

Meelevalgus on see, hulkuv ja külm.
Mustad on meelepuid, sinine valgus.
Väänkasvud koovad muret ümber su jalge,
otsekui oleksin Jumal,
torgivad pahkluid ja sosistavad alandlikkust.
Siin hõljuvad tihked udud,
vundamendikivid hoiavad meid majast eemal.
Mitte ei näe, kuhu minna.

Kuu ei ole uks. Kuu pale on kaame
ja õige ehmunud moega.
Minnes vaikivana lohistab ta enda järel merd kui salaroima,
kahtlustusist kütkestatud suu O-ammuli. Siin ma olen.
Pühapäeviti ehmatavad kellad kahel korral taevast.
Kaheksa suurt keelt töotavad ülestõusmist.
Viimaks jätkub neil tarkust hüüda ta nime.

Jugapuu osutab üles. Gooti stiil.
Silmad tõusevad ja leiavad kuu.
Kuu on mu ema. Ta pole malbe nagu Maria.
Sinistelt riietelt pudeneb pisikesi öökulle ja nahkhiiri.
Kuidas ihkan usaldada hellust —
pühakujude näod, küünlaleegest mahenenud
peatavad oma armulised pilgud just minul.

Olen langenud pika tee. Pilved õitsevad
siniseina, müstilisina tähtede palgel.
Kõõlun õrnjalu külmade pinkide peal,
käed ja nägu pühapaistest kanged.
Kuu ei näe seda mitte. Kuu on paljas ja pelglik.
Ja jugapuu sõnum on tumedus, — tumedus ja vaikus.

Sylvia Plathi luuletus Eeva Kohose päevaraamat-albumist.

EEVA KOHONEN
(28.3.1956—2.5.1987)

sündis Helsingis

1975 — Põhja-Haaga Ülikooli üliõpilane

1977 — farmatseudieksamid Helsingi Ülikoolis

1982 — Tarbekunsti Instituudi üldosakond

1982—1983 Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut

1979, 1980 Ida-Häme Rahvakool, Hartola/Helsingi Kunstiselts

Näitused: Helsingi Lepakkoluola 1984

Raamatukohvik Suur Illusioon, Helsingi, 1985

Mälestusnäitus Tornios arhitektuuripäevadel 1987. a suvel

Hansa ait, Tallinn, 1989

PAUL VALÉRY

VAIMU KRIISIST

Uhel määratul Helsingöri terrassil, mis ulatub Baselist Kölnini, mis riivab Nieuport'i liivaluiteid, Somme'i soid, Champagne'i kriidimurde, Elsassi graniite, — vaatab nüüd Euroopa Hamlet miljoneid kummitusi.*

Kuid ta on vaimne Hamlet. Ta mõtiskleb tõdede elu ja surma üle. Talle on kummitusteks kõik meie vaatekohtade vastandlused; tema süümepeinaks on kõik meie aupaistetegurid; ta on rõhutatud avastuste, teadmiste koorma all, võimetu end taas koguma selle piiritu aktiivsuse jaoks. Ta mõtleb tüütusele, mida tooks mineviku taasalustamine, meeletusele, mida tähendaks aina tahta uuendada. Ta kõigub kahe kuristiku vahel, sest kaks ohtu ei lakka ähvardamast maailma: kord ja korra.

Kui ta haarab kätte kolba, siis on see kolp kuulus. — *Whose was it?* — See siin oli Leonardo. Ta leiutas lendava inimese, kuid lendav inimene pole täitnud täpselt just leiutaja kavatsusi: meie teame, et lendaval inimesel, kes on istunud oma suurele luigele (il grande uccello sopra del dosso del suo magni cecero), on meie päevil muid tegevusi kui käia mäeharjadelt lund korjamas, et heita seda põuakuumuse päevil linnade sillutisele... Ja too teine kolp on

Leibnizi oma, kes unistas üleilmisest rahust. Ja see oli Kant, Kant, kes tekitas Hegeli, kes tekitas Marxi, kes tekitas...

Hamlet ei tea, mis õige peale hakata kõigi nende kolpadega. Aga kui ta nad jätkaks sinnapaikal... Kas ta lakkaks olemast ise? Ta kohutavalt selgenägelik vaim vaatab maastikku sõjast rahuni. See üleminek on tumedam, on ohtlikum kui üleminek rahust sõjale; kõik rahvad on sellest segadusse sattunud. «Ja mina,» ütleb ta endamisi, «mina, euroopa intellekt, mis saab minust? Ja mis asi on rahu? Rahu on võib-olla asjadekord, kus inimestevaheline loomupärane vaen avaldub loomingu näol, selle asemel, et ilmned a hävitusel, nagu sünnib sõjas. See on loova võistluse ja tootmisvõitluse aeg. Aga Mina, kas ma pole väsinud tootmast? Kas ma pole lõpuni kulutanud oma äärmiste püüdluste iha ja kas pole ma juba liialt maitsnud tarku segusid? Kas pean kõrvale jätma oma rasked ülesanded ja ülimad auahnused? Kas pean järgnema liikumisele ja toimima nagu Polonius, kes juhib praegu üht suurt ajalehte? nagu Laertes, kes on kusagil lennuväs? nagu Rosenkrantz, kes teeb mine tea mis mõne vene nime all.

Jumalaga, kummitused! Maailm ei vaja teid enam. Ega mind. Maailm, kes ristib edu

* See essee on kirjutatud a 1919. Esimene lause manab esile vaatlejat Maailmasõja lahinguväljade ja langenute ees. A. A.

nimega oma tendentsi saatusliku täpsuse poole, püüab ühendada eluhüvedega surma paremusi. Veel valitseb teatud ähmasus, kuid vähe aega veel, ja kõik selgub: näeme viimaks ilmuvat loomaliku ühiskonna imesündi, täiuslikku ja lõplikku sipelgapesa.»

Praegune hetk toob aga kaasa selle põhiküsimuse: kas Euroopa säilitab oma eelis-
asendi kõigis eluharudes?

Kas Euroopa saab selleks, mis ta on tõi eliselt, see tähendab: Aasia mandri väikeseks maaninaks?

Või jääb Euroopa selleks, mis ta näib, see tähendab: maise universumi väärtuslikuks osaks, maakera pärliks, ühe suure keha ajuks?

Lubatagu mul selle alternatiivi kogu ranguse tabamiseks arendada siin midagi põhitoelemi taolist.

Vaadelve üht planisfääri. Sel planisfääril asustatavate maade üldhulka. See tervik jaguneb piirkondadeks, ja igaühes neist piirkondadest on oma teatud rahvastikutihedus, inimkvaliteet. Igale neist piirkondadest vastab ka oma looduslik rikkus, — enam või vähem viljakas maapind, enam või vähem väärtuslik maapõu, enam või vähem niisutatud maa-ala, mis on paremini või halvemini rakendatav transportiks, jne.

Kõik need omadused lubavad igal ajastul liigitada kõnealuseid piirkondi, nii et igal ajastul on elava maakera seisund defineeritav ta pinna asustatud piirkondade vahel valitseva ebavõrdsuste süsteemi abil.

Igal hetkel oleneb järgneva hetke ajalugu sellest antud ebavõrdsusest.

Vaadeldagem nüüd mitet enam seda teoreetilist liigitust, vaid liigitust, mis valitses veel eile tõeliselt. Silmame õige tähelepanuvat seika, mis on meile väga tuttav:

Väike Euroopa piirkond seisab sajandeid selle liigituse eesotsas. Hoolimata oma pisikesest ulatusest, — ja kuigi maapõuerikkus pole siin erakordne, — ta valitseb üldpilti. Missuguse ime tõttu? Kahtlemata peab ime pesitsema ta rahvastiku kvaliteedis. See kvaliteet peab tasa tegema vähema arvu inimesi, vähema arvu ruutmiiliseid, vähema arvu maagitonnet, mis on määratud Euroopale. Asetage ühele kaaluvaagnale India impeerium, teisele Ühendatud Kuningriik. Vaadake: kergeima raskusega koormatud vaagen kaalub alla!

Kas pole see õige erakordne tasakaalurikkumine? Kuid ta järeldused on veelgi erakordsemad: nad lasevad meil ette näha progressiivset muudatust vastupidises sihis.

Väitsime äsja, et inimese kvaliteet pidi olema Euroopa eelisasendi määrajaks. Ma ei saa eritella üksikasjuni seda kvaliteeti; kuid ma leian üldjoonelise vaatluse kaudu, et tegev ahnus, tuline ja kasupüüdetu uudishimu, mingi õnnelik ühendus kujutluslennu ja loogilise ranguse vahel, isesugune pessimismivaba skepsis, isesugune mittealistuv müstitsism. . . on euroopa psüühi teguvõimsamad iseloomujooned.

*

Üksainus näide sellest vaimust, kuid eemajärguline näide, — ja esmajärgulise tähtsusega: Kreeka, — sest Euroopasse tuleb paigutada kogu Vahemere rannik: Smürna ja Aleksandria on Euroopa samuti kui Ateena ja Marseille — Kreeka pani aluse geomeetria. See oli meeletu ettevõtte: meie vaidleme veelgi selle pöörasuse võimalikkuse üle.

Mis oli tarvis, et teostada seda fantastilist loomingu? Mõelge sellele, et ei egiptlased, ei hiinlased, kaldealased ega hindud ei jõudnud selleni. Mõelge sellele, et on tege- mist erutava julgustükiga, tuhat korda väärtuslikuma ja positiivselt poeetilisema võiduga kui Kuldvillaku leidmine. Pole olemas lambanahka, mis vääriks Pythagorase kuldset haru.

See on üritus, mis nõudis omavahel kõige üldisemalt mittekohanevaid omadusi. Ta vajab vaimuargonaute, karastunud tüürimehi, kes ei lasknud end oma mõttesse ära kaduda, ega end kõrvale juhtida oma muljeist. Ei neid kandvate eelduste haprus ega järelduste subtiilsus või lõpmatus, mida nad oma uurimistekonnal kohtasid, ei suutnud neid eksitada. Nad olid otsekui sama kauged muutlikest neegreist ja maaratlematuist fakiiridest. Nende saavutuseks oli tavalise keele nii delikaatne, nii ebatoenäoline kohandamine täpse arutlusega; väga keerukate mootorsete ja visuaalsete operatsioonide eritlus; nende operatsioonide vastavus keeleliste ja grammatilistele omadustele; nad usaldasid end sõna hooleks, et lasta end juhtida selgenägelike pimedatena ruumi avarusse. . . Ja see ruum ise sai sajandist sajandisse üha rikkamaks ja üllatavamaks loominguks, seda mööda, kuis mõte end paremini õppis valitsema ja hakkas rohkem usaldama seda imetaolist mõistust ja algset mõttepeenust, mis andsid talle kätte võrratuid tööriistu: definitsioone, aksioome, lemme, teoreeme, probleeme, porisme, jne. . .

Vajaksin tervet raamatut, et kõnelda sellest nii, nagu peaks. Aga ma tahtsin ainult mõne sõnaga täpsustada üht euroopa geeniuseloomulikumat akti. See näide ise viib mind pingutuseta tagasi mu teesi juurde.

*
Ma oletasin, et nii kaua tähelepandud ebavõrdsus Euroopa kasuks pidi iseenda mõjul muutuma üha kasvades ebavõrdsuseks vastupidises suunas. Seda nimetasingi põhiteoreemi nõudliku nimega.

Kuidas tõestada seda lauset? — Võtan sama näite: kreeklaste geomeetria, ja ma palun lugejat vaadelda läbi aegade selle distsipliini mõju. Näeme teda vähehaaval, väga aeglaselt, aga väga kindlalt omandavat niisugust autoriteetsust, et kõik uurinud, kõik saavutatud kogemused püüavad vastupanematult laenata temalt ta ranget hoiakut, ta kaalutult täpset «mateeria» kokkuvõtet, ta automaatset üldmaksvust, ta peeni meetodeid, ja seda lõpmatult ettevaatlikkust, mis lubab talle pööraseimaid julgustükke... Moodne teadus on sündinud sellest suurestiililisest kasvatusel.

Aga vaevalt oli ta sündinud, vaevalt oli ta ära proovitud ja tasu leidnud materiaalse rakenduse kaudu, kui meie teadus, mis oli saanud võimuvahendiks, konkreetse valitsuse vahendiks, rikkusekannustuseks, planetaarse kapitali kasutamisaparaadiks, — lakkab olemast «omaette sihiks» ja kunstiliseks tegevuseks. Teadmine, mis oli tarbimisväärtus, saab vahetusväärtuseks. Teadmise kasulikkus teeb teadmised kaubartikli, mis pole ihaldatav enam mõnede väga valitud asjaarmastajate, vaid kõikide poolt.

Seda kaupa valmistatakse niisil üha käsitlushõlpsamal ja tarvituskõlvulisemal kujul; teda jaotatakse üha arvukamale ostjaskonnale; ta saab kaubanduse asjaks, lõpuks asjaks, mis on jälgendatav ja toodetav ligikaudu kõikjal.

Tulemus: ebavõrdsus, mis valitses maailma eri piirkondade vahel mehaanikakunstide, rakendusteaduste, sõja ja rahu teaduslike vahendite vaatekohalt, — ebavõrdsus, mille põhjenes Euroopa eelisasend, — ähvardab järk-järgult kaduda.

Niisiis maailma asustatavate alade liigitus püüab muutuda sääraseks, et materiaalne toorsuurus, statistika elemendid, arvud, — rahvastik, pindala, toorained — määravad lõpuks ainuüksi seda maakera osakondade jaotusi.

Ja järelikult, kaaluvaagen, mis kaldus meie poole, kuigi nõisime kergemana, hakkab tasapisi üles tõstma — nagu oleksime rumalalt lasknud minna teisele vaagnale selle saladusliku täiteosa, mis oli meiega. Oleme tuulispäiselt annud proportsionaalsed jõud masinatele!

*
Seda arenevat nähet võib muide lähendada teisele nähtele, mida võib tähele panna iga rahva rüpes ja mis seisab kultuuri levimises ja üha suuremate isikuliikide jõudmises kultuurini.

Püüda ette näha selle leviku järeldusi, uurida, kas ta peab või mitte paratamatult kaasa tooma t a s e m e l a n g u s t, tähendaks puudutada üht vaimse füüsika peenelt-keerukat probleemi.

Selle probleemi veetus spekulatiivsele vaimule tuleb kõigepealt ta sarnasusest füüsilise hajuvusnähtega, — siis aga varsti selle sarnasuse äkilisest muutumisest sügavaks erinevuseks, niipea kui mõtleja tuleb tagasi oma esimese objekti juurde, milleks on inimesed, aga mitte molekulid.

Vette langenud veinilik värvib seda vaevalt ja ähvardab pärast roosat vinetust kaduda. Niisugune on füüsiline nähe. Aga oletage nüüd, et mõni aeg pärast seda kadumist ja läbipaistvuse uuestiilmumist meie silmaksime ses nõus, mis näis uuesti muutuvat puhtaks veeks, siin ja seal tumedaid ja puhtaid veinilikku, — missugune üllatus!..

See Kaana fenomen pole võimatu vaimses ja sotsiaalses füüsikas. Siis kõneldakse geeniusel ja asetatakse see vastu hajumisele.

*

Äsja vaatlesime imelikku kaalu, mis liikus vastupidises suunas raskusele. Praegu vaatame üht vedelikusüsteemi, mis just kui iseendast muutub homogeensest heterogeenseks, sisimast segunemisest ilmseks eralduseks... Need paradoksaalsed pildid annavad lihtsaima ja kõige praktilisema kujutluse osast, mida etendab maailmas see, mida nimetame — juba viis või kuus tuhat aastat: v a i m u k s,

*

Aga kas Euroopa vaim — või vähemasti see, mis temas on hinnalisimat — on täielikult hajutatud? Kas tuleb võtta maakera ekspluaateeritavaks muutmise nähet, tehnikate võrdustumisnähet ja demokraatia nähet, mis lasevad oletada *deminutio capitis*'t Euroopas, kui saatuse absoluutseid otsuseid? Või on meil mingisugust vabadust selle asjade ähvardava salaliidu vastu?

Võib-olla luuaksegi see vabadus teda otsides. Aga selliseks otsinguks tuleb mõneks ajaks jätta tervikute vaatlus ja uurida mõtlevas indiviidis isikliku elu võitlust sotsiaalse eluga...

Prantsuse keelest tõlkinud Aleksander Aspel

(«Looming» 1938, nr 9)

HING JA TANTS

Eryximachos:

Oo, Sokrates, ma suren!... Anna mulle vaimu! Lase tulla ideel!... Too mu nina alla oma teravmeelsed mõistukõned!... See halastamatu söömaaeg ületab igasuguse mõeldava isu ja igasuguse usutava janu!... Mis seisund see küll olema peab, mis järgneb headele asjadele ning pärib seedimisel!... Mu hing on veel vaid unenägu, mateeria võitlusest iseendaga!... Oo, head ja liiga head asjad, ma käsin teid mööduda!... Mis parata! Pärast pimeduse saabumist langeme saagiks parimale, mida leidub maailmas, sellele kohutavale parimale, mis korrutatuna kestusega karistab meid oma talumatute juuresolekuga. Ma olen juba hukkumas meeletust ihast millegi kuiva, tõsise ning täiesti vaimse järele! Luba, et ma tulen ja istun sinu ja Phaidrose juurde ning pööran selja nendele ikka ja jälle sündivatele roogadele ja ammandamatuile amforaile, lase ma sirutan teie sõnade poole oma vaimu parima karika. Millest te kõnelesite?

Phaidros:

Veel mitte millestki. Me vaatasime oma-suguseid söömas ja joomas...

Eryximachos:

Aga kas Sokrates ei lasknud teid millegi üle mediteerida?... Kas ta üldse suudab kunagi jääda iseendaga üksi ning hingepõhjani vait olla! Selle pidusöögi hämaratel kallastel naeratas ta õrnalt oma deemonile. Mida sosistavad sinu huuled, kallid Sokrates?

Sokrates:

Nad ütlevad mulle vaikselt: inimene, kes sööb, on kõige õigem inimeste seas...

Eryximachos:

Ennäe mõistukõnet, mis on loodud vaimu isu õhutama...

Sokrates:

Nad ütlevad, et inimene, kes sööb, toidab endas nii head kui halba! Iga suutäis, mida ta tunneb iseendas sulavat ja hajuvat, annab vahet tegemata uut jõudu nii tema voorustele kui ka tema pahedele. Iga suutäis toidab tema piinu, niisamuti kui see nuumab lootusigi ning jaguneb seejärel kirkede ja arvamuste vahel. Seda toitu vajab armastus niisamuti nagu vihkaminegi ning minu rõõm ja minu kibestus, minu mälu ja selle kavad jagavad vendadena nokatäit ühtsama ainet. Mida arvad sellest sina, Akumenese poeg?

Eryximachos:

Ma arvan, et ma arvan nagu sina.

Sokrates:

Oo, sina, kes sa oled arst, vaikselt imet-

lesin ma kõikide toituvate kehade tegusid. Eneselegi teadmata annab iga keha õiglaselt neile kuuluva osa igale eluvõimalusele ja igale surmaeole, mis temas on. Nad ei tea, mida nad teevad, aga nad teevad seda nagu jumalad.

Eryximachos:

Ma olen seda juba ammu märganud, et kõik, mis inimesse tungib, hakkab otsekohe toimima nii, nagu saatusejumalatele meeldib. Võib öelda, et kõri on nii tujukate hädatarviduste kui ka ettevalmistatud müsteeriumi lävi. Seal lakkab tahe ja teadmise kindel võim. Sellepärast ma loobusingi oma kunsti praktiseerimisel ebakindlatest rohtudest, mida enamik arste haigetele peale sunnib, ja pooldan üksnes neid ravimeid, mille mõju on silmanähtav ja mis oma loomult on vastandlikud.

Phaidros:

Mis ravimid need on?

Eryximachos:

Neid on kaheksa: soe, külm, karskus ja selle vastand; õhk ja vesi; paigalpäsi ja liikumine. Need ongi kõik.

Sokrates:

Aga hinge tarvis on neid vaid kaks, Eryximachos.

Phaidros:

Millised siis?

Sokrates:

Tõde ja vale.

Phaidros:

Kuidas nii?

Sokrates:

Kas nad ei suutu isekeskis nagu ärkvelolu ja magamine? Kas ei otsi sa ärkvelolekut ning valguse selgust siis, kui halb unenägu sind kurnab? Kas pole me ise päikesest ellu äratavad ning jõudu saanud tahkete kehade juuresolekust? Kuid vastukaaluks, kas mitte unelt ja unenägudelt ei nõua me oma pahanduste lahustamist ning seda, et need pidurdaksid vaevasad, mis meid siin ilmas päeval jälitavad? Ja nii me pageme ühest teise, paludes kesk ööd päeva saabumist ning anudes vastupidist — pimedust siis, kui meil on valgus; oleme kärsitud kõike teada saama, samas liigagi õnnelikud, et me midagi ei tea, otsime olemasolevast rohtu sellele, mida ei ole, ja olematusest leevendust sellele, mis on. Kord võtab meid vastu tegelikkus, kord pettekujutus ning lõpuks ei jää hingele muud abivahendit kui tõde, mis on tema relv, ja vale, mis on tema soomusrüü.

Eryximachos:

Heakene küll... Aga kas sina, kallid Sokrates, ei karda, et sulle pähe tulnud mõttel võib olla teatud tagajärg?

Sokrates:

Mis tagajärg?

Eryximachos:

See, et tõel ja vael on sama eesmärk... Olenevalt sellest, kuidas asja võtame, teeb üks ja seesama asi meist valetaja või tõerääkija, nii nagu vahel soe, vahel külm meid ründab või kaitsseb, nii toimivad ka tõde ja vale ja nendega seotud vastandlikud tahted.

Sokrates:

Miski pole õigem kui see. Ma ei saa sinna midagi parata. Elu ise tahab nõnda: üks tea sina, Eryximachos, paremini kui mina, et talle kõlbab kõik. Kõik on talle hea, selleks et mitte kunagi lõpplahenduseni jõuda. Nõnda lahenebki kõik temas endas... Eks ole ta seesama salapärane liikumine, mis kõige juhtuva kaudu muudab mind lakkamatult minu endaks ja mis toob üpris sageli sellisama Sokratese juurde, selleks et ma teda eest leides paratamatult ära tunneksin ja mina mina oleksin? See naine, kes tantsib, lakkaks jumalataoliselt olemast naine, kui tema äsjane hüpe võiks teda taevani tõsta; kuid ei unes ega ilmsi ei jõua me lõpmatusse ja nii muutub ka see naine ikka ja jälle iseendaks, lakkab olemast see, mis aulosehelide suval temast on saanud, lakkab olemast helbeke, lind, idee! Sest seesama Maa, mis ta läkitas, kutsub ta tagasi tema naiseloomuse ja tema sõbra juurde...

Phaidros:

Ime!... Imetabane mees!... Peaaegu tõeline ime! Vaevalt oled sa kõnelema hakanud, kui juba sa sigitadki seda, mida tarvis!... Sinu kujutluspildid ei saa jääda vaid kujutluspiltideks! Ennäe — su loov suu otseku sünnitaks mesilase järel mesilase, juba ongi koos kuulsate tantsitaride lendlev ring!... Õhk võngub ja sumiseb, ennustades kaunist koreograafiat... Kõik tõrvikud virguvad... Magajate mõmin muutub ning vilkad leegid panevad imestama ja ajavad elevile joodikute tohutud varjud seintel! Vaadake ometi seda neidude rühma, milles on võrdselt kergust ja pühalikkust!... Nad tulevad nagu hinged!

II

Sokrates:

Eryximachos, see väike olevus annab mõlemisainet... Ta kogub iseendasse, ta võtab enda kanda majesteetlikkuse, mis hajutatuna oli meis kõigis ning mis märkamatult elas selle pillerkaari tegelastes... Üks lihtne samm ning meie ees on jumalanna, ja meiegi oleme peaaegu jumalad!... Üks lihtne samm, lihtsast lihtsam seoseke!... Võib öelda, et ta maksab ruumi eest üpris rütmiliste kaunite liigutustega ning vermbib kannaga liikumise kõlisevaid münte. Ta

näikse loendavat puhtast kullast raha, mida meie hajameelselt raiskame sammude la-base peenrahana, kui me kuhugi läheme.

Eryximachos:

Kallis Sokrates, ta õpetab meile seda, mida me teeme, näidates selgesti meie hingede, mida korratult teevad meie kehad. Tema jalgu nähes tunduvad meie tahtmatud liigutused meile imena. Lõpuks me üllatume neist parasjagu.

Phaidros:

Selle pooltest on selles tantsijannas midagi sokraatilist, sest ta õpetab meid oma sammudega tundma iseennast natuke paremini.

Eryximachos:

Täpselt nii. Meie sammud on meile nii kerged ja nii omased, et neil ei ole kunagi au olla vaadeldud eraldi ja eripäraste toimingutena (kui just liikumisvõimetus või vigaste ja halvatute nägemine neid imetlema ei sunni)... Meie sammud kannavad meid nagu suudavad, kes me oma naiivsuses neist midagi ei tea, ning vastavalt pinnasele, eesmärgile, tuljule, inimese seisundile või isegi tee valgustatusele on meie sammud need, mis nad on — me kaotame nad mõtlematult.

Ent pane tähele seda Athikte täiuslikku edasilikumist, kuidas ta astub vabal, selgel ning vaevu vetruval sammul pinda puudutamata. Ta asetub sümmeetriliselt, toetudes vaheldumisi oma jõudude peeglile; kand kalutab keha varvastele, teine jalg tõukab, võtab üle keha raskuse ning lükkab seda taas ettepoole, ja nii üha ja aina, sellal kui tema jumalik pealagi joonistab igavesse olevikku voogava lainecharja.

Et tegu on mõneti absoluutse tasapinnaga, mis on hoolikalt vabastatud kõikidest arütmia ja ebakindluse põhjustest, siis muutub tema mälestusväärne kõnd üleüldiseks eeskujuks, mille ainsaks eesmärgiks on ta ise ja millest on kadunud igasugune ebapuhtus.

Vaata, missugune kaunidus, missugune täielik hingeline turvalisus tuleneb tema üllaste sammude pikkusest. See on kooskõlas sammude arvuga, mis voolab välja otse muusikast. Kuid ühtlasi on arv ja pikkus salapärase harmoonias keha kujuga.

Sokrates:

Õpetatud Eryximachos, sa kõneled asjadest nii hästi, et ma ei saa hoiduda neid nägemast nagu sina. Ma vaatlen seda naist, kes küll kõnnib, kuid jätab liikumatu mulje. Ma kiindun vaid tema mõõdetud liigutuste rütmis...

Phaidros:

Ta peatub oma mõõdetavas graatsias...

Eryximachos:

Te näete veel muudkil

Phaidros:

Ta sulleb silmad...

Sokrates:

Ta on täielikult oma suletud silmades ning hingega täiesti üksi oma sisima tähelepanu rüpes... Ta aimab endas mingit sündmust.

Eryximachos:

Oodake... Vaikust! Vaikust!

Phaidros:

Hurmvat hetk... See vaikus on vastu-rääkivus... Kuidas teha nii, et mitte karjuda: «Vaikust!»

Sokrates:

Absoluutselt puhas hetk. Kohe järgneb hetk, mil miski peab murduma hinges, ootuses, meie koosolemises. Miski peab murduma... Ent ometi on see ühtlasi ka liitekoht.

Oo, Athikte! Kui võrratu oled sa ootus-ärevuses!

Phaidros:

Taas näib muusika teda haaravat, kuid teisiti, muusika tõstab ta üles...

Eryximachos:

Muusika muudab ta hinge.

Sokrates:

Sel hetkel, mis kohe sureb, olete te kõikvõimsad käskijannad, oo, Muusad!

Hingetõmmete ja südamelöökide hörk kahevahelolek!... Raskus langeb tema jalgadesse ning seda võib aimata selle suure loori täiesti hääletust mahalange-misest. Tema keha võib vaadata vaid liikumises.

Eryximachos:

Tema silmad avanesid taas valgusele...

Phaidros:

Nautigem seda ülimalt õrna hetke, mil ta oma tahet muudab!... Nagu lind, kes katuse servani jõudnuna tõukab enda eemale kaunist marmorist ning langeb lendu...

Eryximachos:

Üle kõige armastan ma seda, mis kohe juhtub, ning isegi armastuses ei leia ma midagi, mis pakuks suuremat naudingut kõigist tema esimestest tunnetest. Kõikidest päevaaegadest eelistan ma koidikut. Sellepärast ma tahangi heldimusega näha selles elusolendis püha liikumist. Vaadake ometi!... See sünnib libisevast pilgust, mis vastupandamatult kisub õrnade ninasõõrmetega pead helen-dava õla poole... Ja kogu tema kaunis li-haseline keha — kuklast kannani — kõne-leb ja siugleb aina ning võbeleb üleni. Aeglaselt joonistab ta hüppe sündi... Ta ei lase meil hingata hetkeni, mil välgatab

hüpe, vastates oodatud ja ootamatule küm-balite kõrvulukustavale kõmale.

Sokrates:

Oh! Vaadake Athiktet nüüd, ta muutub järjest erakordsemaks ning pürgib võimatus-se! Kuis meie hinged on võrdsed, oo mu sõbrad, selle nõiduse ees, mis igaühele neist tantsijaist on ühtviisi olemas ja täielik!... Kuis joovad nad seda, mis kaunis!

Eryximachos:

Ta on üleni tantsuks muutumas ja pü-hendumas täielikule liikumisele!

Phaidros:

Kõigepealt näib ta oma vaimu rikaste sammudega pühkivat maa pealt kogu väsi-muse ja lolluse... Ja näe, kuis asjadest pisut kõrgemale loob ta endale paika, ning võiks väita, et oma valgete käsi-varte embusse ehitab ta pesa... Ent, kas ei võiks arvata, et nüüd koob ta oma jalgadega määratlematut tunnetevai-pa?... Risti ja pikku põimib ta maa peale kestmist. Oi seda võluvast teost, mida loovad tema targad varbad, mis tungivad peale, põikavad kõrvale, mis sõlmi sõl-mides ja harutades ajavad üksteist taga ning lõpuks lendavad minema!... Küll on nad osavad, küll on nad vilkad, need kaotavad aja naudingute puhtad meistrid!... Need jalad lobisevad ja tülitsevad nagu tuvid!... Punkt maapin-nal paneb neid rüselema otseku liinde viljatera pärast!... Koos tõusevad nad õhku üha ja üha kokku põrgates!... Muusad ei ole iial lasknud mu huultel rohkem jalgu kadestada!

Sokrates:

Ennäe, su huuled kadestavad nende imet-lusväärsete jalgade kõneosavust! Sulle meel-dib tunda nende tiibu oma sõnadel ning ehtida seda, mida sa ütled, niisama elavate kujunditega kui nende hüpped!

Phaidros:

Mulle?...

Eryximachos:

Ta mõtleb vaid sellest, kuidas nokka pista nende jalgadel lendavate turteltuvi-dega!... See on kirgliku tantsuvaatemängu jälgimise tagajärg. Mis võib olla veel loomu-likum, Sokrates, veel puhtsüdamlikumalt sa-lapärane?... Meie Phaidros on täiesti pi-mestatud nendest sädelevatest sirutustest ja hoiakutest, mis on Athikte varbaotste uhkus; ta õgib neid silmadega, ta on täielikult nende poolt pöördunud, ta usub, et tunneb, kuidas nobedad oonüksid ta huultel jooksevad!... Ära vabanda end, kallis Phaidros, ära lase end sugugi häirida!... Sa ei tundnud mi-dagi, mis poleks seaduspärane ja arusaama-tu, järelikult täielikus kooskõlas meie su-reliku masinavärgiga. Kas me pole siis

organiseeritud fantaasia? Ja kas pole meie elusüsteem mingi seosetus, mis töötab, ning korratus, mis toimib? Kas ei vahetu meie kõige paratamatul ja kõige mõistetamatul viisil sündmused, ihad ja ideed? ... Missugune põhjuste ja tagajärgede kakofoonia!

Phaidros:

Aga sa ise seletasid väga hästi seda, mida ma endale aru andmatagi tundsin ...

Sokrates:

Kallis Phaidros, sa ei olnud tõepoolest põhjuseta liigutatud. Mida enam vaatan minagi seda kirjeldamatut tantsitari, seda enam mõtisklen ma endamisi imede üle. Mulle teeb muret see, kuidas küll on loodus osanud mahutada sellesse nii haprasse ja peenikesse tüdrukusse sellise jõu ja äkilisuse koletise. Kas on olemas müüti pääsukeks muudetud Heraklesest? ... Ja kuidas suudab see nii pisike noore männikäbina tihke peake sünnitada noid küsimuste ja vastuste müriaade oma ihuliikmete vahel, noid vapustavaid katseliigutusi, mida ta ikka ja jälle tagasi võtab, olles saanud nad muusikalt ja andes nad otsekohe valgusele.

III

Sokrates

Ütle mulle ometi, oo terapeut Eryximachos, Akumenese poeg, sina, kelle meelest kibedates rohtudes ja salapärestes lõhnataimedes on varjul nii vähe raviomadusi, et sa ise neid ei tarvitagi, sina, kes sa nagu iga haritud inimene siin ilmas tead kõiki kunsti ja looduse saladusi, ikkagi ei kirjuta ette ega ülista ei palsameid, ei õlisid ega saladuslikke võideid, sina, kes sa liiatigi ei usalda eliksiire, kes sa sugugi ei usu salajastesse nõiajookidesse, oo, ilma tõmmisteta ravija, oo, kõigi nende pulbrite, tilkade, vaikude, kalgendite, helveste, pungade ja kristallide põlastaja, kõige selle põlastaja, mis hakkab keelde, torkab ninna, jõuab aevastuse või iivelduse elundeisse ja tapab või päästab elu, ütle mulle ometi, kallis sõber Eryximachos, arstikunsti parim tundja, ütle mulle ometi: kas sa tunned kõigi nende mõjusate ja tõhusate ainete ja peamiste ravimite seas, mida sina oma tarkuses pead tühisteks või järelejäetavateks relvadeks farmakopõa arsenalis, kas sa tead nende seas erilist rohtu või vastumürki haiguste haiguse, mürkide mürgi, selle kõige loomuvastasema mürgituse vastu? ...

Phaidros:

Mürgituse? ...

Sokrates:

... mille nimi on elutüdimus? Pane

hästi tähele, ma ei pea silmas mööduvat tüdimust, ei väsimusetüdimust ega tüdimust, mille idu on võimalik näha, ega tüdimust, mille piire on võimalik teada, vaid seda puhast ja täiuslikku tüdimust, mille juures ei ole õnnetust ega vigasaamist ning mis alati kõige õnnelikumal kombel vaadeldavaks muganeb, hoopis tüdimust, mille olemus on elu ise ja ainus põhjus elusolendi selgeltnägellikkus. See absoluutne tüdimus on vaid täiesti alasti elu, mis iseennast selgesti näeb.

Eryximachos:

On täiesti tõsi, et kui meie hing puhastub kõigest valest ja kui ta vabaneb kõikidest võltsidest lisanditest olevale, siis jalamaid ohustab meie eksistentsi külm, täpne, arukas ning mõõdukas inimelu vaatlemine nii, nagu ta on.

Phaidros:

Tõega kokku puutudes tõmbub elu mustaks, niisamuti kui mürgine seen pärast puruksliitumist õhuga kokku puutudes.

Sokrates:

Eryximachos, ma küsin sinult, kas on ravimit?

Eryximachos:

Milleks ravida nii mõistuspärast haigust? Kahtlemata ei ole midagi haiguslikumat, midagi loomuvastasemat, kui a s j u n ä h a n i i , n a g u n a d o n . Külm ja täiuslik selgus on mürk, mille vastu on võimatu võidelda. Puhast tegelikkus peatab silmapilkselt südame ... Ühest tilgast sellest jäisest lümfist piisab hinges iha tõmbluste lõdvendamiseks, kõikidele lootustele lõpu tegemiseks, kõikide jumalate hävitamiseks meie veres. Voorused ja ka kõige üllamad värvid pleekuvad sellest ning õgivad üks-teise ära. Minevik kaob pisku tuhana, tulevikuks jääb pisuke jääpurikas. Hing ilmneb iseendale tühja ja mõõdetava vormina. Niisugused siis ongi asjad, kui nad ühinevad, lasevad ennast piiritleda ning seostuvad kõige karmimal ja tapvamat viisil ... Oo, Sokrates, maailm ei talu hetkegi olla see, mis ta on. Kummaline mõelda, et Kõiksusest ei piisa! ... Õudusest olla see, mis ta on, hakkas ta endale tuhandeid maske tegema ja maalima; isegi surelike olemasolu ei ole muud mõtet. Mille tarvis on olemas surelikud? — Nende asi on teada. Teada? Ja mis asi on teadasaamine? T e a d a s a a m i n e o n k i n d l a s t i s e e , e t e i o l d a s e e , k e s o l l a k s e . . . Vaat, need ongi sonivad ja mõtlevad inimolevused, kes toovad loodusesse piiramatute eksituste printsibi ning müriaadi imesid! ...

Vääritimõistmine, näilikkus ja vaimuvalguse murdumisnähtused muudavad viletsa

maailmamassi sügavamaks ja elavamaks... Idee on olematuse pärm, mis paneb olemasoleva käärima. Aga mõnikord ilmutab tõe end lõpuks ning rikub fantasmagooriate ja eksituste harmoonia. Kõik ähvardab jalamaid hukkuda ning Sokrates tuleb isiklikult küsima ravimit lootusetult selgesti nägemise ja tühimuse vastu!...

Sokrates:

Noh olgu, Eryximachos, ei ole mingit ravimit, kas võid sa siis mulle vähemasti sedagi öelda, missugune seisund on kõige vastandlikum sellele puhta vastikuse, tapva arukuse ja halastamatu selguse seisundile?

Eryximachos:

Eeskätt kõik hullused, mis ei ole melanhoolsed.

Sokrates:

Ja seejärel?

Eryximachos:

Purjusolek ja teistest sedalaadi pähehakkavatest aurudest tekkinud pettekujutlused.

Sokrates:

Jah. Aga kas on joobeid, mille põhjuseks ei ole vein?

Eryximachos:

On küll. Armastus, vihkamine ja aplus joovastavad!... Ka võimutunne...

Sokrates:

Kõik see annab elule maitse ja värvi. Kuid õnn vihata ja armastada või saada väga suure varanduse omanikuks on sõltuvuses tegelikkuse võimalikest juhustest... Kas sa ei arva, Eryximachos, et õilsaim kõigist joovastustest ning suurele igavusele kõige vastandlikum on joobumine tegudest? Meie toimingud ja eriti need, mis panevad meie keha liikuma, võivad meid viia kummalisse ja imetlusväärsele olekusse... See on kõige kaugemal olekust, millesse me jätsime liikumatu ja aruka vaatleja, keda me äsja kujutlesime.

Phaidros:

Aga kui mingi ime läbi laseks too mees äkki tantsukirel enda üle võimust võtta?... Kui ta tahaks lakata olemast kaine selleks, et muutuda kergeks; ning kui ta siis iseendast lõputult erineva püüdes vahetaks oma otsustamisvabaduse liigutamisevabaduse vastu?

Sokrates:

Sel juhul teeks ta meile korrapealt selgeks selle, mida me mõista püüame... Aga mul on Eryximachoselt veel midagi küsida.

Eryximachos:

Küsi, mida iganes tahad, kallis Sokrates.

Sokrates:

Ütle mulle ometi, tark ravitseja, kes sa oma ilmareiside ja uurimistööga oled

süvendanud kõige elava kohta käivat teadust, sina, kes sa oled looduse vormide ja tujude suur asjatundja, sina, kes sa paistad silma tähelepanuväärsete loomade ja taimede liigitajana (tervisele kahjulikud ja kahjutud, valu vaigistava ja ravivad, üllatavad, jälgid, naeruväärsed, kahtlased ja lõpuks ka olematud), ütle mulle ometi, kas pole sa kunagi kuulnud kõneldavat nendest kummalistest loomadest, kes lausa tuleleegis jõudsasti elutsevad?

Eryximachos:

Muidugi!... Nende kuju ja käitumist, kallis Sokrates, on väga hästi uuritud, kuigi veel hiljaegsu vaieldi nende olemasolu üle. Sageli olen ma neid kirjeldanud oma õpilastele, paraku ei ole mul kunagi olnud juhust neid oma silmaga näha.

Sokrates:

Kas ei tundu siis sulle, Eryximachos, ja sulle, mu kallis Phaidros, et see värelev looduseime, kes jumalikult meie pilkudes elab ja liigub, see leegitsev Athikte, kes kord osadeks jaguneb ja end taas kokku kogub, kes tõuseb ja vajub, kes nii äkitselt avaneb ja sulgub, näib pärinevat hoopis teistelt tähtkujudest ning mõnusasti elavat mingis tuletaolisest üliõhedast ainsteskonnas, mis koosneb muusikast ja liikumisest, kus ta hingab ammendamatu energiat, samal ajal kui ta kogu oma olemisega on ülisma õndsuse puhta ning vahetu vägivalla osaline?... Kui võrrelda meie rasket ja tõsimeelset seisundit selle sädeleva salamandri omaga, kas ei tundu teile siis, et meie elu vajadustest järjest sündivad tavalised teod, et meie juhuslikud viiped ja liigutused on nagu rohmakas tooraine, kestmise ebaõnn mateeria, sellal kui tema vaimustus ja võbelev elujõud, see ülim pingestatus ning hurmavais liigutis peitub suurim väledus, mida üldse on võimalik endast välja pigistada, kõiges selles peitub leegi vägi ja võim, milles kogu häbi, tühimus, tobedus ja muu, mis elu üksluisust toidab, tuhaks põleb, pannes meiegi silmis särama selle, mis surelikus inimeses on jumalikkus?

Phaidros:

Imetlusväärne Sokrates, vaata ruttu seda, kelle kohta sa kõneled tõtt!... Vaata teda värelemas! Võib uskuda, et tants tuleb tema kehast nagu leek!

Sokrates:

Oo, Leek!...

Ehk on see tüdruk lollakas?...

Oo, Leek!...

Ja kes võib teada, milline ebausku ja milline tobedus kujundavad tema hinge igapäevases elus?

Oo, Leek, ikkagi!... Elav ja jumalik!...

Oo, mu sõbrad, mis on leek, kui mitte praegune hetk? See, mida on hullu ja rõõmsat ja oivalist siitpilgus!... Leek on selle hetke toimumine, mis jääb maa ja taeva vahele. Oo, mu sõbrad, kõik, mis läheb rasusest kaalutusse, läheb läbi tule ja valguse hetke...

Ja kas leek pole ka mitte kõige õilsama hävingu tabamatu ja uhke vorm?... See, mis iial ei kordu, toimub hunnitult meie silme all!... See, mis enam mitte kunagi ei toimu, peab toimuma nii hunnitult kui võimalik! Nii nagu meeletult laulab hää, nii nagu mateeria ja eetri vahel laulab hullunult leek, tormates raevunult röökides mateeriast eetrisse — kas ei ole mitte ka suur Tants vabastuseks meie kehale, mida täielikult valitseb valevaim ning see vale, milleks on muusika, mis omakorda on tegelikkuse eitamisest purjus? Vaadake ometi seda keha, mis hüpleb nagu leek, tülles teise leegi asemele, vaadake, kuis ta tallab tõelust! Millise raevu ja röömuga hävitab ta ära selle kohagi, kus ta asub, ning kuis joobub ta oma muutumiste ohjeldamatusest!

Agas kuidas ta võitleb vaimu vastu! Kas te siis ei näe, et kiiruse ja mitmekesisusega tahab ta võidelda oma hinge vastu?... Ta on kummaliselt kade vabadusele ja kõikjalolule, mida usub vaimul olevat!...

Olematus on kahtlemata ainus asi, millega hing ikka ja alati tegeleb: see, mis oli ja mida enam ei ole; see, mis tuleb ja mida veel ei ole; see, mis on võimalik või võimatu — kõige sellega tegeleb hing, aga mitte kunagi — mitte kunagi — sellega, mis on.

Ja keha, mis on see, mis on; vaadake: ta ei saa enam piirduda ulatusega! — Kus olla? Milleks saada? See Üks tahab mängida Kõike. Ta tahab mängida ülemaailmset Hinge, tahab parandada oma samasust tegude paljususega! Kuigi ta on asi, plahvatab ta sündmusteks! Läheb endast välja! — Nagu erutatud mõte puutub ta igasse ainesse, võngub aegade ja hetkede vahel ning ületab kõik erinevused; ja nagu meie vaimuski moodustatakse temas hüpoteese sümmeetriliselt, võimalusi järjestatakse ja loendatakse; nii toimib ka kõigis oma osades, sobitab end iseendaga, annab endale ühe kuju teise järel, läheb lakkamatult iseendast välja!... Ja ennäe! Lõpuks ongi ta leegiga võrreldavas olekus, ülimalt energilises muutumises... «Liikumisest» ei saa siin enam rääkida... Tema liikumist ei saa enam eristada tema liikmetest...

Loendamatud kujundid on neelanud naise, kes siin veel äsja viibis... Selle keha jõupursked ärgitavad mind äärmuslikule mõttele: nagu kehalt, nõuame ka hingelt seda, milleks ta ei ole loodud, nõuame, et ta meid valgustaks, prohvetlikult ette kuulutaks, tulevikku ennustaks; vannutame teda Jumalalt katet rebima... Nii ka see keha tahab saavutada iseenda täielikku valitsemist kuni üleloomuliku au ja kuulsuseni... Kuid temaga on nagu hingegagi — Jumal, tarkus ja sügavus, mida talt nõutakse, on talle ega saagi muud olla kui vaid silmapilgud, valgusähvatused, mingi võõra aja killud, oma kestast välja pürgivad meeleheitlikud hüpped...

*Prantsuse keelest tõlkinud Andres Raudsepp
Toimetanud Ott Ojamaa*

Tõlkija avaldab tänu Ain Kaalepile lahke ärakuulamise eest.

A.R.

Paul Valéry tutvustus peab paratamatult jääma paljasõnaliseks ja ilukõneliseks, nime tagem teda siis 20. sajandi prantsuse luule käilakujuks või viimseks klassikuks, kes ühendab oma loomingu prantsuse kirjandusele igiomase antiiksusihaluse, klassitsismi isa Malherbe'i keele- ja vormipuhutuse ning 19. sajandi luule rütmilised rikkused Hugost kuni Verlaine'ini. Tundmatu seletamine tundmatuga, sest ülalnimetatud autorite luulest on eesti keelde jõudnud väga vähe, Valéry tõlkimisele pole aga keegi veel sõandanud asuda. N. Eesti tõlkekirjanduse bibliograafias 1940—85 esineb tema nimi ainult kord, märkides 14realist luuletust «Lumi» Kaalepi «Peegelmaastikes I». «Loomingu» bibliograafia 1940—84 teda ei maini. Kas tõesti on needusena mõjunud Semperi artikkel «Elulähedusest ja vaimulähedusest» («Looming» 1931, nr 4; vt «Mõtterännakuid II», lk 46), kus Valéry kohta on öeldud «...iseenese sappa salvav, iseenesest toitu saav uss...» jne? Ilmselt esindab ta sedasama suunda, mida näiteks T.S. Eliot ingliskeelses, Rilke saksakeelses või mõned «Arbujad» eesti luules, need, keda kõigi aegade eluläheduslased alati süüdistanud. Arvas temagi, et ainult selline poeetiline tekst, millel pole muud eesmärki kui tema enda esteetiline eksistents, tagab loomu poolest kaduva kõne (langage) edasielamise. Sellise sihiseade puhul on üsna loomulik, et nende tekstide arv, mida Valéry on pidanud oma luuleloomingu avaldamiskõlblikeks, pole kuigi suur: poem La Jeune Parque («Noor parka», 1917), L'Album de vers anciens («Vana salmialbum», 1920; sisaldab luulet aastaist 1890—1900) ja Charmes (1922), kuhu kuulub ka sageli omaette teosena mainitav Le Cimetière marin («Kalmistu mere kaldal», 1920). Viimase kogu pealkirja on meil tõlgitud «Hurmad», mis on mõneti eksitav, sest autor on lähtunud ladina sõna carmen ürgsest tähendusest 'nõiasõna, loits, ennustus', millest tuleneb ka prantsuse charme. Seega ilmus Valéry prantsuse luuletaevasse oma viiekümnenda eluaasta piiril otsekui vastukaaluks samal ajal kõikjal laineid löövale dadaismile ja sürrealismile, ja jääbki sinna kinnistähena, kuigi luulet enam ei avalda, minimaalselt redigeeritud ja täiendatud kordu rikud välja arvatud.

Esseisti ja kriitikuna oli Valéry tuntud juba möödunud sajandi viimasest kümnendist alates. Esimesed tähtsamad tööd olid Introduction à la méthode de Léonard de Vinci (1895, «Sissejuhatus Leonardo da Vinci meetodisse») ja La soirée avec Monsieur Teste (1896, «Õhtu härra Teste'iga»), milles käsitleb maailma tunnetamise probleeme. Aastast 1909 on Valéry äsja asutatud aja-

kirja Nouvelle Revue Française pidev kaas-tööline. 1919 ilmus inglise ajakirjas Athenaeum üks Valéry tuntumaid esseid La Crise de l'Esprit («Vaimu kriis»), millele järgnesid kaks Platoni dialoogi laadis esseed: L'Ame et la Danse (1921, «Hing ja Tants») ja Eupalinos ou l'Architecte (1923, «Eupalinos ehk Arhitekt»). Rilke, kes viimastel eluaastatel sõbrunes Valéryga, pidas neid nii oluliseks, et tõlkis need, samuti luulekogu Charmes saksa keelde. Valéry artiklid ja esseed on ilmunud pealkirja all Variété (1924—44, 5 köidet). Valéry viimane teos, draama Mon Faust jäi lõpetamata, lavastati 1945. Postuumselt ilmusid tema «Vihikud» (Cahiers, 1957—61, 29 kd) omalaadne mõttepäevik, mis sisaldab põhiliselt igahommikusi meditatsioone kõikvõimalikel filosoofilistel ja poeetilistel teemadel. Eluajal oli ta sellest avaldanud kaks valimikku ajorisme Tel Quel (I — 1941, II — 1943, eesti keelde võiks tõlkida «Nii Nagu», juurde mõeldes «asi on või paistab»). Sama nime all ilmus muide aastail 1960—82 prantsuse strukturalistide mõjukaim ajakiri, mille toimetuse ümber koondunud autorite juhtgruppi kuulus ka hiljuti «Vikerkaares» tutvustatud Julia Kristeva.

Paul Valéry elulugu on pöördeliste sündmuste poolest vaene. Sündis ta 30. oktoobril 1871 Vahemere-äärses sadamalinnas Sète'is (tollal Cette). Päritolult võib teda pidada itaallaseks: tolliametnikust isa Bethélemy oli korsiklane, öeldavasti põlisest meremehesoost, ema Itaalia konsuli tütar Fanny Grassi Genovast, oletatavast Kolumbuse sünnilinnast. Poegki kavatsenud minna merekooli, kuid valis siiski humanitaarhariduse Pariisis, kus ta 1886 sooritas bakalareuseeksami ja pani end 1888 kirja õigus-teaduskonda, teenis vahepeal sõjaväes sund-aega, diplom sai Montpellier's. Selle kõrval süvenes noor Valéry täppisteadustesse, mate-maatikasse ja kunstidesse, liikus kirjandus-ringkondades, sõpradeks André Gide ja Pierre Louÿs, kirjutas ka ise, kuid avaldas vähe. Eriti oluline oli tutvumine Stéphane Mallarméga, kelle salongis ta muutus peagi omainimeseks ning võttis omaks ka meistri kunstipõhimõtteid, siirdudes n-ö abstraktsesse mõtte hõredasse atmosfääri. Karjääri jätkas ta esialgu sõjaministeeriumis toimetajana ning aastail 1900—1922 telegraafiagentuuri Havas direktori sekretärina. Seda perioodi Valéry elus on nimetatud vaikumise ajajär-guks, mis on muidugi tinglik, sest ajakirjan-duses ilmus talt pidevalt mitmesuguseid artikleid, esseid ja mõtteavaldusi. Amet või-maldas talle ka kasulikke seltskondlikke tut-vusi ja juurdepääsu mitmesugustele infor-matsiooniallikele. Esimesed avaldatud luule-

tused töid talle kohe kuulsuse, mis võimaldaski vabakutseliseks kirjanikuks hakata. 1925 sai ta Prantsuse Akadeemia liikmeks, 1937 nimetati ta Collège de France'i poetikaprofessoriks. Saksa okupatsiooni päevil teda eriti ei tülitatud, kuigi ta suhtus eitavalt Vichy valitsusse ja ühines vastupanuliikumis-

se kuuluva Kirjanike Rahvusliku Komiteega.

Paul Valéry suri 20. juulil 1945 Pariisis, kus talle korraldati riiklikud matused. Maetud on ta sünnilinnas Sète'i kalmistule mere kaldal.

Ott Ojamaa

MIHKEL REBANE

POEETILINE NORM JA NORMITUS

Ükski endast lugupidav kriitik ei julge enam kurjustada kuitahes võõrandunud keele pärast. Ma ei räägigi üksidest-igrekitest — kirjutagu kas või kirillitsas, oleks huvitav seegi. /Tõnu Onnepalu/

Mõnevõrra kummaline on 20. sajandi lõpus toriseda poeetilise traditsiooni hajumise ja üldise liberaliseerumise üle ning jõuda paradoksaalse järelduseni, et eesti luule on nüüd valmis. Tõnu Onnepalu mõtte peamine ajend on uus luulekassett ja eriti Karl Martin Sinijärve «sürromantiline» ja «skisotroopiline» luule.²

Eesti luule lõpetatus väljendub autori arvates ka üldises kriisiseisundis. «Tuletagem meelde Runneli ja Suumani viimaste aastate loomingut, on see siis mõni õige luule. Neid tekste võiks lausa luule õilsa palge määrimises süüdistada, kui autoritel poleks alibit varasema «õige» luule näol. /- - -/

Tempo

*Minge üles mägedele,
oksendage orgudesse,
jookske alla tagasi,
püüdke kinni uuesti!*
/H. Runnel/

Lühike luuletus

*Pime keskiga on
nüüd mädas.*
/A. Suuman/

(Minu näited — M. R.)

Käesoleva intrigeeriva essee autor Mihkel Rebane (s 1958) on lõpetanud Ped. I, õpetab Tallinna 62. Keskkoolis eesti keelt ja kirjandust.

¹ T. Onnepalu. Salatanze ruumityhi. «Reede», 27. II 1989, nr 8.

² B. Pilvre. Ring ümber kolme nurga. «Looming» 1989, nr 10.

/- - -/ ideaalselt runnellikult ei saa kirjutada ka Runnel ise, ilma et selles poleks paroodia varjundit — kriis näib saavat üldiseks.»³

Tsiteeritud mõtteis on ju mõndagi paikapidavat, kuid samas on ka iseenesestmõistetav, et moodsa kultuuri väljendusvahendite lõpmatuses suudab vaatleja (kriitik) kirjandust enamasti vaid kirjeldada. Kuna puuduvad üldaktsepteeritavad poeetilised kvaliteedid, on ka hinnangu andmine keeruline.

Küsimus, kas normatiivne poolus on moodsa kultuuri jaoks kadunud, intrigeerib vaidlema, sest tänapäeva esteetika tunneb end ebamugavalt kvalitatiivse aspekti määramisel, kuid ometi on kindel, et igasugune kultuur eristab ebaesteetilist esteetilisest. Loomulikult kehtib see ka praeguse lõpmatu stiilse väljendusituatsiooni kohta, olgu jutt käitumis-, kirjutamis-, riietumis-, maalimis- või mõnest muust stiilist. Ikka suudetakse leida sõnu oma esteetilise otsustuse väljendamiseks ja mingeid kummalisi radu pidi lahus hoida (ka) individuaalsust eklektikast.

Lihtsaim on väidetut piltlikustada moega: esimesel pilgul on kõik lubatud ja ometi on olemas mingi üldine, paljudele tajutatav kvaliteet. Kõike võib kanda, kõiki riietuselemente kombineerida, aksepteeritav on täiesti isiklik mood, ja ikkagi on maitsekas ja maitsetu, stiilne ja eklektiline (stiilitu) selgesti eristatav.

Normatiivse esteetilise ja väljendustehnilise normi puudumine suurendab nii kunstilise sõna vastuvõtu kui ka igapäevakeele funktsionaalstiilides orienteerumise raskusi.

³ T. Onnepalu. Salatanze ruumityhi.

⁴ J. Undusk. Tüpoloogia: keel. Metastilistilised tüpoloogiad. «Keel ja Kirjandus» 1985, nr 10.

Argikeele seisukohalt on ärevust tekitavaim stiilivahede kadumine: agulikeel tungib päevauudistesse, belletristlik kujundlikkus laiutab seal, kust ootame ajalehelikku informatiivsust. Olgu näiteks mõned laused Indrek Schwede korvpallireportaaži stiilist: ««Kalevi» kombinatsioonide punumine oli aeganõudev /- - / üleile arenes Ivo Saksakulm potilille kombel pingil istudes /- - / Kuusmaa antud pika söödu järel kerkis mees õhudedessi korras vastaste korvi kohale ja saatis lühihendusega palli korvi /- - / Salumets kirjutas hoobilt alla Reigami vallandamiskäskkirjale . . .»⁹

Ilukirjanduskeele puhul tähendab selgelt eristatava normi puudumine seda, et iga autori «keel» tuleb eraldi omandada. Retseptiooniraskusi suurendab ilmselt ka üldine tolerantsusdefitsiit, mistõttu julgen arvata, et kujuneva põlvkonna empaatiavõime arendamine ei ole ainult kirjandusest ja kunstist osasaamise tingimus, vaid humaniseerumise eeldus tervikuna.

Kahjuks (võib-olla õnneks) on välistegurid (TV, video jne) ja sisemine abituse (kool) viinud nükaugemale, et kool ei mõjuta märgatavalt õpilase esteetilisi tõekspidamisi.

Koolis õpitakse kirjandust. Selle eesmärgiks ideaaltasandil võiks olla kirjanduse esteetilise funktsiooni kaudu iseenda ja ümbritseva tõlgendamine. Tavaliselt taandub kirjandusõpetus siiski katkendlikule kultuuriloole ja -geograafiale. Kuid veel üsna hiljuti tähendas kirjanduse õppimine sootuks midagi muud. See tähendas oskust, kuidas kirjutada luuletust antud teemal ja värsimõodus. Heksameetrid, pentameetrid, eeleegilised distihoonid jne täitsid kirjanduse õpetamisel matemaatikaülesannete osa:

— ◡ — ◡ // ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡
 ◡ ◡ — ◡ — // ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡
 ◡ ◡ — ◡ — // ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡
 ◡ ◡ ◡ ◡ / Sappho stroof/
 — pikk silp
 ◡ pikk rõhuline silp
 ◡ lühike silp
 ◡ lühike või pikk silp
 // paus . . .

Kui peensusteni normeeritud meetrumile lisada veel sõnavara, temaatika jpm piirangud, tekib tahtmatult küsimus, kuidas nii ranges ettemääratuses võib sündida kõrge kunst. Ja lausa hale hakkab tollasele poeetilisele keelele mõeldes, mis nii kammitsetud oli. Tegelikult olid (ja on) poeetilise keele

võimalused vaid näilikut ahtad: katsed näitavad, et näiteks luuletuses on võimalik ette aimata tunduvalt vähem elemente kui ajalehes või kõnekeeles (luuletuses 40%, ajalehes 67%, kõnekeeles 71%)¹⁰. Seda nimetatakse poeetiliseks paradoksiks ja praegune emakeeleõpetaja võib vaid kadest tunda keele- ja kirjandusõpetuse loomuliku integratsiooni üle. Kirjandust õpiti kui emakeelt, teda õpiti aktiivselt valdama, mitte temast passiivselt aru saama. Poeesiat analüüsi kindlalt keelereeglitele toetudes ja samade normide järgi üldend sõna taas kunstiks. See oli analüüsi ja sünteesi ühtsus.

Antiikretooriliste ja -poeetiliste normide eesmärgiks oli anda head ning õiged näited oratorlikust või kunstilisest stiilist. Kõne kunsti ja sõnakunsti headuse mõõdupuuks oli normide ja võtete filigraanne valdamine. Kõne kunsti puhul oli see nõue täiesti eluline, sest ühiskonnaelu olulisi asju otsustati avaliku väitluse teel. Need ettekirjutused on olnud väga püsiva mõjuga, mistõttu võib antiikretoorika põhinõudeid kohata ka suhteliselt hiljuti välja antud erialateostes. Näiteks A. Vaigla «Kõneõpetuses» (1936) on kolme kõnestiili (madal, keskmine, kõrge) nõue kombineerituna žestikulaatsiooniga esitatud sama rangelt kui sajandeid tagasi:

«Kui kõne on madalaist instinktidest, praktilisest kasust vms., siis koonduvad liigutused kõhu piirkonda; kui väljendatakse tundmusi, siis on liigutuste keskus rind; kui arutatakse mõistuslikke probleeme, on liigutuste piirkond otsmik ja kui räägitakse kõrgeimaist paleusist, siis tõuseb käsi peast kõrgemale.»

Kõne kunsti (retoorika) ja sõnakunsti (poeetika) headuse mõõdupuuks oli normide ja võtete filigraanne valdamine, isikliku omapära ei peetud vooruseks. Näiteks sofistid-reetorid lähenesid kõne kunstile kui oskusele kuulajaid veenda, kusjuures oluliseks ei peetud mitte kõne sisu tõlevastavust, vaid väidete näilist veenvust ja esineja vaidlemisoskust.

Tänapäevaks on juhtpositsioonile nihkunud proosa, tuues endaga kaasa sõnakunsti mõiste üldistumise. Seda võiks nimetada ka ajalooliseks maitsemuutuseks, mille tulemusena «sõnakunst» (= kunst sõnu teha) on asendunud «ilukirjandusega». Isegi mõiste «poeesia» tähistab põhiliselt vaid luulet, st värsivormis kirjutatut — «ilukirjanduse» teisejärgulist kõrvalharu. Aga kõigest pool sajandit tagasi mõeldi luuletuse all, st igapäevakeelest erinevate ehk pühapäevakeele reeglite järgi loodu all, kogu sõnakunsti.

⁹ J. S c h w e d e. «Kalev»—Alma-Ata ASK 93:102. «Noorte Hääl», 22. X 1989, nr 244.

¹⁰ Ю. Л о т м а н. Анализ поэтического текста. Ленинград, 1972, lk 35.

Näiteks toob Jaan Roos oma raamatus «Kirjandusteoste analüüs» (1934) kolm analüüsi näidet: A. H. Tammsaare romaani «Kõrboja peremees» eepilise luuleteose näitena, G. Suitsu «Kerkokell» lüüriilise luuleteose näitena ja A. Kitzbergi draama «Libahunt» dramaatilise luuleteose näitena.

*

Kuigi ilukirjanduslik teos on ainukordne ja autori isiksuse ilming, on ühe ajajärgu teostes sageli palju ühist. See on ka loomulik, sest sarnane ümbrus (ajalooline situatsioon, poliitika, aated jne) avaldavad ühesugust mõju. Mõned impulsid on teistest tugevamad ja hakkavad määrama nii sisu kui vormi. Tekivad mingid normid, mis määravadki stiilisuuna.

Uus stiil võib kujuneda erinevail põhjusil:

		S
ühiskondlik situatsioon	→	T
eelnev stiil	→	I
geniaalsed loojad	→	I
		L

Milline neist tegureist on stiilisuuna sünnis põhiline, on ideoloogiline küsimus, milles puudub üksmeel. Tavaliselt on iga uus stiil eelkõige eelnenu eitamine: niisama kui uue riigi sünn algab riigiõiguskliku «kuritööga», nii peab nähtavasti ka uus kirjanduslik vool algama eelkäijate autoriteedi salgamisega.

Keskaeg unustas kreeka kultuuri, muutudes oma innukuses lausa naeruväärseks. Näiteks Dante nimetas oma suure poemi komöödiaks, kuna puuduliku tõlke tõttu (kreeka keelt ei mõistetud enam!) ei saanud Aristotelesest täpselt aru. Mõisteti, et tragöödia lõpeb kurvalt, komöödia hästi, kuid ei taibatud, et jutt on seejuures näidendivormist.

Klassitsism lõpetas järsult renessansliku segaduse ja antiikne formalism sai võimaluse areneda täiuseni. Sõnakunst normeeriti sama eksaktselt nagu Prantsuse õukonna etikett. Kunst pidi alistuma täpp-täpilt kunsti-seadustele, nagu keskvoimul põhinev totaalarhiitektuuri gootikaga, sest uurides gooti ehitist kreeka ehituskunsti seadustest lähtudes näeb arhitekt ainult korralagedust ja inetust. Eriti tähelepanuväärne on parkide erinevus: uued pargid olid valdavalt looklevate kõnniteedega, hämarate grottidega ja kunstlike varemetega, erinedes järsult endisest nõorsirgete teede ja geomeetriliselt püüatud puudega planeeringust. Park oli kui tekst, mida siseneja luges — mis oli kirjutatud puudega, teeradadega, lehtlatega. Sellises pargis oli hea

prantsuse keele sõnadest sünnib aleksandriinis tarvitamiseks. Nii tuli leida paljudele realistlikele (= madalatele) sõnadele sündsad (= ülevad) vasted. Pindarose prantsuse keelde tõlkija ei julgenud tarvitada sõna «kukk», millest oluks küllalt maailma kauneima oodi rikkumiseks, vaid kõneleb kodulinnust, kelle laul kuulutab päeva tulekut ja kellel on õlekubu esinemislavaks. Henri IV kuulsat kõnekäändu «Ma tahaksin, et minu riigi kõige kehvemalgi talupojal oleks vähemalt pühapäeval kana pajas» ei võidud esitada seesugusena, vaid «Ma tahan sellepärast, et puhkuseks määratud päeval madala onni usinal peremehel on tema väikesel laual minu hea tegevuse tõttu ainult jõukusele kuuluvaid roogasid».

Romantiline pööre kirjandusloos oli tõsine sisuline muutus ja ta tekkis nii elus kui kunstis just protestina. Romantikud, kes olid üle elanud Prantsuse revolutsiooni vabadusaate taas tsentristlik-seisuslikku süsteemi sumbumise, juhtisid inimeste mõtted eemale oma aja ühiskondlikust tõelisusest. Hakati uurima kaugeid aegu (eriti müstilist keskaega) ja maid (eriti Orienti) ning inimese suhteid Jumala ja muude indiviidi olemasolu põhiprobleemidega. Aluseks sai Platonilt pärit idealism, mille järgi aineeline maailm peegeldab midagi kõrgemat — kõikjal otsiti jumaluse märke.

Klassitsismi ja romantismi tehnika võrdlemiseks on sobiv võrrelda klassitsistlikku arhitektuuri gootikaga, sest uurides gooti ehitist kreeka ehituskunsti seadustest lähtudes näeb arhitekt ainult korralagedust ja inetust. Eriti tähelepanuväärne on parkide erinevus: uued pargid olid valdavalt looklevate kõnniteedega, hämarate grottidega ja kunstlike varemetega, erinedes järsult endisest nõorsirgete teede ja geomeetriliselt püüatud puudega planeeringust. Park oli kui tekst, mida siseneja luges — mis oli kirjutatud puudega, teeradadega, lehtlatega. Sellises pargis oli hea

ÜKSINDA (klassik oli seltskondlik, romantik erak vähemalt sõnades)

JUHUSLIKULT (klassitsism armastas loogilist järjepidevust)

mööda LOOKLEVAT rada (klassitsismi ideaaliks oli sirge või vähemalt korralik joon)

MÄE jalamil (klassikute lemmiksõna oli org)

HÄRDALT (romantism tõi meeleldi usu luulesse)

KAUGUSSE HÄÄBUVAT (romantismile oli iseloomulik üldine kauguseigatsus ja hämaruseimetlus)

PÄIKESE LOOJANGUT naudida (klassitsismi ideaal oli keskpäev; romantikud ei armastanud päikese heledat paistet).

Romantism oli kunsti kuldajastu ja kõige prestiižikam oli olla kunstnik. Siiski jäi romantismi poolt taotletud isiksusekeskne muutus ühelt poolt ajaviiteliseks ja teisalt hämara süvitsimineku tõtu praktilisele tõelisusele võõraks. Moes oli salapärane välimus: laia äärega kübarad, pikad juuksed, vurrud, habe. Tubakat ja vägijooke tarvitati oht-rasti, toitu vähe. Soositud olid sidrun ja äädikas, kuna need teevad kahvatuks. Oli moes olla kahvatu, tinahall, rohetav, kui võimalik, pisut raibe värvi. Romaanides hüples tegevus usumatust ilmvoimatuse ja lugejat lennutati ühest meelteerutusest teise, kuni ta hakkas kahtlema autori mõistuses.

Reaktsioon võimastus ruttu ning Balzac asendas meelevaldse väljamõeldise vaatluse ja analüüsiga. Uus kirjanikutüüp tunneb lausa hirmu romantismi kunstliku kunsti-pärasuse ees, kartes otse kunsti ennastki. Ta tahab ainult kopeerida, paljundada, päevapildistada tõelust ilma valikuta. Meeleoluliselt hoidutakse kõige idüllilise ja sentimentaalse eest, eelistades sellele pigem hoolimatuse ja jõhkruuse kujutamist. Naturalism kirjeldab meeleldi elu õõpools: vilest, pahet ja loomulikke vaiste, kuna need esindavat paremini tõde. Realism ja naturalism olid siiski võrdlemisi tühjad sõnad enne G. Flaubert'i «Madame Bovary» ilmumist. Flaubert on ise öelnud, et ta tahaks luua raamatu ei millegi üle, kuna suurema osa inimeste elus ei juhtu mitte kui midagi.

Sajandi viimaseks kümnendiks on selles laadis mindud nii kaugele kui vähegi võimalik. Isegi fotograafia leiutati just naturalismiajastul, st siis kui teda oli vaja kunsti arengu, mitte tehnikate arengu seisukohalt.

Ja jällegi paisub küllastusest reaktsioon: «Lahti naturalismist — romantismi, müstisismi, usklassitsismi, ükskõik kuhu!»

Niisiis vahetas 19. sajand mitmel korral kirjanduslikku stiili e esteetilise tunnetuse koodi. Ühest laadist lihtsalt tüdineti ja uue esteetilise ja väljendustehnilise normi kujunemisel sai määravaimaks eelnenu eitamine. Oldi mingite normide vastu, kuid samas määrati uued käsulauad. Ja siiski oli romantism suutnud poeetika arengus midagi väga oluliselt muuta. See oli üha süvenev suund individuaalse poeetilise normi suunas (vastandina seni valitsenud ajastunormile). Lomonosovi ja Puškini värsid erinevad nagu sõnakunst ja ilukirjandus ning Puškini stroof värsijalgadeks, riimiskeemideks, kõne- ja kõlakujunditeks jagatuna ei toimi sünteesi eeskirjana sama edukalt kui Sappho puhul. Teisisõnu hakkas juba romantismis kujunema individuaalne poeetiline norm, ning kui realistlikus kujutamislaadis tõuseb esile eepika, võimegi rääkida pigem suurtest indi-

viduaalsustest (Flaubert, Tolstoi, Dostojevski) kui realistlikust kirjandusest üldse.

19. saj. lõpus hakkasid muutused ühiskonnaelus toimuma aina kiirenevas tempos ja aina tõtakamalt vahetusid ka kirjanduslikud stiilisuunad. Kuid veel oli kord enam-vähem majas: uus stiilisuund asus eelneva kohale, st kirjandus oli (üldistuse tasandil) monostiilne.

Meie sajandi alguses toimus Euroopa rahvaste kirjanduses midagi iseäralikku. Kestab ju küll veel suhteliselt rahulik aeg optimistliku tulevikupildiga: demokraatia näib samumvat võidult võidule, kultuur õitseb. Aga seal tulevad noored mässulised boheemlased, kelle kaasajavisiioon on päris harjumatu kole. Nende maalid on inetud, nende muusika masendav ja nende kirjandus... Eri maadel kandsid need boheemlased eri nimesid: ekspressionistid, futuristid, kubistid, dadaistid, sürrealistid jne.¹

20. saj kirjandusest kogupildi saamine on keeruline, kuna materiaalne toetus on tohutult paisutanud kvantiteeti ja liiga palju on ühesuguste mallide järgi tehtud ajaviitekirjandust. Ka kirjanduse geograafia on laienenud. Aasia, Aafrika, Lõuna-Ameerika vanad kirjandustraditsioonid on saanud tuntuks ja uued suunad on mõjutanud isegi Euroopa kultuurihegemooniat.

See, mida me nimetame modernseks maailmaks, hakkas Lääne-Euroopas kujunema sajandi esimesel kümnendil. Paljudel eluvaldel toimusid suured muutused. Teine tööstuslik revolutsioon ja tarbesemete suurtootmine ähvardasid rüüsta inimeselt isikupära ja muuta inimväärtus pelgalt rahaga mõõdetavaks. Kõikjal kuhjusid sotsiaalsed vastuolud. Venemaal viis see revolutsioonini. Osas riikides püüti klassidevahelisi vastuolusid summutada riikliku rahvusühitsuse ideoloogia abil (Saksamaa, Itaalia). Suurenevad ka rahvastevahelised vastuolud, mis viivad I maailmasõjani. Seda tajutakse vana kultuurse Euroopa fiaskona.

20. sajandi alguses toimus ka murrangu-line pööre inimeste maailmapildis. Einstein rikkus njuutonliku kujutluse maailmast, mille konstandiks oli vaikne ja lõputu aegruum. Aeg ja ruum oma kindlaksmääratud suurustes olid loonud tunde ümbritseva püsivusest. Einstein hajutas välismaailma turvalisuse — kõik muutus suhteliseks. Seega kõigutati paigast teadustest kindlaimana näiva füüsika põhialused ja tee väärtusrelativismile oli avatud, st et ei ole igavesi tõdesid, vaid tõde on see, mis on inimesele kasulik. Muutus ro-

¹ A. K a a l e p. Vestlus ekspressionismist. «Vikerkaar» 1989, nr 10.

maani ajadimensioon ja struktuurilahendus (nt Joyce).

Sellest oli aga veel vähe. Freudi alateadvusteooria lammutas lõplikult kõigutamatu käsituse inimesest kui mõistatuslikust ja oma toiminguid reguleerida suutvast olendist.

Uus maailm kujunes seetõttu raskesti orienteeritavaks ja inimese otsis sageli tuge õpetustelt, mis seadsid tunded ja vaistud mõistusest kõrgemaks. Tekkis nn mäss mõistuse vastu — alateadvuse jõudu otsiti sageli primitiivsete rahvaste kunstist. Neeprite *ragtime*-stiil levis valgete hulgas, hiljem kujunes sellest *jazz*. Ka Faulkneri romaanide võti on siin: *jazziaustajana* taotles ta ka ilukirjanduses kogeda alateadvuse voogu.

Mitmed maalikunstnikud põgenesid liigmõistuslikust Euroopast, mõned kirjanikud tajusid müstilist tõmmet maale, sest maameest peeti kultuurinimesest moraalselt tugevaks (K. Hamsun, D. H. Lawrence). I maailmasõja järgne nn kadunud põlvkond imes endasse uut jõudu jumaldades Elu — aina suurtähelelisel kirjutatuna.

Maailmapildi hajumine loob uue esteetika ja seetõttu on 20. saj alguse pööre ehk olulisemgi kui ülemine klassitsismist romantismi. Realismi ja romantismi sarnast tervikmõju pole enam sündinud ja seetõttu on meie sajandi kunst kirev eri suundumuste ja voolude poolest. On kujunenud palju uusi ja väiksemaid «isme», mida on kokku modernismiks nimetatud ja kõik nad on püüdnud oma maailmatunnetusele subjektiivselt ainuvõimalikku väljendusviisi leida:

F. Marinetti (futurism): Unustada kogu minevik, hoolitseda ainult tuleviku eest. Katedraalide asemele tuleb ehitada tehaseid, Veneetsiast tuleb luua vabrikulinn. Harilik keel tuleb hüljata, selle asemele tuleb võtta grammatikata esperanto. Interpunktioonimärgid lõhuvad elavat stiili, seetõttu on absurdset peatused komadel ja punktidel. Mõnede suundumuste rõhutamiseks tuleb kasutusele võtta matemaatilised terminid $\times + : = > <$. Luule ülistagu tehaseid, mis ripuvad pilvedest oma suitsuköite otsas, või taevaranna piiril seiklemaid aurikuid...

A. Breton (sürrealism): Kirjandus peab püüdma punkti meie vaimus, kust elu ja surm, tõelus ja kujutus, tulevik ja minevik, sõnastatav ja sõnastamatu ei paista enam vastuolulisena.

K. Schwitters (dadaism): Kõik, mida kunstnik sülgab, on kunst.

«Isme» sündis ja kadus nagu meteore, kusjuures kord oli täiesti käest ära. Keegi ei läbenud oma kõnekorda ära oodata. Viimane «üksiklane» sümboolism ei suuda õieti hingegi heita, kui algab kaootiline äge võitlus — kes peaks järglaseks saama. Paljud

rühmitused esitavad proklamatsioone: süntetism (1901), integralism (1902), impulsio-nism, neomallarmism (1904), aristokratism (1906), imperialism, floralism, dünamism, bonism, vivantism, pluralism, sinsserism, subjektivism, futurism (1909) jne.

Kultuuri areng on stiilide, metafooride, tabude vahetumise ja murdumise protsess. Uus tunnetus sünnib kui kehtiva normi suhtes vigane vorm, pääseb maksvusele ja saab ise normiks. Siit tuleb järeldada (ka seda), et mingi ajastu tunnetus sisaldab alati ka eelnenut ning tegeleb juba iseenda eitamisega. Näiteks eelromantiliselt jooni võib leida juba trubaduuriloolusest ja keskaegseist müst-teeriuminäidendeist — need käsitlevad just usulisi aineid, segavad ülevat ja argipäevast, traagilist ja koomilist ega hooli midagi aja ja koha ühtsusest, samuti pole kuigi keeruline leida romantikat juba nn klassitsismi-ajastust.

Ükski ajastustiil pole suutnud lõpuni iseendaks jääda, sest alati on leidunud suuri individuaalsusi, kes vaatamata väljendusviisi normeerimisele säilitavad isikupära. Kuid üldistusena kõlbab siiski väita, et klassitsism oli peamine skulptuur ja arhitektuur ning ka luules kujutatud isikud olid kui tardunud skulptuurid; või et kuni romantismini polnud kunstniku individuaalsus nii oluline kui kehtiv esteetiline ja väljendustehniline norm; või et 19. sajandi kunstivoolud olid suunatud teadvusele, 20. sajandi omad alateadvusele.

Tänapäeva kirjandusest ja kujutavast kunstist arusaamisel on oluline mõista meie sajandi alguses toimunud tunnetuskoodi uuenemise tähtsust ja olemust. 20. sajandi algul tõdeti, et kunst ei peagi jäljendama tegelikkust: kunst ei peegelda elu, vaid ta loob uut elu. Siit ka kaasaegse kunsti innukus koodi uuendamisel e stiilide vahetamisel. Lausa programmiselt on seda väljendanud I. Laaban, öeldes, et kunstiteos peab enda realiseerimiseks rikkuma vähemalt ühte kolmest tabust:

- 1) mingi üldise tabu;
- 2) mingi selles ühiskonnas valitseva tabu;
- 3) mingi isikliku tabu.

Moodsal ajal on poeetiline norm autori vaba valik või looming ja seetõttu tuleb tal luua tavakeele grammatikast erinev, «oma grammatika» kõige laiemas tähenduses. Kunst muutub hieroglüüfiks, märgiks, metafooriks — kuidas soovite.

Tõe sõnadesse püüdmine on ühiskonda alati huvitanud, kuid kui ajalooline inimene ütles «puu» või «taevas», siis mõttes ta öeldu all ausalt puud või taevast. Milline geniaalne leiutus pidi sündima hetkel, kui jutumees õh-

tuse lõkgetule ääres ütles, et kuskil on puu, mis kasvab taevasse. Ta leidis, et sõnu saab tegelikkusest eraldi kasutada ja kujutluse abil saab välja mõelda uusi tegelikkusi.

Siit algab maailma peegeldamine loomisprotsessis ning kõige tavalisem ja kättesaadavam vahend on selleks emakeel. Kas on keel tähenduste looja või vastupidi — igal juhul on inimestel kujunenud veider komme öelda üht ja mõelda teist:

Ants on eesel.

Jüri on siga.

Moodsas metafooris (=kunstis) ei põhine assotsiatsioonid ühistel ja üldistel semantilistel tunnusjoontel, vaid on sageli kauged või oma subjektiivsuses raskesti mõistetavad:

Ankruketi lõpp on laulu algus

(I. Laaban)

On ju öeldud, et moodne metafoor sünnib siis, kui mõttetusest kasvab mõte.

Eesti kirjanduses toimus kirjanduse järsk lahtirebimine deskriptiivsusest, sarnasusele pretendeerivast loominguist 1960. aastate algul: *paudel öitsevad leevikesed* (P.-E. Rum-

mo), *tõusis tuul ja viis põllult ära traktori* (A. Ehin), *ristilöödud päev* (J. Kaplinski) jne. Ka hiljem on toimunud mitmeid muutusi (diferentseerimine), seetõttu julgen arvata, et Runneli või Suumani «tembutamised» ning K. M. Sinijärve «skisotroopia» ei ähvarda meie luulet ei sisuliselt ega vormiliselt. Seda enam, et sõnakunsti lõpp on heias-
tunud kriitikuile ja uurijaile varasemalgi aegadel:

Eesti luule läheb teed, mis talle sugugi pole soovitatav /- - -/ Korrektnete värsside kirjutamise mitteoskamine või mittetahtmine näib Eestis olevat töbi, mis progressseerub /- - -/ vanemad luuletajad (Freundlich, Kreuzwald, Jannsen, Koidula, Lipp, Bergmann, Jakob Liiv) kirjutasid vähemalt õigeid värssse ja stroofe, meie praegused modernistid (Visnapuu, Under, Semper, Barbarus, Alle, Adson) ei jaksa või ei oska sedagi enam ja järjekindlalt teha.⁶

⁶ J. Aavik. Puudused uuemas eesti luules. Tartu, 1922.

SARVEPALLI RADHAKRISHNAN

Sarvepalli Radhakrishnan (1888—1975) on 20. sajandi tuntumaid india filosoofe, kes oli ühtaegu väljapaistev poliitik. Ta õpetas filosoofiat mitmetes India ülikoolides ja oli aastail 1936—52 ka Oxfordi ülikooli ida religioonide ja eetika professor. 1949—52 töötas Radhakrishnan India suursaadikuna Nõukogude Liidus, 1952—62 oli ta India asepresident, 1962—67 president.

Radhakrishnan oli hea india filosoofia ajaloo tundja ning originaalne tõlgendaja, kelle vastavatest töödest on ilmselt kättesaadavaim vene keelde tõlgitud mahukas kanekõiteine «India filosoofia» (M., 1956—57). Ka iseseisva mõtlejana lähtus Radhakrishnan oma kodumaa filosoofilisest traditsioonist, täpsemalt Sankara (788—822) vedaantakäsitlusest. Eriti hinnatavaks peetakse Radhakrishnani vanaindia filosoofia ühe põhimõiste māyā uudset käsitlust. Nimelt polevat māyā tähendanud seda, et maailm on illusioon. Tõeline reaalsus peitub küll väljaspool argielutasandit, ent ka meelevõimetega tajutavat maailma ei saa olematuks pidada.

See on pigem üleminekuseisund reaalse ja ebareaalse vahel, kus tõeliselt olev, Absoluut paistab teisel kujul.

India traditsioonile on iseloomulik, et religioossed ja filosoofilised tekstid pole sageli eristatavad ja nii on see ka mitmete Radhakrishnani tööde puhul. Tema keskne õpetus sai tuntuks «igaveses religiooni» või «vaimureligiooni» nimetuse all. Radhakrishnan kirjutab: «Tänapäeval ei pane meid muretsema mitte niivõrd see, kas paavst on ilmeksimatu või piibel usaldatav, ja isegi mitte see, kas Jumal on Kristus või Krišna, ja kas on olemas ilmutus. Kõik need küsimused kaotasid oma tähenduse ja taanduvad üheainsa küsimuse ees — kas looduse fenomenide ja ajaloo draama taga on nähtamatu vaimne jõud, kas universumil on mõte või on ta mõttetu, kas on ta Jumal või juhuslikkus.» Vedaantale tuginedes väidab Radhakrishnan, et ilma vaimse alge tunnistamiseta pole maailma seletamine võimalik. Praegune maailm on ühe võimaluse realiseerumine paljudest, see on Absoluudi vabaduse väljendus,

kelle tegevus sarnaneb kunstniku mängleva loometööga. Ent Jumala, Brahma elav tunnetamine pole võimalik mõistlikult, vaid ainult intuitsivselt, religioosse müstitsismi kaudu. Filosoofia suurte tõdedeni ei jõuta loogiliste tõestuste teel, vaid nad elatakse läbi. Seepärast on religioosel kogemusel eriline väärtus ning erinevatesse usunditesse suhtub Radhakrishnan võrdse sallivusega. Süiski ei idealiseeri ta ühtegi olemasolevat religiooni, kuna kõik nad on fanatismi, dogmade ja eelarvamuste kütkes. Radhakrishnan

püüab luua neist vaba universaalset õpetust ja otsib usundite ühtset alust, milleks on sellesama tegelikkuse elav kogemine. «Religioon pole usutunnistus ega koodeks, vaid pilguheit reaalsusse.»

«Religioosne kogemus ja selle tõendused» on Radhakrishnani vaimureligiooni kontsentreeritud esituses. Olen selle pisut lühendatult tõlkinud «Idealistliku eluvaate» (An Idealist View of Life. London, 1929) kolmandast peatükist.

Ülo Valk

RELIGIOOSNE KOGEMUS JA SELLE TÕENDUSED I

Mis on religioonifilosoofia? — Religiooni olemus — Isiklik Jumalakogemine — Selle iseloom ja sisu.

Religioonifilosoofia

Religioonifilosoofia on enesetunnetamisele jõudnud religioon. See püüab saavutada mõistuspäraselt lahendust probleemidele, mis eksisteerib otseselt ainult vaimset intuitsiooni või kogemust omava religioosse inimese jaoks ja kaudselt ka kõigi nende jaoks, kes pole küll kogemusest isiklikult osa saanud, kuid usuvad siiski piisavalt, et kogemus tõepoolest esineb ega ole illusoorne. Mõnede inimeste jaoks näib vahetu Jumala tunnetamine olevat niisama reaalne, kui seda on eneseteadvus või välismaailma tajumine teiste jaoks. Ühendustunne jumalikuga, selle poolt esilekutsutud aukartus ja austus, mis on meile antud ainult nägemuste- ja intuitsioonihetkedes, on pühakute jaoks tavaline ja kõikehõlmav. Kui religioonifilosoofia peab olema teaduslik, tuleb sel saada empiiriliseks ja võtta aluseks religioosne kogemus.

Enne kui mõtlemine võib alata, peab olema midagi, mille üle mõelda. Mõtlemine ei loo oma objekti, vaid see moodustab tema käsitlusala. Kui mõte eraldab ennast tõiga sundusest, siis sellest peale lakkab ta olemast mõte ja saab kujutluseks. Just nii nagu ilma ruumitajuta ei saa olla geomeetriat, ei saa ilma religioonitõikadeta olla religioonifilosoofiat.

Nagu oleme märganud, väidab religioonipsühholoogia end mõnikord kõlbavat filosoofia aset täitma ja keeldub tunnistamast religioosse intuitsiooni väärtust, lahates seda selliste psühholoogiliste teguriteni nagu alateadlikud ihad. Usu psühholoogiliste külgede

uurimine ei tähenda selle väärtuse kindlaksmääramist. Öelda, et meie meelte tajud vastavad reaalsusele, kuid vaimne intuitsioon mitte, on psühholoogia poolt asjatu oletus. Psühholoogiliselt on meid ümbritseva maailma või Briti konstitutsiooni või töö ülitähtsa iseloomu kogemine samal tasandil kui Pauluse nägemus Damaskuse teel või Augustinuse oma Itaalia aias. Kogemuses endas ei tõstatata mingit küsimust selle kohta, kas kogetav objekt on reaalne või mitte. Professor Alexander ütleb: «Usklikule on see samasugune tõik kui roheline leht või päike kiretule vaatlejale. Religioosne tundmus ja selle objekt on antud ühes ja samas kogemuses.» Religioonifilosoofia peab selgitama, kas religioossete nägijate veendumused sobivad kokku universumi kontrollitud seaduste ja printsiipidega.

Mõnikord rõhutatakse, et kui teaduses ratsionaalselt käsitletud psühholoogilised kogemused on kõigi vaatlejate jaoks enam-vähem ühetaolised, siis religioonifilosoofia andmed erinevad. Kivid on kõvad ja taevas on sinine kõikide jaoks. Kuid Jumal on mõnede jaoks Buddha ja mõnede jaoks Kristus. See erinevus tähendab, et tõigad on keerulisemad ja nõuavad lähemat uurimist. Just nii nagu me püüame loodusteaduses oma aistingulisi kogemusi täpsetes terminites formuleerida, püüab ka religioonifilosoofia määratleda maailma, mis avaneb meie religioossetes kogemustes. Pole mingit põhjust, miks inimhinge kõrgeimat reaalsust puudutavat intuitsiooni tuleks uurida teises vaimus või mõnel teisel meetodil kui neil, mida kasutatakse nii suure eduga reaalteaduste vallas. Kui me räägime mateeriast, elust või mõistusest, võtame aluseks kindlat liiki kogemused. «Mateeria» tähendab kindla iseloomuga kogemuste summat ja me seletame seda elektrenergia või mõnd teist laadi resistentsihüpoteesi abil. Sama keh-

tib ka elu ja mõistuse kohta. Religioossetel kogemustel on iselaadne loomus ja me näime kokku puutuvat teistmoodi reaalsusega kui see, millesse kuuluvad materia, elu või mõistus. Me ei saa öelda, et tunneksime materiat, elu ja mõistust ega tunne Jumalat või kõrgemat vaimu. Tegelikult ei teagi me täpselt, mis on materia või elu. Me teame, et need on kogetavad objektid, kuid nende tõeline loomus on meie eest varjatud. Niisamuti ei pruugi me teada Jumala sügavaimat tähendust, kuigi võime religioosse kogemuse kaudu teada üht-teist Jumalast või sellest, mis vastab Jumalale reaalsuses. Religioossete tõekspidamised sarnanevad teaduslikele teooriatele. Füüsik püüab seletada füüsilist nähtust elektronihüpoteesi abil ja talle tundub, et tema vaimne pilt langeb tegelikkusega kokku. Siiski oleme hakanud aru saama, et on lausa võimatu luua üldse mingit pilti füüsilise maailma lõplikust loomusest. Teooriad on sümbolised ja on tunustatud, sest nad «töötavad». Sarnaselt sellele on meil teatavad kogemused, mida me püüame seletada, võttes aluseks Jumala olemasolu. Meie kujutluste Jumal võib olla niisama reaalne kui elektron, kuigi tingimata ei kuulu ta reaalsusesse, mida me vahetult tajume. Jumala-idee on kogemuse tõlgendus.

Puhtspekulatiivne teoloogia, mis eraldab end religioosset traditsioonist ja kogemusest ning võtab aluseks üldkehtivaks peetavad eeldused, ei saa olla adekvaatne religiooni-filosoofia. Jumala olemasolu tõestused, mis põhinevad üldise iseloomuga eeldustel, ei anna meile religiooni Jumalat, vaid ainult ülima algpõhjuse või olendi, keda võime tõlgendada religioosse kogemuse objektina, kui me viimastest lähtume. Mõttekategorია, mis ei põhine tõigal, pole kogetud reaalsus. Ühtki püsivat veendumust ei saa rajada paljale dialektikale. Spekulatiivne teoloogia saab käsitleda Jumalat kui võimalikkust; religioon on see, mis kinnitab Jumalat kui tõika.

Teisest küljest, dogmaatilises teoloogias arvab teoloog end olevat traditsioonilise õpetuse seletaja, mis on vastu võetud ilmutatud kujul, ja tema ülesanne piirdubki sellisest vastuolude kõrvaldamisega. Ta võtab aluseks ühe tõikade summa ning ignoreerib neid reaalsuse elemente, mida tema skeem ei tunnista. Teatud piirides on teoloogil vabadus õpetust tõlgendada ja selle tähendust selgitada, kuid alati peavad tema uuringud dogmasid kinnitama. Kuigi meetodid on vabalt valitavad, on järelused kohustuslikud.

Dogmaatilises teoloogiast erinev religioonifilosoofia ei põhine mitte mingil piiratud

alusel, vaid kogemusel, mis on niisama avar kui inimloomus isegi. Ta heidab kõrvale spekulatiivse teoloogia kõrge *a priori* tee, võtab omaks religioosse kogemuse teadusliku vaatluse ja uurib kõrvalseisja erapoole-tusega kõigi usutunnistust omavate ning mitteomavate inimeste vaimset pärandit. Selline religioosse teadvuse avalduste ja sisu uurimine kätkeb endas paljulubavat vaimset idealismi, mis on vastu nii loodusteaduste kirlele kõike osadeks jaotada kui ka religioossele dogmatismile.

Religiooni olemus

Religiooni on samastatud tundmuse, emotsiooni, instinkti, kultuse ja rituaali, taju, uskumuse ja usuga ning need vaated on õiged selles osas, mida nad kinnitavad, kuid ekslikud selles suhtes, mida nad eitavad. Schleiermacher ei eksi öeldes, et religioosset teadvuses valdab tundmuslik element. Religioosne tunne on siiski küllalt erinev mis tahes teisest tundeliigist. Ka ei saa seda samastada loomaliku sõltuvuse mõistega, sest sel juhul võiks Hegel vastu väita, et Schleiermacheri koer võib oma peremehest olla palju vagam. Sulatades religioosset kogemust ühte moraalse teadvusega, nagu Kant kaldub tegema, läheme mööda nende kahe valdkonna eritunnustest. Religioon pole ainult teadlikkus väärtustest. Selles peitub müstiline element, reaalsuse tajumine ja selle nautimine öndsuse enese pärast, mis puudub moraalses teadvuses. Religioon ei ole teadmise vorm, nagu Hegel on mõnikord rõhutanud. Kuna religioon kujutab endast metafüüsilist vaadet maailmale, ei tohi seda segamini ajada filosoofiaga.

Kui professor Whitehead defineerib religiooni sellena, «mida indiviid teeb oma üksindusega», rõhutab ta, et usk pole ainuüksi sotsiaalne nähtus. See pole olemasoleva ühiskonnakorra apologetika ega ka sotsiaalse pääsemise vahend. See on katse avastada inimelu ideaalseid võimalusi, püüdlusi vabaneda tühistest ja tähtsusetute meeleolude sunnist. See ei ole tõeline religioon, kuni ta ei ole lakanud olemast traditsiooniline vaade ja saanud isiklikuks kogemuseks. See on inimvaimu sõltumatu funktsioon, midagi ainulaadset ja autonoomset iseloomu omavat. See on midagi sisemist ja isiklikku, mis ühendab kõiki väärtusi ja korrastab kõiki kogemusi. See on terve inimese reaktsioon kogu reaalsusele. Me otsime religioosset objekti kogu oma võimete ja energiaga. Terve inimese sellist hõivatusala võib nimetada vaimseks eluks, mis on erinev pelgalt intellektuaalsest, moraalsest või esteetilisest

tegevusest ja nende kombinatsioonidest. Vaimne meel, loomusund reaalse järele ei rahuldu millegi vähemaga kui absoluut ja igavene. See näitab parandamatut rahulolematust piiratu piiratusega, mööduva mööduvusega. Selline ühendav intuitsioon teeb meie religioossuse võimalikuks. See ilmutab Olendi, kes annab end meile selle läbi teada ja põhjustab mässu ja rahulolematust kõige mitteigavese vastu.

Isiklik Jumala kogemine

Kõik religioonid on ilmutatud tänu oma prohvettlike rajajate isiklike kaemusele. Näiteks hinduismi iseloomustab poolehoid tõikadele. Igatahes oma puhtal kujul ei toetunud ta kunagi nii tugevasti autoriteedile, nagu seda teevad teised religioonid. Ta ei ole «rajatud» religioon ega keskendu ka mingitele ajaloolistele sündmustele. Tema omalaadseks jooneks on olnud rõhuasetus vaimu sissepoole suunatud elule. Tunda, omada vaimu ja olla ise vaim selles füüsilises raamistikus, muuta pikaldane ja tume meelegaad selgeks vaimseks kirgastumiseks, säilitada emotsionaalsetes rahuldustes ja kannatustes rahu ning seesmine vabadus, avastada ja mõista elu jumalikkust kehas, mis allub haigustele ning surmale, on olnud hinduistlike religioossete püüdluste püsivaks eesmärgiks. Hindud vaatavad tagasi veedade perioodile kui oma rajajate ajastule. Veeda, tarkus, on nimetus, mis on antud kõrgeimale vaimsele tõe, milleks inimvaim on võimeline. See on *rišide* ehk nägijate töö. *Rišide* tõed ei ole kujunenud loogilise mõtlemise või järjekindla filosoofia tulemusena, vaid nad on vaimse intuitsiooni, *drišti* ehk nägemuse viljad. *Rišid* ei ole niivõrd veedades ülestähendatud tõdede autorid, kuivõrd nägijad, kes olid suutelised tajuma igavesi tõdesid, tõstes oma eluvaimu kõikehõlmava vaimu tasandile. Nad olid esimesed uurijad vaimuilmas, kes nägid maailmas enamat kui nende kaas-inimesed. Nende väljendused ei põhine mitte möödumatel nägemustel, vaid alalise elu ja vae püsival kogemisel. Kui veedasid peetakse kõrgeimaks autoriteediks, siis tähendab see vaid, et kõige nõudlikum kõikidest autoriteetidest on tõikade autoriteetus.

Kui kogemus on religiooni hingeks, on väljendus saatust täideviivaks kehaks. Meil on vaimsed tõigad ja nende tõlgendused, mille kaudu nad on teistele edasi antud, *šruti* ehk kuuldu ja *smriti* ehk meeldejäetu. Sankara võrdsustab need *pratyakša* ehk intuitsiooni ning *anumāna* ehk järeldusega. See on vahetult antu eristamine mõttest. Intuitsioon püsib, kuid tõlgendused muutuvad. *Šruti* ja *smriti* erinevad teine-

teisest nagu tõiga autoriteetus tõlgenduse autoriteetusest. Teooria, spekulatsioon, dogma muutub ajast aega, kui tõiku paremini mõistma hakatakse. Nende väärtus tuleneb nende vastavusest kogemusele. Kui vormid hajuvad ja tõlgendus muutub kaheldavaks, siis on see kutse tulla tagasi kogemuse enda juurde ja formuleerida tema sisu sobivates terminites. Kuigi religiooni kogemuslikku iseloomu rõhutatakse just hinduismis, toetub sellele oma parimal kujul iga religioon.

Kogu budismi ülesehitus keskendub Buddha kirgastumise ümber. Mooses nägi Jumalat põlevas põõsas ja Elias kuulis vaikset nõrka häält. Me loeme Jeremia raamatust: «...leping, mille ma teen israeli sooga pärast neid päevi, ütleb Jehoova, on niisugune: Ma panen nende sisse oma käsuõpetuse ja kirjutan selle neile südamesse.»¹ Jeesuse kogemus Jumalast on kristluse jaoks põhitõik: «Ja sedamaid, kui ta veest välja tuli, nägi ta taevad avanevat ja Vaimu nagu tuvi laskuvat tema peale. Ja hääl kostis taevast: «Sina oled mu armas Poeg, kellest mul on hea meel!»² Markuse järgi oli Johannese poolt läbi viidud ristimine Jordanis Jeesuse jaoks ere ning tundeküllane religioosne kogemus, sedavõrd võimas, et ta tundis sundust minna mõneks ajaks täielikku üksindusse, et selle üle järele mõelda.³ Meieni jõudnud sõnades rääkis ta selgelt kirjeldamatust sündmusest, ootamatust ilmutusest, uudest rahust ja rõõmusest. Ta rõhutab uuestisündinud hinge värskest kui midagi sellist, mis eraldab teda kõigist neist, kes on ainult muuseas religioosid. «Tõesti, ma ütlen teile, ei ole naistest sündinute seast tõusnud suuremat kui Risti- ja Johannes, aga väiksem taevariigis on suurem temast.»⁴ Nägemus, mis tuli Saulusele Damaskuse teel ja muutis tagakiusaja apostliks, on teine näide.⁵ Jakobuse käsituses on usk dogma omaksõtmise, Paulusel on see südame ja vaimu alistumine Kristusele; kuid «Kirjas heebrealastele» defineeritakse usku kui vaimu sirutamist, mille kaudu me saame teadlikuks nähtamatust maailmast.⁶ Muhamedil elu on täis müstilisi kogemusi. Neid, kes on isiklikult saanud jumalikkuse tunnustajateks, ei esine mitte ainult Idas. Sokrates ja Platon, Plotinos ja Porphyros, Augustinus ja Dante, Bunyan ja Wesley ning arvutu hulk teisi annavad tunnistust sellest, et nad on tunda saanud Jumala reaalsust. See on niisama vana kui inimkond ega piirdu mõne üksiku rahvaga.

¹ 31, 33.

² Mark 1, 10.

³ Vt ka Matt 11, 11.

⁴ Ap. teod 9, 1—9.

⁵ Vt ka 1. Kor 13, 12; Room 8, 18—25; ilm 13, 22.

Silmanähtavus on liialt suur, et selle ees pilku kinni katta.

Religioosse kogemuse iseloom

Seda liiki kogemuse loomuse tundmaõppimine on küllaltki raske. Ainus, mida võib loota saavutada, on mõnede üldmuljete ülesmärkimine. See on kogemuse tüüp, mida ei saa selgesti määratleda subjekti-objekti vahekorranana, terviklik seisund, jagamatu teadvus, milles ei näi end leidvat mitte ainult inimloomuse üks või teine külg, vaid kogu tema olemus. See on teadvuse seisund, kus tunded on kokku sulanud, ideed üksteise sisse valgunud, piirid purunenud ja tavalised erinevused ületatud. Minevik ja olevik kaovad ajatu olemise rüpes. Teadvus ja olemine ei erine enam üksteisest. Kogu olemine on teadvus ja kogu teadvus — olemine. Mõte ja reaalsus liituvad ning tagajärjeks on subjekti ja objekti loov ühtesulamine. Elu saab teadlikuks oma uskumatutest sügavustest. Selles tunnetatavas elu ja vabaduse täiuses kaob teadja ning teadmise erinevus. Üksikolendi eraldatusesse murrab sisse ja selle vallutab kõikehõlmav «mina»; mida indiviid tajub enda omana.

Kogemus ise on piiramatult ja täielik. Ta ei saabu katkendlikul või kärbitud kujul, mis nõuaks viimistlemist. Ta ei otsi endale väljastpoolt tähendust või kehtivust. Ta ei apelleeri väliste loogika või metafüüsika standarditele. Ta on iseenda põhjus ja selgitus. Ta on sõltumatu oma õigustes ja valitseb enese üle ise. Ta on isetekkinud (*svatahsiddha*), ennastnustav (*svasativedya*), ennastvalgustav (*svayamprakāsa*). Ta ei vaele ega selgita, vaid teab ja on. Ta asub sealpool tõestatavuse piire ja jõuab nõnda täiuslikkuseni. Ta saabub vallutajana, kes ei tunnista mingit eitamist. Ta on puhas mõistmine, täielik tähendus, läbinisti kehtiv. Pandžali, «Joogasuutra» autor, räägib meile, et nägemine on tõega täidetud ehk tõttkandev.

Tavalise elu pinge kaob, andes maad sisenemisele rahule, vaele ja rõõmule. Kreeklased nimetasid seda *ataraksia*'ks, ent see sõna kõlab eitavamalt kui hinduistlik termin *śānti* ehk rahu, mis on välise valu ja kaotuse, kahju ja nurjumise keskel oleva rahu ja kindluse, rõõmu ja jõu positiivne tunne. See kogemus on läbinisti õnnestav ning pimedus muutub valguseks, kurbus rõõmuks ning mee-leheide kindlustundeks. Sellise kogemuse kestmine loob elu taevas, mis pole Jumala elupaik, vaid läbinisti ja täielikult reaalne olemise viis.

Ükskõik kui palju ka vaele seda liiki kogemuse tähenduse üle, ei saa esitada küsimust kogemuse enese tegelikkuse kohta. Kuigi

täielikku intuitsiooni harilikult ei esine, tulevad tema nõrgemad vormid ette kõikide nende läbielamistes, kes tunnevad sügavat andumust või saavad osa mõjust, mida suured kunstitööd meile avaldavad. Kui me kogeme uue teadmise valgust, luulet või oma «mina» millelegi suuremale, perekonnale või rahvusele allutamise joovastust, armumise enesestloobumist, annab see üksnes kahvatu pildi müstilistest meeoleoludest. Inimlik armastus viib meid sellele ehk kõige lähemale. See võib saada sügavaks ja täiuslikuks elamuseks, värvaks, mille kaudu me astume ülima riiki. «Mu elu, mu kõik, mu veelgi enam,» ütles Sappho Philaenisele. Armastusest vallatud süda ja meel näivad avaldavat kõiksuse saladuse. Me unustame välise maailma mõtte, saades osa selle taga asuvast hiilgusest. Religioosne müstitsism avaldub tihti kirgliku armastuse keeles. Nii on see olnud upanišadidest ja Ülemlaulust alates.

Kuna intuiitivseid kogemusi ei anta meile alati, vaid ainult harvadel hetkedel, on nad loomult ilmutuslikud. Me ei saa neid omal tahtel käskida või jätkata. Me ei tea, kuidas või miks nad tulevad. Vahel saabuvad nad meie tahte vastaselt. Nende mõistmise viis asub sealpool arusaamist tavalistest asjadest ja igapäevase ületamisest saab üleloomulik. Need, kellele on antud nägemisvõime, kalduvad end pidama äravalituiks, privilegeeritud vähemuseks. Teadlikud valgusest, millest teised osa ei saanud, hakkavad nad uskuma, et see oli suunatud ainult neile ja et nad pole ainult otsijad, vaid äravalitud. «Ainult see, kes on Ülima poolt välja valitud, on võimeline seda mõistma.»

Kui kõigi meie kogemustega kaasneks sisenemine paikapidavus (*svatahprāṁānya*), ei tekiks üldse küsimust tõe ja vale kohta. Sel juhul poleks olemas midagi, millega meie kogemus peaks ühenduses või vastavuses olema. Ei tekiks mingit vajadust või soovi tema väärtust kontrollida. Kõik meie kogemused oleksid iseenesest tõesed, st kogu reaalsus esineks oma vahetus kehtivuses. Kuid isegi suurimatel inimvaimudel on olnud vaid hetkelisi tõelamusi, mis ei nõua kinnitust. Need nägemushetked on möödunud ja vahelduvad. Nõnda ei saavuta me püsivat ja katkematut nägemist, kus reaalsus ise oleks oma vahetuks tunnustajaks. Siiski oleme veendunud, et selline ideaal pole võimatu.

Niikaua kui kogemus kestab, jääb indiviid temast haaratuks, ent keegi ei saa jääda sellesse seisundisse igaveseks ajaks. Elu on peatumatu vool. Vaevalt saab nägija teadlikuks oma kogemuse ainulaadsusest, kui ta

^b Vrdl Pauluse sõnu tema enese kogemuse kohta. 2. Kor 12, 2—4.

satub taas soovide ja kiusatuste, vastuolude ja võitluste keerisesse. Nägemuse ajal oli selle mõju aga nii võimas ja vastupandamatu, et inimesel polnud ei jõudu ega soovi seda analüüsida. Nüüd, kus nägemust enam pole, püüab ta seda uuesti tabada ja mõelustada seda, mida õigupoolest ei saa mõista. Algab mõtiskluste protsess. Inimene ei saa unustada õnnistatud hetki, mil on kaalu kogu ta ülejäänud elu jaoks ja mis annavad ta usule jõu ning elavuse, mida miski ei suuda kõigutada. Indiivid võtab omaks usulise vaatekohta, mis iseenesest sunnib eeldama transsendentaalse reaalsuse olemasolu. Ta tunnistab, et hing on otsestes, väga lähedastes ja sügavates suhetes meeleliselt tajutavast erineva olemistasandiga, hiilgavama, ent mitte vähem reaalse maailmaga kui tavaline. Seda kogemust nähkse avastuse või ilmutuse, mitte tühja oletuse või fantaasiana. Reaalsus kohtus meiega tegelikult, ta ei olnud meie vaimu poolt esile manatud. Inimene saab oma teadmise reaalsusest vahetu ja intuiitivse kindluse, mis ületab kõik, milleni puhast mõistus võib ulatuda. Ükski edaspidine kogemus või mõistuspärane kriitika ei saa tema kindlustunnet väärata. Kahtlus ja uskmatus pole enam võimalikud. Inimene räägib kõhklisteta ja rahulikult, olles veendunud oma teadmiste lõplikus õigsuses. Sellist kummalist lihtsust ja autoriteetsust leiame upanišadide nägijate, Buddha, Platoni, Kristuse, Dante, Eckharti, Spinoza, Blake'i ütlustes. Nad kõnelevad tõelisusest mitte kui kirjatundjad, vaid kui inimesed, kes on vahetult kohanud «seda, mis oli ja on igavesti». Püha Teresa ütleb: «Kui te küsite, kuidas on võimalik, et hing võib näha ja mõista, et ta on viibinud Jumalas, sest ühenduse kestel pole tal nägemis- ega mõistmisvõimet, vastan ma, et ta ei näe seda siis, kuid see avaldub talle selgesti hiljem, pärast enese juurde tagasipöördumist, mitte nägemuse, vaid kindluse läbi, mis on tema juures ja mida üksnes Jumal võib talle anda.»

Lisaks kogemuse kindlusele on ta ka väljendamatult. Ta ületab väljendamise võimalikud piirid, isegi kui ta seda lausa nõuaks. Ta on just nimelt see, mis ta on, ega sarnane millelegi muule. Pole olemas ühtegi teist kogemust, mille abil saaks teda piiritleda, ühtegi mõistet, millega teda defineerida. «Kena upanišad» ütleb, et «ta on midagi muud kui tuntu ja ületab tundmatu». Lao-zi väljendab seda oma «Kulgemise väe raamatu» alguses: «Kulgetav kulg on püsitu kulg, nimetatav nimi on püsitu nimi.»

Kogemuse vaieldamatuks sisuks on see, mille kohta ei saa midagi rohkemat ütelda. India pühad tekstid toovad näiteid õpetajatest, kes hajutasid õpilaste kahtlused selles küsimuses vaikumise. Kuulates vaimustatud

kirjeldusi ülima reaalsuse kohta, meenutagem Lao-zi sõnu, et seda, kes tunneb Kulgu, võib ära tunda sellest, et ta tõrgub temast rääkimast.

Mõistelised asendused pole vastavuses väljendamatute kogemustega. Need on ratsionaalse mõtlemise viljad. Kõik väljendid sisaldavad Šankara järgi mittetõe elemente ja tõelivus asub sealpool kõiki väljendeid. Mis tahes katse kogemust kirjeldada annab teda teatud määral valesti edasi. Kogemuses eneses on «mina» täielikult terviklik ja ühtaegu nii teadja kui teatav, kuid see pole nii kogemuse mis tahes intellektuaalse kirjelduse ajal. Inimese sügavaimat olemist ei saa edasi anda piltlikult või loogiliste arvestuste abil. Jumal on selgitavate sõnade jaoks liialt suur. Ta on valguse sarnane, mis teeb asjad helendavaks, kuid jääb ise nähtamatuks.

Ja siiski ei või me endale lubada täielikku vaikimist. Kuigi meele ja mõistmise vahendid ei saa anda täiesti vastavaid kirjeldusi, võib abiks olla loov kujutus oma sümboolite ja vihjetega. Mineviku suurimad tarkused on meieni edasi antud müütide ja metafooride kujul, millel pole kindlat tähendust, ning seetõttu on neid võimalik tõlgendada nõnda, nagu elu nõuab. Nägijad, kes olid vähemalt niisama targad ja teravapilgulised kui meie, löid oma kujutlusvõime abil kogemusi ümber töötades sümboolilised kujundid nagu sansaara ookeani ületamine, taevasse tõusmine, Jumala kohtamine palgest palgesse. Platon väljendas oma sügavamaid veendumusi, mida oli võimatu tõestada, luulekeeles, öeldes: «Ehk küll mitte see, kuid miski sarnane peab olema tõde.» Nende sümboolite sõnasõnalist tõlgendamist nõudes tekiavad raskused. Kuid minnes sõnade taha, meeolelu juurde, mida nad sümbooliseerivad, on võimalik jõuda arusaamisele.

Kasutatavad sümboolid ja vihjed tulenevad kohalikest ja ajaloolistest traditsioonidest. Orfik kirjeldab meile Charonit ja teeäärset allikat ning kõrget küpressipuud. Viisukummardaja kõneleb lehmakarjusest, Brindāvanist ja Yamunā jõest. Müüte tuleb muuta, kui nad aja möödudes oma tähenduse kaotavad, kuid neid ei tohi iial võtta sõnasõnaliste tõdedena. Neid tuleb tõlgendada «tähenduse ja mitte sõnasegase väljendusviisi järgi», nagu soovib Aristoteles Empedokleest rääkides. Sümbooliliste väidete ja sõnasõnaliste tõdede ärasegamine on tekitanud palju pühade tekstide ratsionalistlikku kriitikat. On lihtne tõestada, et maailma ei loodud seitsme päevaga ja et Eeva pole tehtud Aadama küljeluust. See, mida müüdid kõnelevad, pole teaduslik tõde, sest nad tähendavad hoopis midagi muud. /- - -/

MERAB MAMARDAŠVILI

MÖTE KULTUURIS

Tahaksin käsitleda mõtet kultuuris, pidades silmas teatavat mõtte imet, mõtte võimatust sündida kultuuris teisiti kui ime läbi. Mõtte sündides ja kogu aeg eksisteerivad kultuuris otsekuu antimaaailma varjud või kujundid, mis ise varje ei heida, mis väljendudes François Villoni sõnadega «elavad olemata elus». Just niisuguste kujundite tõttu võrdub küsimus mõttest küsimusega, kuidas pääseda kaosest. Ja kohati võtab kaos ootamatu ning massilise epideemia mõõtmel, mille taga mu meelest on mingi sisemine enesetapp. Mõtte küsimus on suuresti enesetapu küsimus, kuid mitte päris selles tähenduses, nagu näiteks Camus on enesetapust rääkinud. Kui korrata vanade filosoofide väljendit, käib jutt inimloomuse kurjast algest. Aga algne kurjus käib üle inimese jõust ja taluvusest, ta istub okkana inimeses sees, ehkki inimene temast vabaneda püüab. Kõigepealt on inimene valmis kogu maailma ebatäiuslikkuses süüdistama, märkamata, et sel teel ta sooritabki enesetapu, hävitades esmalt maailma enda ümber ning seejärel iseenda, kiskudes end juurega muust maailmast valla. Tahan väita, et see vallakistud juur ongi talumatu.

Vabaks sest talumatuse okkast saame tõenäoliselt vaid mõtlemise kaudu. Võib küsida, kas ei saa meid seejuures aidata «kõrge vaimsus». Arvan, et väljendiga «kõrge vaimsus» tuleb väga delikaatselt ümber käia. «Kõrge vaimsus» võib paikneda küllaltki madalal — keegi ei saa ta asukohta ju objektiivselt määrata. Tasakaalu- ja harmooniatunne, mis sisaldub kõige lihtsamates inimlikes kapriisides, ütlemel laiskuses, saab paista vaimusena vaid *post factum*. Häda on selles, et vaimsust määratleda, lokaliseerida praktiliselt ei saa. Opereerimine kõrgelennuliste mõistetega on inimese suurim kiusatus, millele ta meelsasti andub, arvates, et nende mõistete kasutamise fakt iseenesest teda ülendab. Aga tegelikult on nii, et mõistest ise kui niisugused ei sisaldagi endas mõtte seisundit.

Mõtte seisund on alati mingi täiendav elav akt, mis sünnib ühes mõiste tähendusega. Sündinuna on mõtte seisund mõistest lahutamatu, ent ometi ta ei sisaldu mõistes. Elav alg annab endast märku oma olemasoluga, ent elava ja elutu piir mõiste sees jääb hoomamatuks.

Millest räägin, näib mulle veel sellepärast väga tähtis, et lubab paremini mõista, millest me tegelikult mõtleme ja mis meile muret teeb, kui räägime kultuurist. Ajalookogemus näitab, et kultuur ei ole pelk kogum kõrgeid mõisteid või kõrgeid väärtusi. Mingisugused väärtused, saavutused ega mehhanismid ei anna kultuurile garantiid. Mis tahes kultuuri kõrgustelt võib põrmu langeda.

Järelikult see, mida ma nimetan kultuurseks seisundiks või mõtte seisundiks, on mingi ajalooline punkt — punkt, mis hoiab end elavana meeletult keerleval kõveral. Kultuur ei arene kultuuritusest ega teki kaosest. Kaos ja kultuuritus pole taga, ees ega kõrval, vaid ümberringi. Nii nagu matemaatikas on ratsionaalarvud irratsionaalarvudest ümbritsetud. Meie mõtete eksisteerimise kultuurne vorm (ilma vormita pole midagi) eeldab igal juhul mitteteadmist. Eeldab tühjust, mille on jätnud maailma ja mõtte ontoloogiline korraldus, et täita see siis elava aktiga — elava, pingetatud ja tahtelise seisundiga. Et oleks mõte, peab olema tahe, et mõte oleks. Selline on puhas mõte. Termin «mõte» on niisugusel juhul justkui üleaarne, sest mõtet ei kutsuta esile mehhaaniliselt. Proovin öeldut selgitada analoogia kaudu usuga.

Kõigile on tuntud sentents «usun, sest see on absurdne» või «usun, sest see on võimatu» (kaks varianti). Tavaliselt ironiseeritakse selle üle. Kuid kes niiviisi ütles, mõistis väga hästi, mida tähendab usu seisund. Kas saabki uskuda millessegi, mis tekib usust sõltumatult? Niisuguste seisundite tähistamiseks on termin «usk» liigne. Tõeliselt saab rääkida usust vaid siis, kui peetakse silmas midagi, mis väljaspool elavat uskumist, väljaspool usu akti ennast ei saagi eksisteerida. See miski on võimalik üksnes usu objektina või vahetu uskumisenä. Müstikud teadsid seda ammu. Nad mõistsid asja olemust ning teadvuses toimuvaid akte, öeldes, et usu objektiks on usk ise — usk ise ongi uskumisevõime ja -jõu uuenemise ning taassünni allikas. Iseasi muidugi, et säärased aktid on nende toimima hakkamisest alates tembitud mingisuguse sisuga, mis avaneb meile nendesamade aktide kaudu. Sellepärast ei märkagi me akti ennast ta puhtal kujul. On aga olemas spetsiaalne tehnika

tema tabamiseks — s. o. usulise ja filosoofilise mõtlemise tehnika.

Kultuuri juurde tagasi tulles pole probleem paljalt selles, kuidas inimvaimu ja -mõistuse sünnitistega ümber käia, vaid selles, et kaos, kordan jälle, pole mitte seljataga, vaid ümbritseb iga kultuurse olemise punkti kultuuris endas. Kultuuri tingimuseks on ta toimimine. Toimimine on alati juhuslik, toimivad niisugused elavad seisundid või aktid, mis ei kätke endas otsest väärtust või kasu, vaid on, kui kasutada Kanti määratlust, «lõpetamatud väärtused» ehk «eesmärgitud eesmärgid». Definiitsiooni järgi on väärtus midagi lõplikku, aga meie räägime «väärtuse lõpetamusest», sellest, et ei saa olla konkreetset, ajas mõõdetavat väärtust, väärtus on alati hüpe, liikumine.

Võib olla nii, et elavad aktid ei toimi, et kultuuris ei ole piisavat hulka inimesi, kelle jõu läbi nad teostuksid. Samas võib olla nii, et toimivad vaid varjud, mida ei suudeta elavast eristada. Viitaksin ühele näitele meie inimeseks olemise alandusist.

Peaaegu silmas küsimust, kas me saame juua veini või ei. Mõni aeg tagasi kadusid meie filmidest ja telesaadetest lihtsaimad inimlikud žestid — kuidas tõstetakse pokaalid, lüüakse kokku ja juuakse. Ja siis ilmnes, et Puškini tekstist võib välja rookida väljendid nagu «и пунша пламень голубой» või «содвинем бокалы». On ju nõmedus? Just nagu kõik inimesed peaksid nõmeduse tantsu tantsima.

Iga säärase «möödapääsmatuse» taga on alati konkreetne põhjendus, sestap on tantsu kaasatantsimine ikka konkreetne ja inimlikult mõistetav. Muide seal, kus on tegelikult mõistmist kõige vähem, on kõige levinumaks sõnaks — kui koostada keele sagedussõnastik — «mõistma»: «sa ju mõistad», «ma mõistan sind», «me mõistame» jne.

Just need ahelduvad siimapilgutused üks-teisele, salapärase, kõigiga jagatav üksteisemõistmine ongi varjuderiigi loogika, loogika, mille järgi (kui on säilinud mingisugunegi tundlikkus) ei saa elada. Asi pole selles, et meil on külm või oleksime paljajalu, vaid selles, et oleme oma olemises eksistentsiaalselt haavatud. Ja kui nõmeduse tantsu korraldatakse üle kogu hiigelriigi, mis pretendeerib ülemaailmsele tähtsusele, siis lüüakse sellega näiliselt nähtamatud, kuid tegelikult teravad haavad olemisse. Millega see lõpeb? Milleks on suutelised inimesed, kes elavad niisuguste, just nagu inimlike või kah-inimlike reeglite järgi? Nietzsche nimetas omal ajal selliseid inimesi «viimas-tekst inimesteks».

Nietzschest rääkides meenutatakse tavaliselt tema «üliinimest», aga tegelikult ei seisnud «üliinimene» Nietzsche sümbolikas

üksi. Nietzsche sümbol on kolmeosaline. «Üliinimene» pole teistest kõrgemal seisvel reaalne olend ega inimlik, pigem inimese piirmine seisund, millele püüdlemine teebki inimlikuks. Vormeli teiseks liikmeks on olend, kes saab inimlikuks siis, kui ta transtsendeerib end üliinimeseks. On öeldud: et jääda iseendaks, tuleb end ületada. «Viimane inimene» — sümboli kolmas osa — on see, kes üldse üleneda ei taha. Need inimesed ei oska millegi poole püüelda, nad ei oska isegi end põlata. Nad vaid kordavad üksteisele silma pilgutades: «oleme rõõmsad ja õnnelikud, õnnelikud ja rõõmsad».

Siit pärinevad mu meelet väga paljud kultuurinähtused, kogu kulturoloogiline problemaatika ja — mis peatahtis — meie huvi kultuuri vastu pärineb siit. Meid ei huvita ju paljas kultuur, vaid inimene kultuuris! Kõne all on kultuuri olemasolu ja arengu varjatud eeldused. Sellel on seos antimaailma varjude ja kujunditega. Peaaegu silmas kõige hullemat — antropoloogilist katastroofi, kui inimese teadvus hakkab väärdununa järjest ümber sündima, kui teadvus pöördub antimaailma varjude ja kujundite poole, satub peegli taha, kust enam ei heiaistu varje ega peegeldusi ja kus elu asendub elu imiteerimisega. Ja selles imiteerivas inimeses ei suuda ajalooline inimene end enam ära tunda.

Tõeline kultuur ei asu muuseumides ega ole taandatav nende külastatavusele. Tõeline kultuur on olemise ja mitteolemise niisugune tundmine, mida ma püüdsin kirjeldada.

Kõigel sellel on fundamentaalne seos mõttega, meie võimega teostada mõtte akti.

Kuivõrd küsimuse all on metafüüsika ja ontoloogia, väljenduksin nii: kultuurid on surematud, mis tahes kultuuri väli on lõpmatu. Nagu ütles Wittgenstein silma kohta, et silma väli on lõpmatu — mida me ka ei näeks, seda näeb silm. Kultuuri väli on ka lõpmatu. Kuid selle lõpmatusel on oma varjupool. Nimelt pöördumine mõtte poole on alati seotud surma sümboliga, sest mõtteni me jõuame alati muutudes, lakates olemast see, kes me enne olime. Järelikult olemise ontoloogiline korraldus taastab end ainult meie jõupingutuste najal, siis kui me muutu- me teistsuguseks, säilitades samal ajal järjepidevuse iseendaga. Siin oleks nagu mingi vertikaaljoon, mis läbib kõiki kultuuri tasapindu. Ja selle vertikaalil on mingi niisugune sümbolika, mida tasapindadei kunagi pole.

Iga kultuur on surematu. Vaid vertikaalne läbilõige toob temasse uue seisundi, surma sümboli, mille järel avaneb olemine nõnda, et jõuame mõtte seisundise. Harjutuste või

meie käsutuses olevate loogiliste ja kultuuriliste vahenditega me seda ei saavuta.

Mõista ja näha seda, mis on tõeliselt, saab vaid teatud piirseisundis. Meenutan Kanti suurt mõtet, mida on väga sageli vääralt mõistetud.

Kant rääkis tunnetuse piiridest. Sellest saadakse nii aru, et on mingid piirid, millest kaugemale inimese mõistus ja tegu ei ulatu. Sellised piirid on olemas küll, kuid mitte neid ei pidanud Kant silmas. Kanti probleem on piirseisundite probleem, selliste seisundite probleem, mis eksisteerivad ainult piiri peal. Sellised seisundid loovad pingevälja. Näiteks puhast tahe — see on piiriline kujutus või seisund, mis pole kunagi selle maailma osa, mis jääb piiride sisse. Seejuures vaid tänu piirseisundile saab midagi sündida ka piiridest hõlmatud maailmas. Samuti on ideaal inimese jaoks piiriline seisund. Ma ei pea silmas ideaali ebareaalsust, kui võrd maailmas pole olemas õiglast, ideaalset ühiskonda, millele saaksime orienteeruda ja läheneda kui reaalsele tõsiasjale. Engels kasutas kunagi ebaõnnestunud metafoori — absoluutne tõde on suhteliste tõdede summa. See on tavateaduse seisukoht. Tegelikult ei saa nii olla, inimese püüdlused lihtsalt ei allu sellisele loogikale. Et oleks miski, mida nimetada ilusaks või õiglaseks, peab olema selgelt teadvustatud seisund. Siin ei saa olla mingeid lähenemisi, iga niisugune seisund on ühtviisi piiriline ja ühtviisi kaugel lõpmatusest.

Ei ole suuremat või väiksemat täiuslikkust. Ülim on alati ülim. Maailm on sedasi seatud. Meie ajud on paraku seatud teisiti ja lähtudes oma seisvatest tavakujutelmadest me mõtteni jõuda ei saagi. Et selleni jõuda, tuleb loobuda projitseerimast oma endist seisundit järgmisse ajahetke.

Järelkult taandub kultuuri probleem küsimusele, kas muutumine on võimalik. Kas oleme ainult sellised, nagu me oleme, või saab inimene maailmas ka üleneda, endast paremaks saada? Euroopa kultuuris on see kande probleem. Küsimuse all pole paljalt kultuur või kultuuriajaloo reaalsid, vaid meie vaimsed vajadused ning inimese koht kultuuris. Vastus ei saa olla lõplik ega täielik kas või seepärast, et selle küsimuse me esitame iseendale. Kui me juba tõstatame selle küsimuse, siis see tähendab, et otsime üht-aegu sidet oma vaimse päritoluga. Euroopa kontekstis seostub vaimne päritolu eeskätt kristliku kultuuriga. Seal, kus inimene tunneb end jõuetuna, hakkab temas tööle mingi sisemine allikas või kujund, millele orienteerutakse ilma välise autoriteedi toeta. See on lihtsalt mingi orientatsioon või tee. See tee hakkab meid aitama, peasi et me ise —

maksu mis maksab — oma teed väärikseme. Uusaja kultuuri aluspõhi on niisugune. Inimene on üks-ühe vastu maailmaga ilma igasuguste väliste garantiideta. On mingi avatud ruum, kus paistab vaid sinu tee, mida sa ise pead teostama. Muide, see määratlus ühtib harituse määratlusega.

Haritus on negatiivne mõiste, ta ei tähistab positiivsete teadmiste kogumit, mida saab levitada või inimestele edasi anda. Haritus on täiskasvanulik seisund, see, kui inimesed on võimelised oma peaga mõtlema ja välise autoriteedita tegutsema.

Kas me oleme haritud? Ja teine küsimus: mida me otsime, kui räägime kultuurist, miks me temast üldse räägime?

Rääkides kultuurist me ilmselt pöördume harituse algse tähenduse juurde, selle juurde, mis on uusajale tunnuslik — isiksuse aktiivsus, tema õigused, mõtete avalik väljendamine jms. Ja teine tähtis viide — vahetegemine füüsiliselt jälgitava olemise ja selle vahel, mida filosoofid olemiseks nimetavad. Viimane on oldud olemine, mida tähistab näiteks väljend «ajalukku minema»; see erineb selgelt kavatsusest olla. Nagu mõtte kavatsus erineb mõttest, nagu kavatsus siiras olla on midagi muud kui siirus ise, nõnda erineb kavatsatud olemine oldud olemisest. Tegu on teona sündinud mõtte seisund. Kord juba sündinuna on ta pöördumatu. Kant öelnuks niisugusel juhul, et puhast tahe määras end. See ei sõltu teo tagajärjest, teo õnnestumisest või ebaõnnestumisest. Viide tahte «puhtusele» ei ütle midagi tema määratusest, kui ta sünnib. Nagu viide õigussüsteemi ebaõiglasele toimele ei iseloomusta veel õigussüsteemi tervikuna. Seaduse eesmärgiks on seadus; mitte üks või teine seaduse rakendamise juhtum. Nagu usu eesmärgiks ja aineks on usk ise ning mõtte eesmärgiks ja aineks on mõte.

Kõik me oleme näiteks kuulnud kavatsuselt seaduslike eesmärkide teostamisest ebaseaduslikul teel, kui tõde või sotsiaalset õiglust püütakse jõuga maksmata panna. See on maailma põhilise olemusliku ja ontoloogilise korralduse rikkumine, sest seaduslikkus on saavutatav vaid seadustega, mitte kavatsuslikult kõrgelennuliste eesmärkide kaudu. Sama võib öelda vabaduse kohta. Mõnikord räägitakse: «Näidake mulle tõelist kohut, tõelist õiglust.» Kui seda ei leita, vastatakse tavaliselt: «No näete, olgu Ameerika või Venemaa, igal pool on ühtemoodi. Igal pool inimesed valetavad.» Selge, sest maailma olemusliku korralduse järgi tekitab vabadus ainult vabadust. Ei midagi enamat. Vabadust ei saa näidata kui eset ega panna taskusse.

Selliseid asju saab mõista kui vorme. Õigus

on vorm ja ainult vorm. Vorm ei ole enam kui võimalus (näiteks õiguskorra tagamiseks). Ka kunst, teadus ja filosoofia on vormid. Mille vormid?

Nimetan selliseid mõttemehhanisme tinglikult «aja generaatoriteks» või «mõtte generaatoriteks».¹ Miks aja generaator? Kui rääkisime vertikaaljoonest, mis kultuuride tasapindu läbib, siis punktid sellel vertikaalil on iga kultuuritasandi suhtes aja seisundid hetke vormis, aga iga selline hetk võib kesta terve igaviku. Aja mõõtmed ei lange siin kokku aja tavajaotusega minevikuks, olevikuks ja tulevikuks.

Niisiis kasutame terminit «mõte» vähemalt kahes tähenduses, see mõiste on duaalne. Ühelt poolt mõte kui märk, millega tähistatakse mõtte kavatsust ja mis eelneb mõtte seisundile. Teiselt poolt mõte kui elav seisund. Esimesel juhul käib jutt mõtte loogilistest võimalustest, teisel juhul elava mõtte olemasolust või potentsist. Potents pole tavaline võimalus, vaid niisugune, millel on vägi teostuda. See on elavana teostuv mõte. Elavana teostuv mõte, mõtte seisund ei kuulu analüütiliselt mõtte kui mõiste sisusse. Ka headuse seisund ei kuulu analüütiliselt headuse mõistesse. Sündides liitub seisund mõistega küll, kuid konkreetsele teole ei saa anda hinnangut paljalt headuse mõiste liitmisega.

Mõttel on suhe vaid sellesse, mis hetkel mõttes on. Näiteks saab muusikat kodeerida noodimärkidega. Kuid kinnitan, et muusika, heli eksisteerib vaid siis, kui teda esitatakse. Kõik kultuurinähtused on niisugused: raamatut loetakse ja ta eksisteerib vaid sellel ajal, teist eksistentsi tal pole. Sümfoonia on olemas vaid siis, kui teda esitatakse. Looduspilt on olemas silmale nähtava pildina, loodus üksi on vaid kogum kive, puid ja vett, selles pole midagi maalilist.

Sama kehtib ühiskonna kohta. Inimeste kooselamine pole veel ühiskond. Ühiskond on see, mis eksisteerib inimeste ühisruumi funktsioneerimise momendil, s. o vormid, mille kaudu toimuvad ühiskondlikud sündmused. Ainult tänu sellistele vormidele ühiskond eksisteeribki. Kuid sündmused võivad ühiskonnas teostuda või mitte teostuda. Nagu sõnad, mis võivad jääda higi ja vereta märkideks. Kõigepealt me sureme tähes, märgis, aga nii hakkame elama, see tähendab elu imiteerima. Toon paar näidet.

Selline kvaasiolemine või, nagu varem

¹ Назову условно эти мыслительные устройства «машинами времени» или «машинами мысли». Точно олекс сеega «aja masinad», «mõtte masinad». «Masin» kõlab eesti keeles kohmakalt, «generaator» annab Mamardašvili mõtte paremini edasi, sisaldades ka sobivat etümoloogiat — lad *generare* 'tekitama, sigitama'. A. H.

ütlesin, peeglitagune olemine, kus me pole võimalised mõtte aktiks, tuleb sellest, et mõtte sisemised allikad on purustatud. Nad ei ole purustatud tsensuurikeeldude pärast, vaid sellelõttu, et kõik on juba just nagu täidetud. Mis tahes hingeliigutus on ette ära tähistatud, see on meile märk märgist ja näivus näivusest. Nähtavasti siit — kuivõrd selline regressioon on alati vältimatu — tuleb surnutekultuuse taassünd meie kultuuris ühes süveneva huviga Fjodorovi ideede vastu.² On kummas-tav, et ka XX sajandil vene intelligents ei täida oma intellektuaalset kohust — ei hoia mõtte väarikust.

Hiljuti lugesin ajalehest kirjeldust, kuidas pioneereid leidsid langenute säilmed. Materjal esitati mälu ja langenuile tasumise probleemi kontekstis. Nii kirjelduse konkreetne materjal, kirjeldaja seisund kui see, mida kirjeldati, hämmastas mind.

Et antud näide lõpetada, lisan ühe detaili. Sageli kerkib tõde tahtmatult pinnale, teda ei peetagi silmas, aga äkki kerkib ta meie ette. Jutt on Lenini matuste dokumentaalkaardritest, kus mind hämmastas üks plakat. Suurte tähtedega oli kirjutatud: «Lenini haud on inimkonna häll.» Siin väljendus see, mis mind huvitab — elu peale surma, elu, mis imiteerib elu. Nimetaksin seda keele kaudu kiirendamiseks, kuid vastupidises suunas, kui alustame elu peale surma nagu Gogoli kangelane Bašmatškin, kelle elu paatose määras surnud, mõtetu täht. Ja algas lüüriline mäng pärast tähe surma. Tavaliselt on tähed ja sõnad inimese vaimuelu krooniks, selle väljundiks. Siin on kõik vastupidi, ehkki on oma poeesia, inimlikkus, eriline loogika ja vastassuunaline kiirendamine. Me degradeerime suure kiirusega, surres seeläbi, et jätame õigel ajal tegemata selle, mis vaja, ning laseme käest võimaluse areneda. Lapse arengus on teada niisugused protsessid, mis, kui nad ei ole toimunud viiendaks eluaastaks, ei toimu enam kunagi. Hilisematel aastatel ei saa seda millegagi hüvitada. Sellistel asjadel on aja märk küljes — «nüüd».

Ma arvan, et Venemaa ajaloos on ka paljud õigel ajal toimumata jäänud ja sellepärast surnud. Meie silme ees arenes Euroopa ning kandis oma viljad, sealhulgas ka negatiivsed viljad. Aga meie püüdisime mingisse Euroopa-järgesse seisundisse, läbimata see-

² Nikolai Fjodorovič Fjodorov (1828—1903), mõjukas vene filosoof. Loodusjõude tuleb Fjodorovi järgi reguleerida teaduse ja tehnika vahenditega. Järgi reguleerida teaduse ja tehnika vahenditega. Regulaatsiooni kõrgeim eesmärk on esivanemate ülesäratamine. See saab võimalikuks inimorganisismi tundmaõppimise ja kosmiliste protsesside juhtimise teel. Surematuse saavutamine viib inimkonna üldisele vendlusele. A. H.

juures mitte üksi tänapäeva Euroopa seisundeid, vaid jättes läbimata isegi Euroopaeelseid seisundid. Lasime oma tunni mööda. Sisuliselt osutus meie tulevikühiskonna ehitamise kiirus koledaks, keeles väljendatud väljarabelemiseks sellest, mida me ise pole läbi elanud ega kogenud. Tegelikult määras sotsialistlike ümberkorralduste kiiruse juba käestlastu püüdmise kiirus. Koletu, negatiivse märgiga kiirus. Seesama juhtus mõttega. Ma kirjeldan sellist mõtet, mis ei täida mõtte seadusi. Mõtte seadusi saab täita vaid korrastatud «generaatoritega» — «aja generaatoritega».

Viimane näide. Kõik kujutatu on dubleeritud, näiteks teater. Kui läheme etendusele ja juba teame teksti, siis milleks on teater vajalik? Aga teatris suhestume sellega, mida me muul moel ei saa mõista. Teater on «generaator», mis viib meid seisundisse. Näiliselt on kõik tekstis olemas, tuleb ainult lugeda, aga mõistmine saab tegelikult toimuda vaid teatris. Sa mõistsid, et sinus toimus muutus, toimus katarsis, aga sõnad on läinud, sest mõju avaldas korrastatud, tugev vorm.

Samasugune on teadus. Kõik need on «generaatorid», mis kutsuvad esile midagi niisugust, milleni me niisama lihtsalt, oma vaimse ja füüsilise jõu jätkamise läbi jõuda ei saa.

Ja loomulikult vajavad seesugused «generaatorid» ühiskondlikku, avalikku ruumi. Kui see kaob, siis kaob ka mõte. Just avalikkus on mõtte tingimus. Avalikkus pole selleks, et kedagi pahandada, kurvastada või rõõmustada. Mõte eksisteerib ainult läbi teostumise, läbi ruumi, milles pole kohta eelarvamuste ega tabudele.

Need kõik on mõtte sisemised tingimused, mis ei eksisteeri mitte inimese peas, vaid ruumiliselt avatuna — teisiti ei saagi mõtet

artikuleerida. Selles mõttes ei saa olla salateadmist või teadmist teadmise enda pärast, justkui oleksime suletud välisest ruumist, kuid iseendas targad ja kõikemõistvad. Mõtte seadustest tulenevalt ei mõista me niisugusel juhul midagi.

Blok ütles, et välise ruumi lõhkumine lõhub ka sisemise harmoonia allikad. Ta aimas sellist võimalust. Mitte siis, kui väärduvad harmoonia tulemid, aga kui on lõhutud sisemised allikad, mõtte sisemised võimalused — just siis lõhutakse ka mõte. Inimene pole mitte alati endas terviklik. Me jõuame enese juurde väga suure ringiga. Sel ajal kui me teel oleme, võib paljudi juhtuda. Me võime ka üldse mitte eneseni jõuda — just neil põhjusil, millest olen eespool rääkinud.

Järelkult võib öelda, et mõtlemisest üksi on vähe mõtte, isegi juhusliku mõtte sünniks. Vaja on täiendavaid elavaid akte, elavaid seisundeid oma ontoloogiliste või eksistentsiaalsete võimalustega. Tingimused neiks võimalusiks võivad puruneda. Ja siis ei piisa näiteks tahtmisest mäletada, sest võib küll teada, mida on vaja mäletata, aga probleem pole üldse selles. Meil räägitakse viimasel ajal pidevalt, et tuleb mäletada, et peab olema mälu, traditsioonid jms. Korrekse mõtlemise seisukohalt on see kõik mõttetu.

Kordan — on vahe mõtte kavatsuse ja mõtte vahel, mäletada tahtmise ja mäletamise vahel. Mäletada tahtmine pole veel mälu. Nagu ütles kunagi Vološin: «И в бреду не может забыться, / И не может проснуться от сна» («ei sonimise ajal saa tukastada / ega saa virguda»). Sonides suikumine, kui ei saa uinuda ega ärgata — see vahepealne seisund tõenäoliselt ongi see, kui meil puuduvad «aja generaatorid».

*Ajakirjast «Filosofskije Nauki»
1989, nr 11 vene keelest lühendatult
ja adapteeritult tõlkinud Andres Herkel*

MAIT RAUN

SOLIPSISMIST

Küsimuse püstitamine sellisel, kumb on teise suhtes primaarne, kas mateeria või teadvus, on ebakorrektn. Mateeria kui objekti vormiline, märkide kaudu seletatav külg ei suuda hõlmata reaalsust tervikuna; igal nähtusel on ka sisuline, mittedefineeritav külg (idee), mis annab märkidele entroopsuse ja teeb reaalsuse parimagi kirjelduse ebatäpseks.

Pigem võiks küsida, kumb on primaarne, kas reaalsus (objekt) või teadvus (subjekt). Vastus saab olla: ei kumbki. Taju kui funktsioon reaalsuse ja teadvuse vahel on võimalik ainult mõlema vastandi koosinemise puhul — kui üks puudub, siis mida peaks taju siduma? Primaarsuskontseptsioonid on absurdsed, nad lähtuvad järgmisest jadast: kõigepealt on olemas üks vastand, seejärel tekib suhe kahe vastandi vahel, alles lõpuks luuakse juurde teine vastand.

Et lahendada ebakõla, tunnistatakse mõnikord teine vastand olematuks. Siis pääseb mööda teoreetilise jada kahest viimasest lülist, mis asetsevad vähevennas järjestuses. Õpetus, mis valib selle tee, asub järjekindlalt solipsistlikul seisukohal.

Kuid on võimalik vaadata ebakõlale ka läbi sõrmede ja kuulutada, et praktikas ühe dialektilise vastandi abil teist luua ei saa, ent esimene tõuge, mis pani kogu süsteemi (näiteks universumi) liikuma, toimus siiski just nõnda. Allajäämist praktikale lastakse teoorial maskeerida väitega süsteemi üleloomulikust geneesist: teadvus loodi mateeria poolt, universum loodi Suure Paugu poolt, maailm loodi Jumala poolt jpt. Nende aksiomide abil tahetakse solipsismi vältida, rõhutades, et üks pool lõi küll teise, kuid sellest hoolimata saab nende vahetõrka käsitleda dialektiliselt.

Tavaliselt peetakse solipsistiks õpetlast, kes deklareerib, et olemas olen ainult mina ja kõik, mida tajun, on minu enda teadvuse omadus, reaalne tagapõhi sellel puudub. Parim sellelaadiline teooria peaks piirduma üheainsa üldistatud märgiga «subjekt», mis sisaldab nii tajumise põhjuse, tajumisvälja kui tajumise järelmõju. Paraku tähendab subjekti olemasolu tunnistamine ühtlasi selle piiritlemist. Piiritlemine saab aga toimuda ainult millegi suhtes. Järelikult peab kusagil olema subjektiväline tegur ja see, mida tajume, ei pruugi lähtuda ainult meie endi teadvuses. See lisategur — mille eitamine viiks

subjekti ja sealt edasi üldse olemasolu eitamiseni — on andnud paljudele võimaluse järjekindla solipsismi rajalt kõrvale pöörata.

Solipsist jääb hätta asjaoluga, et tehes märgilist otsustust *à la* «eksisteerib ainult minu teadvus» on ta sunnitud vahetut tajukujundit moonutama, et võiks jõuda märgi teadvustamiseni. Järelikult on subjekti teadvusel vähemalt kaks olekut — vahetu ja märgiline — ning dogma tajukujundi pidevast voolust ei kehti. Vahetu tajumise ja märgilise teadvustamise tunnistamine erinevateks teadvuseseisunditeks tähendab erinevuse-kategooria kasutamist, mis otseselt eeldab ajalise järgnevuse olemasolu. Seega eksisteerib peale subjekti ka aegruum, et subjektile oleks võimalik mõelda.

Et ükski tõestuskäik ei saa olla absoluutselt tõene ega ekslik, siplene võrgus, mille oleme oma hoiakutega mingi probleemi suhtes ise loonud. Subjektikeskne lähenemine (subjektne solipsism) peaks jõudma subjekti ainueksistentsi tunnustamiseni, aga mõtlemine, märkidega opereerimine ei lase tal seda teha. Samal ajal lähtumine märkide taha varjuvust objektist viib samuti solipsismini. Kesktõed leida on väga raske.

Objektikeskset lähenemist on solipsistlikkusega seostatud harvemini. Euroopas valitsevad klassikaline teadus, mis eeldas enamasti reaalsuse primaarsust, kasutas solipsismi mõistet halvustava sildina oma vastandi, teadvuse primaarsust eeldava suuna vastu. Tugevama õigusega kaitses ta aastasadu oma nime määrimise eest. Ent klassikalise teaduse ideaaliks on inimese kui aktiivse subjekti kõrvaldamine reaalsusest, et inimene kui objekt võiks oma ebaisikulise teadvuse abil peegeldada reaalsust nii täiuslikult, et saavad teatavaks selle kohta kõik valemid ja seadused absoluutselt tõesel kujul. Inimene on samasugune reaalsuse objekt nagu kivi, välisimpulsside poolt tõugatav ja edasitõukaja reaalsuse mehhaanikas. Tema ainsaks erinevuseks on refleks (teadvus), mis võimaldab välja sõeluda reaalsust iseloomustavaid pameetreid, eriti arvandmete kujul. Kui mitmete uurijate mõõtmistulemused langevad kokku, ollakse jõudnud absoluutsele tõele lähedale.

Paraku ei suuda inimene kogu universumit üheaegselt mõõta. Veel enam, sellestki oleks vähe, sest kõikide protsesside kulgemise ots-

tarbe mõistmiseks peaks ta olema teinud seda aegade algusest peale. Aga klassikaline teadus peab ruumi lõputuks ja aega igaveseks. Ta seab sellised tingimused, et inimene tunneb ennast paratamatult nagu väike sipelgas ääretuses, kes oma alatasa hägustuvate refleksidega (hajameelsus, väsimus, uni) püüab kinni ainult suhtelisi tõesid — absoluutse tõe pudemeid. Mamardašvili näeb klassikalise teaduse juuri inimeste jõuetuses. Korduvuse, sõltumatute uurijate sarnaste tulemuste põhjal on kerge järeldada, et leidub keegi, kes hoiab seda absoluutset tõe koos. Tõenäoliselt on tal absoluutne refleks. Inimese püüdluseks on saada kas või mingil hetkel tema kõrvale.

Oma püüdluse realiseerimiseks hakkab inimene looma kontseptsioone, et tuletada suhtelise tõe pinnalt absoluutset tõe. See tegevus sisaldab aga aktiivsust, seega inimese kui subjekti olemasolu, sattudes vastuollu klassikalise teaduse ideaaliga, et teadvus on reaalsust peegeldav refleks. Ühtäkki inimene nagu ei olekski kiviga võrdne reaalsuse komponent. Selle järelduseni jõudes avaneb inimesel kaks võimalust. Ta võib loobuda kontseptsioonide väljatöötamisest, et käsitada reaalsust solipsistlikuna ja ennast reageeriva objektina. Või ta paigutab inimese ülejäänud reaalsuse suhtes erilisele kohale, lootes inimlikule edevusele, mis ei lase määrgata teoorias tekkivat sisevastuolu. Sel juhul mahub teooriasse tõik, et inimene saab reaalsust ümber teha, olla selle suhtes aktiivne. Siit ilmneb, et tänu teadvuse olemasolule (mis eelduse kohaselt oli puhas paberileht, neutraalne refleks) suudab inimene rohkem kui kivi.

Sisevastuolude varjamiseks hakkavad teooriad aja jooksul sopistuma, et üha uute faktide (positiivsete teadmiste) abil kindlustada seisukohti, mida armastatakse kõige sagedamini rünnata. Paraku peab teooria oma sisemise loogika säilitamise huvides rangelt fikseerima need tehted, mida tohib kasutada alusmärkide ühendamisel, ja seetõttu on ristamise kaudu saadud uued positiivsed teadmised veel suurema määramatuse astmega kui alusmärgid ise, mis nagnunii sisaldavad peale tõe ka väära komponenti.

Sünteesmärki, mis on tõsem kui tema alusmärgid, on võimalik saada vaid siis, kui uurija suudab alusmärke mõista ühtse väljana, ühtse mütopoeetilise kujundina, mida ei löhu mingisugused hoiakulised (teoreetilised) raamid — see nõuab uurijalt kõrgetasemelist loovseisundit. Sel juhul ei määra tulemust mitte kokkukorjatud fakte hulk, vaid märkidevahelise sideme (assotsiatsiooni) kvaliteet. Fakte kasutatakse teooria kindlus-

tamiseks, samal ajal probleemide loov lahendamise põhjustab teoorias suuri muutusi või annab koguni tõuke alternatiivsele käsitluse tekkeks, mis hakkab soosima teistsuguseid fakte. Kui uus koolkond suudab seletada suuremal hulgal teaduse arengu käigus loodud ja oluliseks fetiseeritud probleeme, siis võib ta konkurentsis eelmise lähenemisega olla edukas ja saavutada ülekaalu. Seda nähtust saab kirjeldada kui *horisontaalset paradigmanihet* — teooriad erinevad kvantiteedi (seletuste hulga) poolest, kuid jäävad kvaliteeditilt ühetasemeliseks.

Püüd aina rohkem ja paremini seletada fakte on Euroopa kultuurile iseloomulik juba Aristotelese aegadest peale. Niisugune suundumus on toonud kaasa teaduslik-tehnoloogilise progressi, mis küll püstitab peibutava eesmärgi — heaoluühiskonna saavutamise —, kuid tegelikkuses väljendub üha põhjalikuma märkide normeerimisena ja seetõttu entroopia (tasakaalutuse) suurenemisena.

Alles viimasel ajal täheldatakse Euroopa kultuuris põhimõttelist muutust, *vertikaalset paradigmanihet*: märgiliste teadmiste tähtsustamist, mis kulmineerus positivismis, hakkavad välja tõrjuma tasakaalu taotlevad suunad. Uus, negentropiline lähenemine tunnistab reaalsuse ja teadvuse võrdväärseteks, teineteist tingivateks elementideks ning käsitleb nähtusi kui dünaamilisi tervikuid. Ta vaatleb fenomene endid, mitte üksnes nende nähtumuslikke väljundeid. Seda võimaldab arusaamine, et teadvus ei ole peegeldav refleks, vaid osaleja reaalsuse tunnetamise protsessis.

Seamon on esitanud positivismi ja fenomenoloogia võrdluse. Positivismi seisukoht on iga nähtus potentsiaalne klassifitseerimisobjekt. Klassifikatsiooni aluse määrab olemasolev teooria. Kõik, mis ei lähe teooria kujutelmadega kokku, tunnistatakse vääraks või olematuks. Uurimine on reaalsuse seletamise vahend, võimaldades esile tuua põhjuslikud seaduspärasused ja ülimal juhul esitada need konkreetsete valemite, reeglite jms kujul. Selline vaatenurk eeldab postulaati, et tuvastatud fakt on tõene ja ümberlukkamatu ning protseduurireeglite täpse täitmise korral ei mõjuta uurija isik tulemust. Tegemist on kvantitatiivse lähenemisega, uurija küsib «miks?» ja «kui palju?».

Seevastu fenomenoloogia jaoks on iga nähtus ainulaadne ja selle parim kirjeldus saab olla kõigest ebatäpselt täpne. Tõde ainsaks kriteeriumiks jääb inimese elamus nähtusest, sest elu on liiga komplitseeritud, et taandada seda põhjuslikele elementaarosadele. Tegemist on kvalitatiivse lähenemisega, uurija taotluseks on tungida

inimese ja reaalsuse olemusse, et nähtust mõista. Ta küsib «mis?» ja «kuidas?».

Positivistid kalduvad erilisel hindama silmade abil registreeritud fakte. Tõsikindel fakt peab nende arvates olema nähtav ja arvuliselt mõõdetav. Kui positivistile satub tolm silma, tunneb ta meelehärmi, et on sunnitud mõõteriistade vaatlemise katkestama. Seevastu fenomenoloog jaoks moodustavad mõõteriistad, silmavalu, tolm ning kõik teised objekti ja subjekti vastasmõju komponendid terviksituaatsiooni, ta ei väärtusta üht momenti (vaatlus) kõrgemalt kui teist (silma puhastamine). Positivism on suunatud objektile, fenomenoloogia on suunatud subjekti ja objekti ühtsusele.

Isegi äärmuseni põhjalik ühe vastandi seletamine ei saa suurendada negentroopiat, kui teine vastand on kõrvale jäetud. Tasakaal on võimalik ainult vastanduse ületamise kaudu. Subjekti elimineerimisega osutuks taju kui funktsioon reaalsuse ja teadvuse vahel võimatuks, sest alles jääb ainult reaalsus. Et tajukujund puudub, ei ole võimalik reaalsust tunnetada, midagi selle kohta teada saada. Järelikult eeldatakse reaalsuse solipsistlikkust, see oleks nagu asi iseeneses. Niisugusel juhul jääb inimene koos oma mõtlemise, kahtlemise, püüdlamise ja teiste subjekti aktiivsusele viitavate (ning ühtlasi objektiivset refleksiivsust kahandavate) omadustega väljapoole teooriat — ning ta lükkab seda kas või pelgalt enda olemasolu tõttu igal sammul ümber.

Siiski leidis ka Euroopa kultuuris juba enne vertikaalset paradigmanihet õpetusi, mis lähtusid reaalsuse ja teadvuse koostoimest, pidades võimalikuks nende vastanduse ületamist ja negentroopia saavutamist. Näiteks Platoni järgi võib inimene saada tõelise teadmise reaalsuse kohta siis, kui ta viibib ideede riigis. «Ideede riigis viibimine» on mütoloogiline kujund, mis tähistab vastandust ületavat teadvuseseisundit. Ideede riigis leiduvad kõigi nähtumuste ideed — nähtused nende olemuses, ühtne, mittedialektiline reaalsus. See eristub tugevasti materiaalsest maailmast, millega põrkudes võib inimene saada üksnes relatiivse tavateadmise, arvamuse. Või siis Freudi õpetusest, mille järgi inimene peab endalt ära heitma moonutuslikud ülakihid ja jõudma subjekti ürgolemuse mõistmiseni, et tema loovjõud saaksid täielikult vallanduda. Tasakaal saavutatakse siis, kui alateadvus ja teadvus sulavad ühte ning kaob vajadus psüühiliste kaitsemehhanismide järele, mis küll näiliselt aitavad reaalsusega kohaneda, kuid tegelikult häirivad tunnetusprotsesse ja muudavad teda õnnetuks.

Seega, Platoni inimene asub reaalsuse

kontekstis, kuid otsib läbi enese õiget reaalsust. Freudi inimene asub teadvuse kontekstis, kuid otsib läbi reaalsuse õiget teadvust. Mõlemad teooriad osutavad tasakaalu võimalikkusele.

Võimalikud peaksid olema ka niisugused õpetused, mis asendavad individualistliku vaatepunkti järjekindlalt universaalsega ning ületavad täielikult subjektsest objektsest aspektist lähtumise ühekülguse. Kattudes suuresti ülalkirjeldatud õpetuste seisukohtadega, vabanevad nad neile omastest elitaarsetest kitsendustest (täiuslikkuseni jõuavad vähesed), sest kõigi subjektide ja objektide ühtsuse saavutamine on võimalik vaid universumi täieliku harmoonia puhul. Individuaalsel täiuslikkusel ei ole sellisel juhul iseseisvat väärtust, sest ilma universaalse täiuslikkusetä ei osutu see lõplikult kujul mõeldavaks. Selgeimal kujul esindab seda suunda budistlik mahajaana koolkond. Selle juhtmoteks on eneseohverdus, isikliku täiuslikkuse saavutamine vaid selleks, et rakendada see universumi kõikide olendite ontoloogilisest ahistuseseisundist vabastamise teinistusse.

Võib vaid kahetseda, et Euroopa kultuur on järjekindlalt üritanud jõuda negentroopia-ni (ülise healuni) entroopia (progressi) kaudu ning suhtunud vaenulikult kõigisse katsetesse luua koolkond, mille ideaaliks oleks tasakaal subjekti ja objekti, reaalsuse ja teadvuse vahel. Ühe säärase üritaja, Meister Eckharti poolt negentroopsele seisundile antud nimetuse (*unia mystica*) järgi on kogu sellelaadne suund ristitud üldnimetusega «müstika», mida kasutatakse enamasti sõimusõna tähenduses. Põhiline, mis eristab selliseid õpetusi solipsismi postuleerivatest teooriatest, on nende eetilised, mõistmine, et kõik nähtused on universaalsed, olemuslikult ühtekuuluvad. Keegi ei saa teha midagi sellist, mis ei mõjuta teda ennast. Kuid ainult negentroopse teadvuseseisundis viibiv inimene suudab toimida vastavuses eetikaga. Muidu on ta käitumine kirjeldatav moraalipudemete kogumina, aga need suhtuvad eetikasse umbes selliselt nagu märgid kujundisse. Erinevalt teistest budismi koolkondadest hinjaanast ja vadžrajanast, mis jäävad individuaalse eetika tasemele, saavutab subjektobjektne mahajaana koolkond üldeetilise. Kui esimesed austavad üle kõige virgunud (budasid), siis mahajaana asetab kõhklematult neist kõrgemale bodhisattvad, inimesed, kes on samuti saavutanud täieliku tasakaalu, kuid vabatahtlikult loobunud virgumisest. Nad jäävad ontoloogilise ahituseseisundisse (ümbersündide ahelasse), et kokku puutudes virgumata inimeste ja muude olenditega murda nende teadvusestruk-

tuuri stereotüpe, mis takistavad täustu-
mist või isegi püüdlemist selle poole.

Nende ohverdus, milles ühinevad eetika ja
praktika, ületab solipsismi — isolatsioonile

suunatud teoreetiliste konstruktsioonide alus-
põhja — mõju. Nad tühistavad selle tead-
vuse ja reaalsuse kooskõlalise toimimise
kaudu endas ning läbi enese ka maailmas.

1988.

HERMANN VON KEYSERLING

FILOSOOFIA KUI KUNST

Ajad muutuvad. Pärast seda kui filosoofi on sajan-
dite vältel peetud valguse-
kartlikuks öökullisarnaseks eluvõõraks
olevuseks, kes oma prillitatud õpetlase-
silmade pilgu ainult selleks paberilt
tõstab ja loodusele suunab, et seda laita
ning eitada, on ta nimi vähehaaval
jälle omandamas tähendust, mis sel oli
Platoni aegadel: armastaja, tarkuse kirg-
liku austaja oma. Armastaja tüüp pole
aga valgustatud rauk, vaid tormakas noo-
ruk. Kui metafüüsikat on sajan-
deid peetud kõige kuivemaks ja abstraktse-
maks kõigist õpetatud distsipliinidest,
kõige igava kvintessentsiks, siis teavad
tänapäeval juba nii mõnedki ning aimav-
ad paljud, et filosoofia pole mitte
niivõrd teadus kui kunst. Kunst on aga
elu kõrgeim, elavaim väljendus. Filo-
soofia on tõepoolest ainult selles mõt-
tes teadus, nagu seda on iga kunst: nimelt
väljendusvahendite meisterlikkuse, teh-
nika valdamise, materjali tundmise ja
mõistmise mõttes. Mõtleva tehnikaks on
mõtlemine. Oskusel mõelda on tema
jaoks tõepoolest vaid puhttehniline täht-
sus, see tähendab tema jaoks täpselt
sama, mis skulptorile meisli käsitse-
mise võime — nõnda oleks loogiline,
et see on olemas igal filosoferijal,
kes avalikkuse ette sõandab astuda. Mõt-
leva väljendusvahendiks on keel, kuivõrd
idee saab reaalsuseks alles selges aru-
saadavas sõnastuses. Ja lõpuks on tema
materjaliks teadmised. Nii nagu muusik-
ul peab olema veres harmooniaõpetus
ja kontrapunkt, nagu ta peab suutma
õigesti hinnata helide järgnevusi ja
kooskõlast tulenevat efekti eelnenu ja
järgneva suhtes, nii peab filosoof meis-
terlikult valdama mõtlemiseadusi, os-

kama langetada selge otsuse mõtete väär-
tussuhte kohta. Ja nii nagu me tohime
maalikunstniku puhul eeldada materjali
põhjalikku tundmist, et ta jagaks ka
oma värvide keemilist koostist, oskaks
ette näha nende vastastikust mõju ja
võimalikku muutumist, nii peab filo-
soof olema kompetentne oma aja tea-
duses ja hindama õigesti selle saavu-
tusi, et tema visandatud maailmapilt ei
tuneneks või värvide lagunemise tulemu-
sena ei häviks. Selles ja ainult selles
mõttes on filosoof õpetlane selle sõ-
na tegelikus tähenduses; tema õpetatus
puudutab tema elukutse seda külge, mis
näib õpitava ja õpetatavana. Filo-
soofeerimine on aga puhas kunst. Mõtleva
töötab mõtlemiseadustega ja teaduslike
faktidega täpselt samamoodi, kui muusik
opereerib helidega. Ta peab leidma
akorde, mõtlema välja järgnevusi, osad
tervikuga tarvilikku suhtesse seadma.
Selleks on aga vaja kunsti. Ka kõige
laialdasemad teadmised ei anna iseendast
veel kinnitust maailmavaatest ega tera-
vaim arvamuse uuest tõest. Teadmisi tuleb
organiseerida, luua objektile subjekt, võt-
ta muutuva nähtuse aluseks mingi idee,
tuleb kujutada kujutat, aine vormi-
mise teel ellu äratada. Seepärast on filo-
soofia probleem vormiprobleem nagu iga
kunsti omagi. Küsimus maailmavaate väär-
tusest on stiiliküsimus.

Loomulikult ei pea ma silmas keele,
vaid mõlemise stiili. Suur mõtleva ei
pruugi tingimata olla — ehkki ta seda
enamasti on — ka suur kirjamees.
Tema kunst ei seisne sõnade, lausete ja
mõtete vormimises, vaid probleemide
vormimises. Tema ülesanne ei ole öelda
välja teada-tuntud asju, vaid näidata

tundmatut sellisest küljest, et see saaks äratuntavaks. Võrreldes mõtlejaga on kirjanik vaid tühipaljas dekoraator. Kirjaniku loov jõud väljendub selles, kuidas ta ütleb asju, mida lõppude lõpuks oleks võinud mõelda ja öelda igaüks. Mõtleva vorm väljendub aga selles, millistes seisukohast ta oma objekti vaatluse alla võtab, kuidas ta püstitab probleeme, mis iseenesest kõigile näha on. Selles, kuidas ta seda teeb, seisneb ka tema kogu originaalsus ja ainukordsus. Võimalik, et filosoofias avaldub palju aine enda neutraalsus veelgi selgemini kui teiste kunstide juures, sest kõik mõtlejad on õigupoolest käsitlenud vaid ühtainust teemat: vaimu suhet loodusesse, või — nagu suurejoonelisemalt on öeldud ühel varasemal ajajärgul — Jumala ja maailma vahet. Üht mõtlejat eristab teisest ainult probleemiasetuse vorm. Alles see vorm annab ainele tema sisu. Ja see vorm on stiili funktsioon.

Filosoofia on kunst. Ta on seda täpselt samas tähenduses kui maalikunst või muusika. Tema käsutuses on erilised väljendusvahendid; seepärast äratavad filosoofilised teosed ka teistsuguseid muljeid. Skulptuuri või heliteose täiuslikkust tajume me iluna; maailmavaate täiuslikkust tõena. Mis on aga tõe muud kui esteetilise täiuslikkuse eriliik? — Hume järeldas faktidest, et loodus ei vaja tõestamist, et küsimus põhjusest põhineb harjumusel, on seega sügavamas mõttes meelevaldne. Kant, kes lähtus samadest eeldustest, kel aga ei jäänud tähele panemata, et juhul kui tahame midagi mõista, ei saa me teisiti, kui peame küsima põhjust, jõudis veendumusele, et põhjuslikkus on kogemuse eeldus ning põhiolemus ja ei ole just seepärast kogemusest tuletatav. Meie peame õigeks Kanti käsitlust. See erineb aga Hume'i omast ainult probleemiasetuse viisi, mitte millegi muu poolest. Mõistuse kriitikal annab tõe väärtuse üks formaalne moment — nii nagu Rodini «Suudlusele» annab vorm ilu väärtuse. Ka tõe on selles seoses vaadelduna tingitud esteetilisest kvaliteetidest nagu luuletuse või raidkuju ilugi.

Seepärast vajab algne, sisemine kutsumus uute tõdede avastamiseks nagu kõigeks muukski kunstilist tegu. Teadus seda ei tee. Mees, kes palju õpetatuse najal filosofoerida tahaks, sarnaneks kunstnikule, kes sõandaks maalida, omamata tõelist talenti, olles lihtsalt läbi tei-

nud akadeemilise kursuse. Läbi häda see ju ehk kuidagi õnnestukski. Kui kellelgi jätkub lisaks kas või minimaalse loomejõule küllalt usinust, küllalt kogemusi ja niipalju äratundmisvõimet, *discernement*'i, et ta kindlalt hea ja halva vahel vahet suudab teha, siis ei saa ta rahuldavalt hakkama ainult võõraste saavutuste hindamisega, vaid viib ka enda omad — juhul kui ta liialt ei kiirusta, õnnestunud ideed läbimõeldult kokku kogub ja kõik väärtusetud armutult kõrvale heidab — sellisele tasemele, et nad ei ole lausa halvavad. Siia maani saab igasugust kunsti asendada teadus koos otsustusvõimega, napilt keskpärasest tasemest kaugemale küll enam mitte. Või nagu ütlevad öelad inimesed: jõutakse selleni, mis pole enam isegi halb. See on akadeemilise kunsti ääretu valdkond, kuhu ka filosoofia on igal ajal andnud üsna tähelepanuväärse panuse. Siiski teeb kõik tõeliselt suure ja täiusliku — kui tähtsa distsipliiniga ka tegemist ei oleks — võimalikuks vaid spontaanne intuitsioon. Stiili ei ole omandanud veel keegi, kel seda loomupäraselt ei ole.

Filosoofia on niisiis kunst. Kui jätame kõrvale esteetilised vaatlused ja püüame sama probleemi mõista psühholoogiliste kategooriate põhjal, jõuame sama tulemuseni. Nagu iga oluline eluavaldus sünnib ka filosoofia hinge tungivast sunnist seada maailmaga sisse rahuldavad, õnnestavad suhted, vallandada pinge. Ta püüab kõiksuse ja inimese hinge vahel elavat sidet luua. Taotlevad siis teised sisetundest ajendatud kunstid mõnd muud eesmärki? — Goethe, kes tajus seotust loodusega ehk tugevamini kui ükski teine mõtleja, ei pidanud igatahes abstraktsest metafüüsikast suuremat. Tema maailmatunnetus leidis kõige kohasema väljenduse igavikulistes värssides. Beethoven võitles maailmavaimuga akordides ja sümfooniates — tema viimastes kvartetides ei leidu tõe poolest põrmugi vähem maailma mõtestamist kui meile pärandatud kõige täiuslikumas metafüüsilises süsteemis. Platon, Goethe ja Beethoven tahtsid kõik ilmselt ühte ja sedasama. Nad ainult rääkisid erinevaid keeli. Üks leidis oma maailma mõtestamisele elavaima väljenduse helides, teine mõistetes ja ideedes. Ja kui tema olemuse raskuspunkt seejuures mõistuselt hingele ümber asetus, sai kriitikast müstika. Nii

võib juhtuda, et seesama hingesund, mis kaua aega leidis kõige kohasema väljenduse külmas mõistete lahkamises, äkki, ühel suurel hetkel, kirglikus palves, taeva pool hoovab. Sel moel on rohkem kui üks mõtleja pühakuks saanud. Seal, kus kõneleb inimese hing, puuduvad piirid, mida seab kool. Filosoofia, religioon ja kunst kui niisugused hõlmavad küll erinevaid, omavahel võrreldamatuid valdkondi; ometi on neil see ühine joon, et nad pärinevad samast allikast ja annavad väljenduse loova vaimu põhimõtteliselt sarnastele püüdlustele. Erinevates keeltes kõnelevad inimese erinevad tungid ju alati vaid ühest, sõnul väljendamatust.

Ja siit tuleneb juba iga filosoofia isiklikkus. Päris kindlasti ei ole olemas ebaisikulist maailmavaadet; selline väljendki räägib iseendale vastu. Filosoof on sama vähe tõe fotografeeri kui maalikunstnik on looduse fotografeeri. Ebaisikuline, järelikult ebainimlik ei lähe meile vähimatki korda; see ei ütle inimesele midagi. Kõrgemas mõttes on üldine meile kättesaadav ainult täiesti individuaalses peegelduses, objektiivne subjektiivses sõnastuses. Kas on siis olemas üldist, objektiivset ilu? Ei. Siiski usume, imetledes ühtainsat meistriteost tema ainulaadses omapäras, et näeme selles ilu enda ideed. Kõrgeimas mõttes individuaalne on just selle kaudu tüüpiline, üldine. Nii kehastab sakslastele Goethe, see ainus, ülimal määral mitmekülgne ja ainulaadne isiksus, ühtlasi kõrgema inimsuse ideed. Teisiti ei ole lugu ka filosoofilise tõega: ka sellele nagu ilule ja lõppude lõpuks igale ideele kingib alles isiklik moment objektiivse elu. Algusest peale abstraktne, ebaisikuline filosoofia on absurd; põrmust sündinud, saab ta jälle põrmuks.

Asjal, mis pole tulnud ühe inimese sügavaimast südamepõhjast, pole ka teistele midagi öelda.

Filosoofial on objektiivne väärtus just tänu tema isiklikule iseloomule! See ei ole paradoks: see on põhjanev tõdemus. Kant õpetas, et maailm muutub meie jaoks tegelikuks alles meie poolt temasse sisseviidud mõtlemismudelite läbi — kui subjektiivne külg ära langeks, jääs ka objektiivne tegelikus seega otsekohe saatuse hooleks — täiesti vastupidiselt üldlevinud arusaamale, et «tõde» alles siis varjamatult ilmsiks tuleb. Abstraktne tõde eksisteerib ainult vahekorras võimaliku mõtleva subjektiga — ilma subjektita ei oleks tema mõistel sisu. Täpselt sama kehtib ka konkreetse tõe kohta, mida iga filosoof kuulutab kui enda oma: ka see kehtib eelkõige seoses oma subjektiga, üksikisikuga; ja alles seeläbi saab ta üleisikuliseks ja üldiseks. Meie, inimeste jaoks ei olegi ju objektiivsust teisiti olemas kui seoses subjektiga. See kehtib nii mõtleja kui iga kunstniku kohta. Kui väga ta oma teoses ka ei hajuks, ei kaoks — ta on alati olemas nagu teose aluseks olev seadus. Jah, mida enam ta näib lahustuvat objektiivses täiuslikkuses, seda tajutavam on tegelikult tema loomingulise mina juuresolek. Filosoofia, mille tõde näib olevat täiesti objektiivne, peaks olema ühtlasi kõige isiklikum. Ta peaks olema ainulaadse individuaalsuse elav väljendus, võrreldamatu, järeleaimamatu, erandlik. Kordan ikka: filosoofia on kunst. Kes soovib jõuda tõeni, peab kõigepealt õppima täiuslikult väljendama iseennast.

*Saksa keelest tõlkinud Krista Läänemets
Tõlgitud teosest: Graf Hermann Keyserling. Philosophie als Kunst. Darmstadt, Reichl, 1920., lk 1—7.*

MÄRT LÄÄNEMETS

Kas vaimusel on aega?

*Ei ole paremaid, halvemaid aegu.
On ainult hetk, milles viibime praegu.*

Artur Alliksaar

Ilmselt arvavad paljud, et meie aeg ei ole sobiv vaimseks süüvimiseks ja filosoferimiseks. Selle peale võiks küsida — on's üldse kunagi olnud ideaalset aega filosoofidele, prohvetitele, usuksuulutajatele? Inimajaloo fassaadil näeme ikka «halb» aegu — sõdu, poliitilisi kirgi, igapäevast viletsust. Ometi on segaduste ja kaose varjus, õigemini selle keskel, kõikidel, ka kõige «halvematel» aegadel elanud ja toimunud inimesed, kelle pilk ja mõte on tunginud läbi lainetava pealispinna inimolemise sügavamatesse kihtidesse ning kelle kõned ja teod on inimesse ja ajalukku jätnud märksa sügavamad jäljed kui ühegi poliitiku või majandusgeeniuse omad. Veelgi enam, olen veendunud, et need ongi loonud ajalugu. Tsiteerides Arnold Keyserlingi: «Tegelik ajalugu pole imperialismi ega natsionalismi ajalugu, tegelik ajalugu on vaimu ajalugu.»

Miks peaks praegunegi aeg teistsugune olema? Miks peaksime keskendumas ainult endast väljapoole, poliitilise ja majandusliku olukorra muutmisele, õelgem kas või «parandamisele»? Kes või mis tegelikult parandab inimese olukorda? Kas see, kui parlamendis ja valitsuses ühe politikaanide grupi vahetab välja teine, kus on vahest natuke õilsamad, natuke eetilised, natuke rohkem isiklikest võimuambitsioonidest üle olevad inimesed? Või see, kui meile on tagatud (enam kui) küllaldaselt süüa, mugavustega kortereid, värvi televiisoreid ja satelliidiprogramme? Ei, asine hüveolu ja poliitiline vabadus ei tee iseenesest mitte kedagi vabaks ega õnnelikuks. Vaid välisele keskendunud inimene jääb ka külluses ja demokraatlikus keskkonnas elades viletsaks kannatuseolendiks, vedades läbi elu oma olemasolukoormat, kogudes hinge vaid ängi. Parandada, muuta end inimlikumaks saame vaid läbi iseenda. Mõnel on selleks väge rohkem, mõnel vähem. Enamus inimesi ei suuda ühe elu jooksul iseennastki kuigivõrd parandada ja nad jäävadki «pimedateks kassipoeginimesteks» (Uku Masingu sõnutsi). Mõned suudavad seda ning suudavad ka teistes selleks soovi äratada. Üksikud suudavad virgutada miljonid ning toimida oma väega aastasadade

ja -tuhandete vältel. Kuivõrd me oskame ja suudame neid kuulda võtta ja iseendas ära tunda, sellest sõltub igauhe inimeseks-olemise väärtus ja elu mõte.

On tõesti halvemaid ja paremaid aegu, halvemaid ja paremaid maakohti, millal ja kus inimesel sündida just selles mõttes, kuivõrd nende Suurte vaimuhelk meile näha ja kuulda on, kuivõrd see meie meeltes kõlapinda leiab. Džunglis elav metslane ja massikultuurist nõimestatud «kirjaoskaja» suurlinlane on võrdset halvas olukorras, esimene füüsilise eraldatuse, teine vaimse suletuse tõttu. Võimalus on siiski kõigil, kes inimeseks sündinud. Inimmeel on võime hakata mõtlema iseendast — meelest. Nõnda sünnib teadvus. Inimene olla ei tähenda iseenesest veel olla teadvuslik olend. Teadvus ei ole ainult meelemõistus, ärkvelolek. Too on vaid teadvuse võimalus. Teadvus ilmutab end alles siis, kui inimese meel jõuab (pöördub) iseendani, inimolemise juureni. Alles sellest hetkest saab inimesest tegelikult inimene — vaimne olend, kelles on «jumalik säde». Alles sellest hetkest saab inimene hakata ennast ja oma olukorda tegelikult mõjutama ja parandama. Senimaani on ta vaid oma teadvustamata kirgede ori ega erine kuigivõrd loomast. Nagu loomal on tema põhittegevus sinnamaani suunatud õgimisele ja paaritumisele, kusjuures teda kannustab hirm seda ainsat elus hoidvat niiti kaotada. Muidugi teeb inimene kõike seda «kultuursemalt» ja erinevalt loomast oskab ka oma hirmu osavalt sublimeerida, end enesepettuse müüridega kindlalt ümbritseda. Tung õgimisele ja paaritumisele on inimesel läbi põimunud tuhande sekundaarse vajadusega, mida ta endale üha juurde mõtleb — muretseta asju (enamasti täiesti kasutuid), osaleda poliitikas (ikka selleks, et luua tingimusi paremini ja kultuursemalt süüa ning paarituda), lugeda raamatuid ja ajalehti, käia teatris, reisida jne, jne. Inimeseks saab inimloom alles siis, kui tema meel hakkab toimima vaimus, mis on olemasolu tõeline läte ja aluspõhi. Alles end teadvustanud, emantsipeerunud vaim teeb inimese tõeliselt vabaks, võrdseks Jumalaga. Vaid vaimu kaudu jõuab inimene tõelisse osadusse looduse, maailma, universumiga, hakkab kulgema. End vaimus ära tundnud, virgunud meelega inimesele pole elu enam äng ja sunnitöö, põgenemine hirmu eest, vaid mäng ja Suur Toiming ühtaegu. Vaid vaimu kaudu tunneb inimene ka oma

ligimeses ära teise inimese, samasuguse nagu ta ise. Rõõm, mõistmine ja ligimesearmastus on vaimus vaba inimese esmased loomused.

Kõike seda on sadades keeltes ja tuhandetes sõnastustes ümber öelnud ja kuulutanud loendamatu õpetajad, filosoofid ja kirjanikud, kes ikka ja jälle on tulnud ja tulevad, küsimata, kas on nende aeg või mitte. Kõike seda on vastu võtnud ja oma elu sellele rajanud need, kellele olemasoluvaevade leevendamine, neist vabanemine pole tähendanud täis kõhtu ja õdusat äraolemist, vaid vaimu vabadust ja oma kohuse täitmist maailma ja inimese ees.

Alan Watts'i järgi elab iga kultuur läbi lapsepõlve, noorukiea, kriisiperioodi ja küpsuse, mil kõige eelneva sünteesi kaudu jõuab taas oma vahepeal unustatud läteteni,

kust võib alguse saada uus kultuuritsükel. Vahest elame meie praegu läbi kultuuritsükli kriisiaega, mis hakkab üle minema küpsuseks. Eks anna kriisist tunnistust need totaalsed kataklüsmid, mis XX sajandil on inimese konda vapustanud ja mille mõju all me tahes tahtmata ikka veel elame. Eks anna aga saabuvast küpsusest samamoodi tunnistust see tohtu tung vaimsuse poole, mis omamoodi kontrakultuurina iseloomustab tänast maailma, ehkki see poliitikaaluse ja massikultuuri tagant ei pruugi väljagi paista. See on siiski olemas ja me ei tohiks sellest mööda vaadata ega sellise silmi sulgeda, jäädes «paremaid» aegu ootama. Paremaid aegu ei tule, aeg on just nii hea, kui meie ta enda jaoks teeme. Seepärast leidkem see aeg kohe ja nähkem teed vabadesse läbi iseenda. Teist vabadust ei ole.

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI

Usk ja uskmatust

Kui saame aru, et elu ja maailm, millesse oleme sattunud, on paradoksaalsed, absurdid, et neid ei saa päriselt mõista, seletada ja nendega ei saa päriselt leppida, on meil kaks teed — uskuda, et elu ja maailm ei ole paradoksaalsed ja absurdid, või oluline osa elust ja maailmast üldse unustada. Tundub, et me ei suuda ei intellektuaalselt ega emotsionaalselt võtta asju, nagu nad on — kogu tõde oleks lihtsalt väljakannatamatu. Sellised on juba mõned tema osakesedki, nagu tõde surmalaagritest — Auschwitzist või Kolõmast, tõde Etioopia näljahädast või lihtsalt tõde armsa inimese pikast ja vaevalisest suremisest. Pealegi ei ole me üksi kannatamas — kannatavad ka loomad ja mine tea, võibolla ka taimed.

Segu kahest rohust — usust ja unustusest — on inimsoo kannatusi mõnevõrra leevendanud, kuigi pole meid teinud leebemaks oma väiksemate vendade — loomade vastu. Me käitume endiselt samamoodi kui meie kauged esivanemad — ei söö oma lähemaid sugulasi, tapame ja praeme aga rahulikult kaugemaid, loomi, linde, kalu. Ning ka humaansetes Lääne demokraatlikes ühiskondades mõeldakse välja loomade surmalaagreid — linnu-, sea- ja veisevabrikuid. Võibolla on kord tulevikus meie järglastele suur mõistatus, kuidas meie saime nii põhjalikult unustada selle, mis oli

karbonaad või kalaroog enne ja kuidas ta meie lauale jõudis. Ka need meie hulgast, kes peavad end vagaks, ei mõtle sellele; veel vähem lasevad nad end häirida, et nende Jumala poegiki alustas pidulikku jumalagajätku sõpradega sellest, et lasi tappa ühe kauge sugulase — lambatalle.

Näiteid meie soovist ja võimest uskuda ning unustada peaaegu kõike võib tuua väga palju, nii palju, et see võib sünnitada meelemasendust. Ja pealegi, ei ole arvatavasti mõtet usu ja unustuse vastu võidelda. Inimene ei pöördu nende poole halvast tahtest, vaid sellepärast, et usuta ja unustuseta ei jaksa ta lihtsalt elada.

Tegelikult on meie kalduvus võidelda teiste inimeste, uskude, parteide ja muu vastu ka väga lähedalt seotud ühe levinud usuga, usuga Kuradisse, sellesse, et meie maailmas tegutsevad jõud, kes tahavad teha just nimelt kurja, ning kui meil õnnestub nad võita, hävitada, saab maailm õnnelikuks. Vabadus, lunastus, õnn tulevad siis, kui hävitatakse need, kes on vabaduse, lunastuse ja õnne vastu. Inimsugu saab õnnelikuks, kui on kadunud kapitalistid, kommunistid, juudid, vabamüürlased, ketserid, usklikud jne — Kuradil, kelle vastu võitleme, on palju nägusid ja iga tema vastu võitlev partei näeb teda erineval kujul. Ning vahel juhtub nii, et kaks kuradivastaste parteid hakkavad

üksteises nägema Kuradi käsilasi ja võitlema omavahel. Kahjuks on see võimalus olemas ka praegu Eestis.

Ilmselt on tõesti inimesi, kes tahavad teha nimelt kurja. Sadism on reaalne fakt. Kuid äärmuslik sadism on haruldane ja erilist tähtsust tal ei ole. 99% maailmas tehtavast kurjast ei tee äärmuslikud sadistid, vaid enam-vähem normaalsed keskmised inimesed, kellest enamus pealegi ei taha üldse teha kurja, vaid tahab lihtsalt õnnelik olla, pääseda hädast ja vaevast. Ja õnnetuks tekib mõnel keskmisel inimesel vahel tunne, et ta pääseb hädast ja vaevast siis, kui saab lahti mõnest teisest inimesest, eksiõpetusest või halvast harjumusest, näiteks alkoholismist, prostitutsioonist või narkomaaniast.

Ega minagi arva, et narkomaania ja prostitutsioon on head asjad, kuid ma ei usu ka, et neist saab lahti nende vastu võideldes. Kuigi see võitlusküsimus vahel muutub tarvilikuks. Aga siis on parem võidelda nii, et me ei peaks vastast Kuradi käsilaseks. Nagu näiteks võideldi Eesti Vabadussõjas — vihaaga, aga vihkamiseta. Praegu USAs ette võetud suur võitlus narkomaania vastu aga ei ärata minus usaldust, kuni asja ei vaadata sügavamalt, ei püüta jõuda asja juurteni, küsimuseni, miks inimesed ikkagi otsivad nii meeletult peaaegu sellest tõelusest, sellest ühiskonnast, sellest elust, sellest iseendast.

Võitlus narkomaaniaga meenutab väga võitlust alkoholismiga siinses impeeriumis. Mõlemad saavad minu meelest olla edukad vaid siis, kui elu ja ühiskonna tõelus ise saab inimestele vastuvõetavamaks. Kui seda ei juhtu, leiavad inimesed alati uusi narkootikume, uusi võimalusi sellest tõelusest pageda. Maharajutud peade asemele kasvavad lohele uued pead.

On kasulik teada, et alkoholi ja paljusid narkootikume on inimkond tunnud juba aastatuhandeid. Massilist alkoholismi ja narkomaaniat aga on seni esinenud ainult niimetatud Lääne tsivilisatsioonis. Miks just nii, vajaks tõsisemat uurimist. Oluline on ka areng Lääne tsivilisatsiooni enda sees: paljud ained, mida mõnda aega kasutati tavaliste ravimitena, on hiljem saanud ohtlikeks meelemürkideks, mille tarvitamist tuleb rangelt valvata ja piirata. Ning võib olla kindel, et praegu käibel olevate looduslike ja tehnilike ainete hulgast leiab see, kes otsib, alati midagi, mis kaifi annab.

Huvitav on ka, et narkomaania ja alkoholism levivad maailmas koos Lääne tsivilisatsiooniga. Kas siin on määrav selles tsivilisatsioonis valitsev egoistlik hedonism — see, et elu aluseks on majandus ja majanduse aluseks inimese vajaduste pidev stimuleerimine, Freudi «naudinguprintsiip»? Ja kui

inimene on valdavalt orienteerunud naudingule, võib ta hakata otsima aina suuremat ja totaalsemat naudingut, mis ongi narkomaania, võimalus muuta maailm karmesti paradiisiks. Ning on kindel, et kui senine orientatsioon kestab, leiutatakse hoopis tõhusamaid ja totaalsemad võimalusi põgenemiseks paradiisi. Loodetavasti pole nad nii hävitavad organismile kui heroiin ja kokaiin praegu. Pääsemine narkomaaniast saab tulla aga ainult siis, kui ühiskond muudab oma väärtusorientatsiooni, kui naudinguprintsiip selles enam nii jäägitult ei valitse. See on narkomaaniast jagusaamiseks tarvilik, vaevalt aga piisav tingimus.

Võib aga küsida, miks üldse oleme narkomaania vastu? Kas ainult sellepärast, et praegusel kujul ta ruineerib tervist ja sünnitab kuritegevust? Kui nii, siis oleks lahendus tõesti ohusummates narkootikumides, mis teevad meid õnnelikuks ilma halbade kõrvalmõjudeta. Või on meie vastuseis tehispardiisile sügavam ja põhimõttelisem? Kui nii, tuleb taas pöörduda nähtuse juurte poole, otsida vastust küsimusele, kas on võimalik olla õnnelik ka ilma usu ja unustusega. Teisiti öeldud: kas inimene saab olla ka loomulikult õnnelik või on õnn ikka seotud ärapäõrdumisega loomulikkusest, tõelusest?

Tasub mõelda, miks mõned meist ei taha leppida usu ega unustusega, vaid püüavad siiski tõele näkku vaadata. Miks mõned inimesed ei taha omaks võtta ühtegi neist uskudest ja muudest lohutavatest õpetustest, mida ka Eestimaal viimastel aastatel nii palju pakutakse. Kui Jumalat ja jumalikku tõe ei ole, oleks ju nagu ükskõik, mida uskuda või mitte, ja kavalam oleks mängida, et usud. Kui töes pole midagi püha ja temale ligemale saamine teeb ainult haiget, oleks ju targem tõest üldse piisavasse kaugusesse hoida. Miks siis ikkagi on inimesi, kes ei taha maha salata, unustada ka valusat ja lohutut tõe, ei taha vahetada tõe millegi muu, mingi mittetõe vastu?

Ma arvan, et mõned meist ei aktsepteeri ühtegi usku uhkuse pärast: nad ei lepiks sellega, kui oleks olemas Keegi neist palju kõrgem ja püham. Nad tahavad ise olla väikesed jumalad, kõige targemad ja vägevamad olendid maailmas, kuigi see maailm siis ei saa olla eriti helge ega sõbralik koht. Kristlikult vaadates võiks neid inimesi süüdistada uhkuse, ülbuse patuse, alandlikkuse puudumises. Kuid ma arvan, et seesuguseid inimesi ei ole väga palju.

Igal juhul on olemas ka teistsuguseid uskmatuid, neid, kellele tõe ja ausus tõe vastu on väärtused, millest nad loobuda ei saa. Ning paradoksaalne küll, aga ma arvan, et tegelikult on need inimesed ainsad tõelised

usklikud meie hulgas. Nad usuvad tõde ja ei salga seda maha ilma mingi hüvituse ja enamasti ka lootusega, nad hoiavad tõe poole tõe enda pärast. Ma arvan, et see on suur voores ka religioosuses kontekstis, ja kui tuletame meelde algkristlaste paradoksaalseid tõdemusi, et selle ilma tarkus on totrus Jumala ees ja selle ilma totrus on tarkus Jumala ees, võiks ehk lisada ka, et selle ilma usk on uskmatust Jumala ees. Kas kristlikus mõtlemises saab õigustada seda, kui inimene ei aktsepteeri päriselt tervet Jumala loodud maailma tõe ja otsib endale midagi kergemat, lohutavat, hubasemat, loob endale religioosse tehismaailma? Vaevalt küll, vaevalt kristlus tahab teadlikult olla lohutav vale, kena illusioon. Siis aga on kahtlane, kui palju on tegelikult üldse kristlaste hulgas kristlasi. Ja teisalt, kui palju on kristlasi nende hulgas, kes end aususest kristlaseks ei saa tunnustada, kellele ei ole vastuvõetavad kiriku-konventsioonid?

Ma arvan, et selline uskmatust, nagu siin kirjeldasin, on sügavalt religioosne hoiak. Hoiak, mis on mulle kõige lähedasem. Muidugi ei ole selle minu hingele lähedasel uskmatusel midagi ühist selle antikristliku sektiga, mis end ateismiks nimetas ja vahepeal ka meie maal võimutses. Enamik ateiste olid usklikud ja usklikutena sageli hoopis sallimatamad ja ahtamad kui ühegi kristliku seksti esindajad. Meie ateistid seadsid eriti kõrgkoolides sisse tõelise inkvisitsiooni, mille tõttu mõnelgi noorel inimesel, kes ei nõustunud teesklemata, et ta on ainuõiget ateistlikku usku, jäi diplom saamata.

Nii usk kui uskmatust on lähedasest seoses kahe teise asjaga, nimelt teadmise ja teadmatuses. Ateistliku seksti võimutsemise ajal, kui ateistlik usk maskeerus teadmiseks, nimetades end «teaduslikuks ateismiks», «teaduslikuks kommunismiks» jms, vastandati usku ja teadmist jäigalt. Selle vastanduse juurde sobis tsiteerida Juhan Liivi, kes on kirjutanud, et kui tahad teada, ära usu midagi, kui tahad uskuda, ära tea midagi. Kahjuks Liiv siin liialdab. Tegelikult ei ole usk teadmista ja teadmine usuta üldse võimalikud. Et midagi uskuda, peab meil olema küllalt palju teadmisi maailmast, oma maailmapilt ja arusaam tõest: usume ju, et mingi väide on tõene, usume, et meie usk on õige ja mingi muu usk vale. Iga usklik on natuke filosoof ja tegeleb epistemoloogiaga vähemalt minimaalsel tasemel. Teisalt toetub teadmine usule. Usu täielik vastand — toataalne kahtlus — viiks absurdse olukorrani, kus me peaksime ise katsete ja eksitusega veenduma selles, et peaga vastu seinale jooksmine, rotimürgi söömine või kokkupõrge kiiresti

liikuva autoga on meile ohtlikud.

Meie usk on suurel määral kokkuvõtte inimkonna kogemusest, on teiste kogutud teadmine, mida meie ei saa kontrollida, vaid peame usalduslikult omaks võtma. Me usume, et on ohtlik süüa mürgiseid taimi, et seksuaalkontaktist võib jääda rasedaks, et meie kord suurem nagu teisedki inimesed (see on fakt, mida me ise päriselt kontrollida ei saagi!), et Antarktika ja Aafrika on olemas ja palju muud. Mulle meenub sellel kohal lugu väikesest tüdrukust, kelle vanemaid kord külastas Friedebert Tuglas ja jutustas oma Aafrikareisi muljeid. Tüdruk oli juttu kuulanud ja kostnud siis: «Mingit Aafrikat ei ole olemas, selle on täiskasvanud laste petmiseks välja mõelnud.»

Väike tüdruk oli radikaalne uskmata ja ühtaegu ka usklik. Ta eitas Aafrika olemasolu ning pidi ka kohe formuleerima hüpoteesi selle kohta, miks täiskasvanud inimesed Aafrikast räägivad. Eitades usku Aafrikasse pidi ta uskuma täiskasvanute vandenõusse laste vastu. See on küllalt levinud usu ja uskmatuses mudel, mida meilegi veel mõnda aega tagasi serveeris ateistide sekt. Et seletada usklike olemasolu, tuli neil formuleerida kaks hüpoteesi — esiteks, et papid on petised, ja teiseks, et klassiühiskonnas on inimesed rumalad ja nõrgad ning lasevad pappidel end petta. Sellesse hüpoteesi püüdsid ateistid ise uskuda ja sundisid jõudumööda uskuma ka teisi.

Ma arvan, et filosoofia põhiküsimus või põhiküsimus enne igasugust filosoofiat ongi see, kui palju me peame uskuma. Kui palju on neid tõesid, mida me ei saa ise kontrollida, kuid peame uskuma, et normaalselt elada. Või teisiti, missugune on optimaalne maailmapilt, mis kultuur meile kaasa annab, mille õpetab ja mille me ka omaks võtame.

Igähele, kes vähegi teab teistest kultuuridest ja religioonidest, on selge, et selliseid uskuda antud maailmapilt on inimsugu tunnud otsatu palju. Nende uurimise ja võrdlemisega tegelevad vähemalt kaks teadust — kultuuriantropoloogia ja võrdlev religioonilugu. Mida saab siis üldistatult öelda kõigest, mida inimesed on uskunud ja usuvad?

Esiteks: usutud on väga erinevaid asju. Isegi naaberrahvaste ja naaberpiirkondade uskumused on vahel oluliselt erinevad. Kui näiteks enamus Siberi rahvaid ja Ameerika päriselanikke uskus, et naise menstruaaltsükli veri on roojane ja teiste inimestele väga ohtlik, mistõttu naine sel ajal läks külast ära omaette onnikesse, siis ainud, Jaapani põhjaosa ja Kuriilide põliselanikud, arvasid, et kokkupuude menstruaaltsükli verega annab inimesele väge juurde, ning määrisid seda oma kehale. Kuna naaberrahvad olid sageli

omavahel konfliktis, siis ühe rahva jumalad võisid naabritele olla ebajumalad, sitajumalad nagu vanas piiblitõlkes või lausa kurjad vaimud nagu antiikjumalused varakristlaste meelest.

Inimeste maailmapiltides on kaks põhi-komponenti. Esiteks kõigile kättesaadav argikogemus, teadmised ümbrusest, iseendast ja mitmesugused tehnilised oskused nagu oskus püüda kalu, siduda haava, hoolitseda vastsündinu eest — kõik see, mis on minimaalselt tarvilik selleks, et mingis keskkonnas rahuldavalt ära elada. See osa eri rahvaste maailmapildist on omavahel kõige sarnasem ja meile küllalt hästi mõistetav — on ju tema aluseks lihtsate loodusseaduste arvestamine ja tehnilised oskused. Polüneeslaste meresõidutarkus, obiugrilaste kalapüügitehnikad või Kalahari bušmanite jahitarkus võib meis äratada lugupidamist — nad on omas laadis jõudnud täiusele ja on ka meie arusaamise järgi ratsionaalsed.

Teine on lugu eri rahvaste religioossete uskumustega. Siin on tegemist usuga asjadesse, mis jäävad väljapoole igamehe argikogemusi ja argiarusaamu. Religioon toetub ikka haruldasele, ebatavalisele, imelikule kogemusele, imele. Tuleks rõhutada, et siiski kogemusele, mitte teooriatele ja väljamõeldistele, nagu on meile püüdnud selgeks teha ateistid. Kolme suure maailmareligiooni — islami, kristluse ja budismi lähtekohaks on kogemus. Ürgsemate religioonide aluseks on tihti nõia — šamaani kogemus. See ei ole aga igapäevane kättesaadav. See on kogemus, mida tuleb seletada, interpreteerida ja enamasti uskuda kontrollimata. Religioon ei saaks kesta ilma autoriteedita, ilma šamaanideta, preestriteta, paavstideta, imaamideta, kirikukogudeta, edasi anda tõulist kogemust, näiteks Jeesuse ülestõusmisest, Allahi prohvetile tulnud ilmutusest või Buddha valgustusest, ning selgitada selle kogemuse õiget sisu ja tähendust meile, kaitsta tema tõesust skeptikute ja vastaste eest, sobitada ühe religiooni piiri jäävaid pärimusi ja uskumusi omavahel. Algakristluses näiteks oli põhiprobleem kristliku ülestõusmiskogemuse lepimine judaistliku traditsiooniga — judaismist loobumine oli Paulusele ja teistele mõeldamatu: nad uskusid Mooset sama kindlalt kui Kristust ja mõlema usu kokkuviiimine ei olnud alati kerge. Küsimus sellest, kui palju me peame uskuma, tuli vist esmalt täies selguses esile selliste uute religioossete liikumiste sees, mis pidid leidma oma koha olemasolevate hulgas.

Eksime tõsiselt, kui vaatleme selliseid vanu nähtusi nagu religioon ajaloo taustal ja usume, et saame piisavalt täieliku pildi.

Ajalugu, see aeg, mil inimene on pidanud päevikut, on väga lühike, kõige vanemate päevikupidajate juureski vaid paar tuhat aastat. Et saada õigem pilt inimesest ja tema juurde kuuluvast, tuleb vaadata kaugemale ajas ja ruumis, märgata ka need rahvad, kes päevikut ei pea. Siis hakkab paremini paistma ka see, mis on ajaloos, päevikupidamise ajal teisiti, kui oli enne ja väljaspool ajalugu.

Religiooni vallas on viimased paar aastatuhandet toonud meile üht-teist uut. On tekkinud monoteistlikud religioonid, mille sünd on mõnel puhul isegi dokumenteeritud — nii on kristlusega ja eriti islamiga. Monoteismi teket ei maksa seletada nii, nagu oleksid inimesed hakanud Jumalat paremini mõistma või saanud temalt selgemaid ilmutusi, nagu armastavad väita kristlikud ja islami teoloogid. Monoteism on pigem religioonide pretendentitult tiheda kokkupuutumise tulemus, üks loogiline viis lahendada eri uskude konflikte, mis tekkisid kaljurahvuse- listes ja paljukuultuurilistes ühiskondades nagu Muinas-Egiptus, Mesopotaamia ja Lähis-Ida. Monoteism on kindlasti seotud ka linnakuultuuriga, uue inimkoosluse tekkega, kus peavad kõrvuti eksisteerima ka jumalad, kes varasemal ajal nii lähedalt kokku ei puutunud. See erinevate jumalate ja inimeste koeksisteerimine tekitas kindlasti palju tülisid ja arusaamatusi — kujutleme vaid, kuidas elavad koos inimesed, kes leiavad, et jumalatele tuleb pidevalt ohverdada lehma, sigu ja vahel isegi lapsi, ja inimesed, kelle meelest loomade ohverdamine on patt.

Sellel olukord nõuab vanade uskumuste ümbertõlgendamist või muutmist. Selleks on mitmeid teid. Jumalad võivad omavahel leppida, leida endale sobivad ökonisid, jaotada oma funktsioonid ja võimuvahekorrad, nagu on juhtunud pluralistlikus Indias, kus kõik seal muistsest ajast elanud jumalad jäid alles, tehes vaid uutele tulnukatele ruumi ning vahel tunnistades end nende vasallideks. Mütoloogia ja teoloogia kohandatakse vastavalt uute jumalate tulekule ning nende vahekorrad muutusele ümber.

Teine võimalus on see, et üks jumal või ühe religiooni jumalad võivad teised ning hävitavad nad, nagu juhtus omal ajal Juudamaal, kus Jahve sõdis kohalike jumalate — baalide (see sõna tähendab isandat, pere-meest) vastu ja nendest viimaks ka jagu sai. Samamoodi hävitas Allah senised jumalad Arabias ja mujal.

Kolmas võimalus on see, kui vanade religioonide kõrvale tekib uus religioon oma jumalaga (see jumal võib olla juba tuntud), kes kuulutatakse ainsaks tõeliseks jumalaks, kõik ülejäänud on vaid tema avaldumisvormid või teenijad, inglid. Niisugune hoiak

oli üsna levinud antiikmaailmas; seda kohta me ka Indias, eriti pärast islami mõjude jõudmist sinna.

Neljas võimalus jumalate konflikti väitmiseks on nende tähtsuse vähendamine, jumalasalgamine ehk ateism või üldine ärapöörumine religioonist maisemate asjade poole, nagu on toimunud nüüdismaailmas. Religioonita inimesele ei eksisteeri küsimust sellest, kas Jehoova on õigem jumal kui Astarte või vastupidi.

Vines võimalus on religioonide ühendamine, mida on püütud teha mitmel pool, lähtudes enamasti ikka teooriast, et kõik head religioonid on oma tuumas sarnased, on variandid ühest invariandist, mis tuleb leida ja inimestele lähedale tuua. Umbes nii kuulutas suur India müstik Kabir, mitmed sufid islami maailmas, kellele oli oluline vahetu religioosne kogemus. Ratsionalistlikumalt tegid sama valgustajad ja nende eikäijad Euroopas, viimati aga näiteks teosoofid.

Kuues võimalus on valgustatud skepsis, loobumine kindlast usust ja selle tunnistamine, et inimene ei suudagi päriselt mõista jumalikke asju, kõige vähem võrreida omavahel erinevaid jumalaid ja religioone. Erinevaid senisest tavast püütakse siin leida see, mis meid ühendab, teadmatusest, mitte teadmisest. Arvatakse, et selle pisku kõrval, mis me teame, on seda, mida me ei tea, nii tohutu palju, et meil ei ole üldse põhjust ega õigust teha kindlaid otsusi religiooniasjus. Religioon põhineb haruldasel, imehulgal kogumisel, mis ei ailu kontrolli, võib igal inimesel olla erinev ja seetõttu erineb meile ühisest ja korduvast argikogemusest. Valgustatud skepsis ei ole religioonide vastu, küll aga mõne religiooni pretensioonide vastu olla teistest parem, arenenum või täiuslikum.

Minule on kõigist nimetatud suhtumistest kõige lähedasem seesama valgustatud skepsis, mis kuulub eespool kirjeldatud uskliku uskmatuse juurde. Ma ei saa leppida ühe religiooni pooldajate katsetega teisi hävitada, kõrvale tõrjuda või alla suruda. Inimeste hulgas, kes väidavad, et üks usk on teisest parem, ei ole ma veel kunagi kohanud kedagi, kes teisi uske korralikult tunneks. Ma ei saa ka tõsiselt võtta katseid erinevaid

religioone ümber tõlgendades luua mõnd neist aluseks võttes midagi sünteetilist, nagu püüdsid teha näiteks teosoofid ja püüavad mõned katoliiklased ringkonnad. Nende viga on minu meelest see, et nad lähtuvad teadmisest, peavad usku tunti lihtsalt ilmutatud teadmiseks tavakogemuse vähest tõeühest. Sellisel juhul tekib tõepoolest vältimatu konflikt eri uskude vahel, mille imekogemus ja veel enam selle tõlgendamine võib olla väga erinev.

Püüded uske lepitada kõrgemas loogilises ühtsuses, leida nende ühtset põhialust, «loomulikku religiooni», *philosophia perennis*'t või midagi muud selletaolist on viinud enamasti vaid abstraktsete skeemideni, millel pole elava religiooni vahetut kogemuslikust. Peale selle on niisugused universaalreligioonide loomise katsed ikkagi oinud kristiuse- või hinduismikesksed ja väga diskrimineerivad veel saanud loodusrahvaste usu vastu.

Valgustatud skepsis näeb lahendust selles, et loobume katsetest luua universaalset religiooset skeemi. Ta väidab, et religiooset kogemust kirjeldav keel ei ole loogiline, vaid pigem poeetiline, mistõttu tema asendamise loogiise keelega, religiooni teoretiseerimine, dogmatiseerimine on religiooni olemuse ignoreerimine. Kui traditsioonilised loogiused keeled ei luba vasturääkivusi ühe teooria, ühe kirjelduse piirides, siis religioosne keel on neid vastuolusid alati kasutanud, ei ole vältinud paradokse. Näiteid niisugusest keelekasutusest leiame ohtralt pajudest religioossetest tekstidest.

«Mina olen sina» — ütleb hinduistid.

«Olen neitsi ja hoor» — ütleb üks gnostiline tekst.

«Mina ja Isa oleme üks» — ütleb Jeesus.

«Gapke Buddha ja patriarhid!» ütlevad oma õpilastele chan (zen) -õpetajad, et virgutada õpilaste Buddha-loomus.

Mida on sellele lisada hardal uskmatal, kes rõõmuga on lugenud kõigi nende õpetajate tekste. Mis muud kui seda, et usk ja unustus võtavad meilt maailma imelikkuse tunde. Uskmatus võib anda selle imelikkuse tunde meile tagasi. Sellela ei ole aga elu eiamist väärt.

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING

Psühhooanalüüsi loeng
Sigmund Freudi psühhooanalüüsi õpetus III

Tabu

Freud ja Breueri lahkheid said alguse neurooside seksuaalse päritolu tunnustamise või mittetunnustamise küsimusest. Aga just Breuer oli Freudi tähelepanu ses suunas juhtunud. Oma ülevaates psühhooanalüütilise liikumise ajaloost (*Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung*, 1914) on Freud hiljem kirjutanud, et selise ideeni viisid teda õigupoolest koim meest: Breuer, Charcot ja Viini günekoloogiaprofessor Chobrak, kes kõik näisid probleemi tundvat, kuigi avalikult seda eitasis. Freud meenutas, et kui ta alustas oma tööd eradotsendina, teadis ta neurooside etioloogiast täpselt sama palju kui iga teine Viini tohter.

Kord saatis Chobrak Freudi juurde sagedaste ärevushoogude all kannatava naispatsiendi ning rääkis, et oma abikaasa lootusetu impotentsuse tõttu oli naisterahvas 18aastasest abielust hoolimata ikka veel neitsi. Chobrak tähendas, et selliste puhkude on arsti roll üsna tänamatu, kuna ta ei saa teha midagi rohkemat kui ära kuulata inimeste süüdistused oma oskamatuse aadressil, kuigi ta vägagi hästi tunneks aimust sobivat retsepti: *Penis normalis*

dosim

Repetatur!

Kuunud selist «retsepti» esimest korda, oli Freud küll hämmastunud oma patrooni küünilisusest, kuid töö neurootikutega kinnitas: enamik naiste tõsistest neuroosidest on saanud alguse abieluvoodist, st neuroosid tekivad seal, kus erootilised vajadused väinste või sisemiste takistuste tõttu tegeikkuses rahuldamata jäävad.

1896. aasta pärast «Etüüde hüsteeriast», kirjutas Freud Fließe, et hüsteeriliste sümptomite struktuur kujuneb kompromissina seksuaalsete ja mitseksuaalsete vastandjõudude vahel. Sellise tabuteema süsteemne ning järjekindel käsitamine — s. o varase lapseea seksuaalsetest kogemustest alates — olnuks sajandivahetuse Viinis torkeks heriiaspessa. Seda näitab psühhiaatriaprofessor Krafft-Ebingu kogemus: kirjutades oma kuulsa raamatut seksuaalpatoloogiast (*Psychopathia sexualis*, 1886) pidi ta kirjastajate

nõudel panema eriti «ropud» lõigud ladina või prantsuse keelde. Isegi hoolimata nendest ettevaatusabinõudest oleks ta peaaegu ümra jäänud Briti Meditsiinipsühholoogia Assotsiatsiooni aulikme nimetusest.

1899 tegi Freud siski katse oma hämmastavaid kogemusi jagada, pakkudes Zieheni ja Wernicke neuroloogiaajakirjale käsikirja, mida tänapäeval tuntakse «Dora juhtumina». Dora emal oli kujunenud tüüpiline koduperenaise-neuroos kaudseks rahulduseks enesele ning kättemaksuks abikaasale. Viimane lahendas olukorra armusuhetega oma sõbra naisega. Too naisterahvas rikastas oma elu sooja, kuid platooniilise kiindumusega Dorasse. Doral oli seetõttu kaks põhjust armukadeduseks: oma isa ja tema armukese pärast. Armukese abikaasa härra K. armus aga Dorasse. Külasthanud teda paari aasta jooksul, tegi ta 18aastasele tüdriapsete lähenemiskatse, rääkides lootusest temaga pärast lahutust abielluda. Freud ravis Doral vallandunud hüsteeriahooge. Ta leidis, et see tüüpiline ja ilmekas juhtum võimaldab tõestada unenägede tõlgendamise väärtust anaiüütilises ravis. Artiklis esitas ta kaks patsiendi omavahel seotud unenägu koos nende põhjaliku analüüsiga, millest ilmes Dora varasem seksuaalne kiindumus isasse, aga ka härra K-sse ja tema naisesse, kuigi see Dora enese jaoks oli tõrjutud ning teadmata. Selgus erinevate tundeelamuste — armastuse, viha, põlguse ja armukadeduse ebatavaliselt keeruline koosmõju.

Toimetuses seisis käsikiri mitu kuud — Freud oli isegi imestama hakanud, kaua tal lubatakse «käomune» nende pessa panna. Pärast artikli tagasivõtmist julges Freud seda uuesti pakkuda alles nelja aasta pärast, kui oind juba valminud kurikuisad «Kolm esseed seksuaalteooriast».

Isoatsioonist väljarabelemine

Aastaks 1901 oli 45aastane Freud saavutanud täieliku küpsuse — intellektuaalsete võimsuse oli lõpuks järele jõudnud ka hingeline tasakaal. Vähemalt 20 aastat kestnud ärevuse, ebakindluse ning neurootiliste vaevuste periood oli möödunud. Selle aja jooksul olid Freudie suurt mõju avaidanud kuus meest: Brucke, Meynert, Fleischl, Charcot, Breuer ja Fließe.

1897 oli Freud alustanud oma teed süva-psühholoogiassa. Kaks korda varem olid suured avastused ning maailmakuusid te-

mast lähedalt mööda läinud: esimest korda oli see neuronteooria formuleerimata jätmisel (seda teigi hiljem Weldeyer) ja teist korda siis, kui tal jäi märkamata kokaiini lokaalanesteetiline toime silmaoperatsioonidel (selleni jõudis Koller). Kolmandat möödalasku enam ei tulnud.

Sajandi algus oli Freudile suhteliselt vaikne ning õnnelik: need olid vaikiva isolatsiooni aastad pärast ja enne tormi. Üksindusaastad, mille kestel uute ideede arutamiseks oli vaid kaks alalist vestluspartnerit — Wilhelm Fließ ja naiseõde Minna Bernays, töid kaasa täieliku sõltumatuse, oskuse seista maailmas üksi ja üksi oma teooriat kaitsta. Sel ajal töötas Freud palju, patsiente tuli peamiselt väljastpoolt Viini, enamik koguni Ida-Euroopast — Venemaalt, Ungarist, Poolast, Rumeeniast. Samal ajal jätkas ta loengute pidamist ülikoolis.

Freudi neuroosipsühholoogia loengute kuulajate hulgas oli kaks arsti, kel tekkis asja vastu püsivam huvi ning keelust sai alguse Viini Psühhoanalüütiline Selts — Max Kahane ja Rudolf Reitler. Kahane lahkus Seitst 1907, Reitler aga oli esimene mees, kes Freudi järel hakkas tegelema psühhoanalüütilise praksisega. Kahane soovitusel pöördus Freudi poole tõsiste neurootiliste vaevuste all kannatav Wilhelm Stekel. Freudi abielu vabanes ta neist ning asus 1903. aastal ise praktiseerima. Esimeste Seitstiga litujate hulgas oli ka Alfred Adler. Stekel ettepanekul hakkasid Adler, Kahane, Reitler ja Stekel korraldama Freudi pooli koimapäeviti diskussioone psühhoanalüütilistest probleemidest. Kuigi psühhoanalüüsi tulevikumastaabid pöidud veel aimatavadi, litus ringiga kiiresti uusi asjastuuvitatuid, peale arstide ka kirjanikke ning kunstnikke. Hiljem said kuulsaks 1906. a tulnud Otto Rank (oli Seitst sekretär), 1907 litunud Cari Gustav Jung ja Ludwig Binswanger ning 1908 tulnud Ernst Jones ja Sandor Ferenczi.

Töö ja eraelu

Pärast professoriks saamist enam patsientidest puudu ei tulnud ja Freudil kujunes üsna tihe ja tapne päevakava. Tõusnud vara ja peletanud une külma dušiga, alustas ta kell 8 tööd esimese patsiendiga. Iga patsiendit jaoks oli määratud 55 minutit, miiele järgnes 5 minutit puhkust. Lõuna oli kell üks, siis heal juhul vaba aeg kella kolmeni, mis tähendas jalutuskäiku linnas ja sigarite tagavara täiendamist. Järgnes töö kella 9ni ja õhtusöök. (Kohvi kella viie ajal lubas Freud endale ailes pärast 65. eluaastat.) Pärast õhtusööki võttis Freud ette veel teiseigi jalutuskäigu koos naise või naiseõega, hiljem

koos tütre Annaga. Hüisõhtul ootasid kirjad ning parajasti käsil olevad artiklid-raamatud.

Kolmapäeviti kogunes Viini Selts, teisipäeviti juudi klubi, laupäeviti oli traditsiooniline tarokimäng. Vaheal harva käisid Freudid teatris. Pühapäev oli oodatud puhkepäev, mis algas külaskäiguga ema, mõnikord sõprade juurde. Hiljem võttis Freud pühapäeviti vastu psühhoanalüütikutest sõpru välismaalt. Õhtul tulid ema ja õed perekondlikule lõunale, kust Freud ise alati võimalikult kiiresti lahkus — pühapäeviti kirjutas ta suurema osa oma töödest.

Kuigi Freud oli kirglik suitsumees — 20 sigarit päevas andis põhjust «peenutsevate» välismaasõprade hämmastamiseks ohjeldamatu mahasüülitamisega — polnud tal alkoholi suhtes mingit «eelsoodumust». Vaid kord ülikooli ajal oli ta ühel sünnipäeval õilega liialdanud ning ärganud voodis, kuhu teda olid kandnud sõbrad Gärtner ja Wagner-Jauregg (seni ainus Nobeli preemia laureaat psühhiaatrias).

1901 täitus üks Freudi ammudest palavatest unistustest — teoks sai reis Rooma. On arvatud, et vahest peitus tema Rooma-ülistuses ja -igatsuses soov astuda katoliku usku, kuid Jones on kinnitanud, et Freud vihkas mis tahes kombetalitust ning oli täiesti kohanenud oma juudi päritolust tulenevaga. Rooma tähendas taile pigem kultuuri ja ajaloo kui religiooni keskust. Itaaliasse sõitis vaimustunud Freud ka järgmisel aastal ja edaspidigi, kord koos Minna, kord Alexandriga. 1904 käis Freud esmakordselt Akropolisel, miite sammaste kohta ta on öelnud, et need on kõige iusamad asjad, mida ta oma elus on näinud.

Reisides küll reeglina ilma Marthata, kes matkadel kiiret tempot armastavast abikaasast alatihi maha kippus jääma ning kelle päevadest lõviosa neelasid lapsed ja majapidamine, oli Freud oma naisele erakordselt truu. Tema abielu oli harvanähtavalt harmooniline ja õnnelik; hoolimata oma «vaimsest biseksuaalsusest» polnud Freudil terve elu jooksul Martha kõrval ühtki teist naist — seline *imago* pärineb Freudi kolleegide sülest.¹

Noorusaja kitsikusaastate järel ja sisse-tuleku kasvades ei tahtnud Freud, et lapsed rahaasjadest midagi teaksid. Tervise, hariduse ja reisimise peait säästa pöidud perekonnas lubatud.

Kaasaegsete mälestuste järgi ei sallinud Freud vihmavarje, armastas aga seeni kor-

¹ Seda *imago*t vaidlustab Jüri Alnk artiklis «Une-näost psühholoogi pilguga» («Looming» 1983, nr 5, lk 662). — Toim.

jata. Tema poisikesekombed avaldusidki kahes asjas: seente korjamisel oli tal tavaks avastatud seenele vargsi ligi hiilida ja siis sellele kübar peale visata; teine veidrus oli seotud tema kollektsiooniga: otnud uue antukujukese, võttis Freud selle mõneks päevaks endaga õhtusöögilauda kaasa.

Argielu psühhopatoloogia

Loetavaim Freudi raamat tanapäeval — «Argielu psühhopatoloogia» (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*) — ilmus aastal 1901 (raamatuna 1904) ning oli mõeldud ülevaatenähtena, mis rohkete näidete kaudu silutaks teed inimpsüühika mitteteadlike protsesside osatantsuse mõistmisele.

Oma raamatus käsitles Freud igapäevaseid ning kõigile tuntud eksimusi; keelevääratusi, kirjavigu, juhusikke ja sümptomtoiminguid, mälu eksitusi, aga ka nime, mälestuste ning kavatsuste unustamist, mida kokkuvõtlikult võib nimetada parapraksiaks ehk eksitagedeks (*Fehlleistungen*). Unenägude, naljade ja psühhoneurooside kõrval on eksiteod klassikalisteks psühhoanalüütilisteks huviojektideks. Freud tõdes, et mehhanismid, mis toimivad unenägudes ja esindavad primaarseid protsesse, s. o. asendamist, tihendamist ning sümboliseerimist, on täheledatavad ka eksitagede puhul, mis oma kompromisliku struktuuri ja soovi täitumise funktsiooni poolest on ekvivalentsed psüühiliste sümptomitega.

Alustades unustamisest kui enim huvi pakkuvast ja kõige vähem rüüsioloogilistest põhjustest tingitud eksiteost, toob Freud näite, kuidas ta ühel rongisõidul kupeekaalase tsiteeritud Virgihuse stroofist sõna *aliquis* ununemise põhjust analüüsis. Juba mõne täpsustava lausega selgus, et see sõna assotsieeriva mehel kuupuhastusega (seosed: reinkviad-likvideerimine-vedelik), õigemini selle ärajaamisega, miline sõnum ühelt nais-tuttavalt oleks rohkesti meelehärmi põhjustanud.

Elmisele lähedane on ka selline lugu: kord teinud üks tudeng filosoofia eksamit ning pidanud rääkima Epikurosest. Eksamineerija küsimusele Epikurose õpetuse jatkaja kohta sajandeid hiljem vastanud mees: «Pierre Gassendi,» sest oli seda paar päeva varem juhuslikult kohvikus kuulnud. Küsimusele, kust ta seda teadis, kostis ta kõnklemata, et tegeleb Gassendiga juba mõnda aega. Tulemuseks oli hinne *magna cum laude*, aga ka hilisem Gassendi nime korduv unustamine, mida põhjustasid südame-tunnistuspinad valetamise pärast.

Kui unustamine toob esile ühe peamise ego kaitsemehhanismi — tõrje (*Verdrängung*), mis meie ebameeldivate meenutuste

koormat oluliselt kergendab, siis kõnevääratuste puhul on samasugune tähtsus tihendamisele (*Verdichtung*). Nii näiteks öelnud kord pariamendi juhataja: «Dzenteimenid, kuna meil kvoorum on koos, kuulutan ma istungi lõppenuks,» andes sellega tunnistust kahe vastandliku kavatsuse pörkimisest ja tihendamisest ning soovist tegeikuit öelda: «Ma kuulutan istungi alanuks, kuigi eelhistaksin seda lõpetada.»

Üldiselt on kirjavead harvemad kui keelevääratused — kas või juba sellepärast, et kiri loetakse tavaliselt üle. Peale väsimusest või tüdimusest tehtud vigade võib suski leida ka üsna huvitavaid eksimusi — näiteks kirjutas kord keegi H., kes tappis mitmeid inimesi üliohutiku bakterikuituuri abil, instituuti kirja, millest kurtis, et pärast katsetusi inimestel (*Menschen*) ja merisigadel poie ta efekti saanud. Loomuikuit tuli kirjutada «hiirtel» (*Mäusen*), kuid mitte-teadlik kavatsus pääses võimule.

Et eksituste mehhanism — kahe või enama vastandliku, korrigeeriva või täiendava kavatsuse omavaheine pörkimine — oli tuttav juba ammu, näeme Shakespeare'i «Veneetsia kaupmehest», kus Portia tahab Bassaniole kinnitada oma armastust, kuid on seotud vandega isaie:

«Kui eksite, teen pattu, kahetsedes, et vannet pidasin. Neid silmi küül.

Nad on mu võlunud ja poolitanud: pool kuulub teile, pooleldi ka muu, ei, see on minu, seega teie kah, nii kuulun teile tervelt.»²

Mitmed eksiteod ja nende tagamaad on tegelikult kõigile hästi tuttavad. Kui näiteks noormees unustab kohtamisele tulla või menei läheb meelest pulma-aastapäev või sosistab ta armujoovastuses oma Jane'i-nimeleisele naisele kõrva: «Kallis Moly!» või ütleb vestluskaslane: «Ära seda palu, ma nagunii unustan,» on tõlgendus selge ka Freudi lugemata.

Asjade unustamine ja kaotamine, aga ka mahapillamine ja lõhkumine on samuti seletatavad — sellisel viisil pääseb ilmsiks meie mitteteadlik soov lahti saada nendest asjadest, millest oleme tüdinud või mis kutsuvad meis esile ebameeldivaid mälestusi. Näiteks jutustas keegi noormees, kuidas tal oli mõned aastad tagasi raskusi oma väga külma naiselega. Kord kinkis naine mehele raamatu, mida viimane lugeda lubas ja selle siis nii ära pani, et ei suutnud enam kuude kaupa üles leida. Poole aasta pärast haigestus mehe ema ning naisel avanes võimalus ämma põe-

² W. Shakespeare. Kogutud teosed IV. Tõik. G. Meri. Tallinn, 1960, lk 57.

tamisega oma parimaid külgi näidata. Pöör-
dunud kord tänulikuna õhtu koju, avas mees
ilma kindla kavatsuseta, kuid kuutõbise
kindusega ühe sahtli, millest vaataski vastu
kaua aega kadunud ja otsitud raamat.

Rääkides mitteamalike enesevõlgastuste ja
enesetappude võimakkusest võrdles Freud
neid vägistamise võimalikkusega «Don Quijote»
näitel, kus Sancho Panza mõistab
kohut vägistaja karjuse üle. Selgitanud välja,
et mees ei suutnud ka kogu jõudu mängu
pannes naiselt rahapunga ära kiskuda, ütleb
ta: «Mu õde, kui te sedasama südäidust ja
vaprust, mis te näitasite selie kukru kaitsmisel,
ja isegi vähem sellest, oieksite tarvitunud
oma keha kaitsmiseks, siis poleks Heraklese
jõudki teid vägistada jõudnud.»

Niisuis kinnitas Freud ka selles raamatus
psüühiliste ilmingute determineeritust. Ta
tähenndas, et paljud astuvad välja sellise idee
vastu ning väidavad, et oiemas on vaba tahe.
Kuid siiski ei manifesteeru niisugune seisukoh-
tunagi tähtsates ning olulistes otsustustes —
sellistele puhkudel tunneme me selgesti
psüühilist sunnijõudu ja allume seliele tõrku-
matult. Tuleb mõista, et teadvustatud moti-
vatsioon ei hõlma sugugi kogu meie motoorset
tegevust, ülejäänud osa eest vastutab
mitteteadvus ning sel viisil toimubki meie
psüühilise maailma järjekindeli determinee-
rimine.

Peatudes põgusalt ka visal ja levinud eba-
usutenomenil tähenndas Freud, et erinevalt
psühhoanalüütilist kontseptsiooni tunnustavast
inimesest pole ebauskiik oma juhustike ning
eksiike tegude motiividest teadlik. Ebauskikud
usuvad puhta psüühilise juhustikkuse ning
väliste mõjujõudude olemasolusse. Nad
projitseerivad motiivi endast väljapoole.
Psühhoanalüütikud seevastu otsivad motiivi
enesest. Veel enam — koguni suur osa
maailma mütoloogilisest kontseptsioonist, mis
kaasaegsetes religioonides sisaldub, pole
Freudi järgi midagi muud kui väismaailma
projitseeritud psühholoogia. Sel viisil seletab
psühhoanalüüs müüte paradüüsimist, pattulan-
gemisest, Jumalast, heast ja kurjast, surema-
tusest ning muust taolisest, s. o viib meta-
füüsika üle metapsühholoogiaks.

^o M. Cervantes. Don Quijote II. Tõik. A. Kurfeit. Tallinn, 1955, lk 313.

CHARLES BRENNER

Kaks fundamentaalset hüpoteesi

Psühhoanalüüs on teadusdistsipliin, mille
alused rajas Sigmund Freud umbes kuus-
kümne aastat tagasi. Siit on võrsunud
mitmeid vaatlusandmetel põhinevaid teo-
riaid, mis neid andmeid korrastada ja se-
le-tada püüavad. Psühhoanalüütiline teooria on
seega hüpoteeside kogum, mis hõlmab in-
mese vaimset funktsioneerimist ja arengut.
Ka on see üldpsühholoogia osa, mis on
andnud ühe suurima panuse kaasaegsesse
psühholoogiasse.

Väga oluline on mõista, et psühhoanalüü-
tiline teooria ei tegele ainult patoloogiliste,
vaid ka normaalsete vaimsete funktsiooni-
dega. See ei ole mingil juhul ainult psühho-
patoloogia teooria. Psühhoanalüüsi *praktika*
seisneb küll vaimuhaigete või vaimsete häi-
rettega inimeste ravimises, kuid psühhoana-
lüütilised teooriad tegelevad nii normaalsete
kui ebanormaalsete inimestega — olgugi
et teooriad ise kasvasid välja just ebanormaals-
sete inimeste uurimisest ja ravist.

Nagu igas teaduslikus distsipliinis on ka
psühhoanalüütilises teoorias erinevad hüpote-
eesid üksiteisega tihedalt seotud. Loomu-
kult on mõned neist suurema põhimõtetelise
tähtsusega, mõned on paremini tõestatud,
mõned aga nii rohkelt kinnitust saanud ja
oma tähenduselt nii fundamentaalseks osutu-
nud, et oleme hakanud neid hingeelu üldis-
teks seadusteks pidama.

Kaks põhilist küllaldaseit tõestatud hüpote-
eesi on psüühilise determinismi ehk põh-
juslikkuse printsiip ning eeldus, et teadvus
on pigem psüühiliste protsesside erandlik
kui reeglipärane atribuut.

Alustagem psüühilise determinismi printsi-
iibist, mis ütleb, et inimhinges, nagu meid
ümbritsevas elutus looduseski, ei sünni midagi
juhuslikult või kogemata. Iga psüühiline
sündmus on determineeritud sellele eelne-
nud sündmuste poolt. Sündmused, mis meie
vaimuelus juhuslike ning eelnenuga täiesti

CHARLES BRENNER on sündinud 1913. aastal
Bostonis Massachusettsis. Ta on lõpetanud Har-
vardi Ülikooli meditsiinidoktori kraadiga ja saa-
nud psühhoanalüütilise hariduse New Yorgi
Psühhoanalüütilises Instituudis. Töötades psüh-
hiaatriaprofessori ja erapraktikuna on Brenner
avaldanud paljude artiklite kõrval vaid kolm,
kuid hinnatud raamatut: «An Elementary Text-
book of Psychoanalysis» (1955), «Psycho-
analytic Technique and Psychic Conflict»
(1976) ja «Psychoanalytic Concepts and the
Structural Theory» (koos Jacob Arlow'ga, 1964).

Käesolevaga avaldame Alo Jüriloo refera-
tiivse tõlke esimesena nimetatud teose esimesest
peatükist.

seostamatuina näivad, on seda vaid näiliselt. Tegelikult pole vaimsed ilmingud sugugi väiksemas põhjuslikus seoses eelnenud sündmustega kui füüsilised nähtused.

Selle printsiibi tunnustamine ning rakedamine on hädavajalik inimpsühholoogias õige orientatsiooni saavutamiseks, seda nii normaalset kui ka patoloogilist aspekti silmas pidades. Kui me seda printsiipi õigesti mõistame ja tarvitame, siis ei heida me kunagi ühtki psüühilist nähtust mõttetu või juhuslikuna kõrvale. Selle asemel küsime meid huvitavate fenomenide puhul: «Mis on selle põhjuseks?» või «Miks see nii juhtus?» Me küsime endalt nii, sest oleme kindlad vastuste olemasolus. Kas suudame neid vastuseid kiiresti ja kergesti tabada, on muidugi iseküsimus, kuid me teame, et nad on olemas.

Näiteks mõne asja unustamine või ära panemine nii, et pärast enam üles ei leia, on meie igapäevaelus üpris tavaline. Enamasti arvame siis, et tegemist oli «juhusega» või «lihtsalt läks niimoodi». Selliste «juhuste» põhjalik uurimine viimase kuuekümnenda aasta jooksul, alates Freudi enda töödest, on näidanud, et tegemist polegi juhuslikkusega. Vastupidi, kooskõlas kõnealuse psüühika funktsioneerimise printsiibiga saab näidata iga taolise «juhuslikkuse» tulenevust mõnest asjaosalise isiku soovist või kavatsusest.

Võtkem veel üheks igapäevaelust pärit näiteks Freudi avastatud ning ka järelkäijate poolt kinnitatud tõik, et unenäod — üldtuntud, ent ometi tähelepanuväärsed ja mõistatuslikud uneaegsed ilmingud — järgivad sama psüühilise determinismi printsiipi. Iga unenägu ja isegi iga kujund igas unenäos on mingite psüühiliste ilmingute tagajärg. Kõik nad on tähenduslikus seoses unenägi ülejäänud hingeeluga.

Unenägede selline käsitlus erineb lähene misviisist, mis käibis õpetatud psühholoogide hulgas viiskümmend aastat tagasi. Nead pidasid unenägusid erinevate ajuosade juhuslikuks ehk koordineerimatuks aktiivsuseks. Psüühilise determinismi seadusega oli selline seisukoht otseses vastuolus.

Psühhopatoloogiliste ilmingute juurde pöördudes ootame sama determinismiprintsiipi kehtivust siingi. Psühhoanalüütikud on meie ootusi korduvalt kinnitanud. Iga neurootiline sümptom on põhjustatud mingite vaimsete protsesside poolt; hoolimata sellest et patsient ise peab oma sümptomeid tihti endale täiesti ebatüüpiliseks. Seosed on nii või teisiti olemas ning tõestavad, sõltumata patsiendi teadmistest nende olemasolu kohta.

Siinkohal me räägime juba ka teisest hüpoteesist, s. o. inimesele teadvustamatute

ehk mitteteadlike vaimsete protsesside olemasolust ja tähtsusest.

Tegelikult on seos nende hüpoteeside vahel nii tihe, et raske on rääkida esimesest, kaasamata seejuures teist. See tähendabki eeldust, et suur osa meie vaimsetest protsessidest on mitteteadlikud ja seega meile tunnetamatud. Sellega saab seletada meie vaimuelu *näilist* järjepidevust. Kui mõte, tundmus, juhuslik unustamine, unenägu või patoloogiline sümptom paistab olevat seostamatu eelnevalt mees toimunuga, siis on see nii põhjusliku seose tõttu mõne *mitteteadliku* vaimse protsessiga. Mitteteadliku põhjuse või põhjuste avastamisega tuleb põhjuslik ahel ehk järgnevus ilmsiks ja kogu näiline pidevus kaob. Lihtne näide ülalöeldu tõestuseks võiks kõlada järgmiselt: iga inimene võib leida end ümisesmas mõnd viisi, ette kujutamata, mil moel on see talle meelde tulnud. Sellist ilmet pidevust võib seletada kõrvalseisja meenutusega, millest saame teada, et sama viisi *kuulis* meie ümisesja mõni hetk enne selle näiliselt põhjustet tulekut tema teadlikku mõttemaailma. See on sensoorne, antud juhul auditoorne elamus, mis sundis ümisesma. Kuna aga isik ise selle kuulmisest teadlik ei olnud, polnud tema mõtetes järjepidevust oma subjektiivsete kogemuste kohta — selle väljaselgitamiseks ning põhjusliku ahela tõestamiseks oli vaja kõrvalseisja tähelepanekut.

Tavaliselt ei ole mitteteadlikku, vaimset protsessi nii lihtne ja mugav kindlaks teha kui ülaltoodud näites. Muidugi tekib küsimus, kas nende vaimsete protsesside avastamiseks, millest subjekt ise teadlik ei ole, üldse mingit üldist meetodit on, kas need protsessid on otseselt jälgitavad. Kui ei, siis kuidas sai Freud nad avastada?

Meie käsutuses ei ole veel ühtegi meetodit, mis võimaldaks mitteteadlikke vaimseid protsesse vahetult uurida. Kõik meie meetodid selliste fenomenide uurimiseks on kaudsed. Nad võimaldavad järeldada nende ilmingute olemasolu, sageli ka määrata nende loomust ning tähendust uuritava isiku vaimuelus. Võimsaima ja usaldusväärseima meetodi, mis mitteteadlike vaimsete protsesside uurimiseks üldse olemas on, arendas välja Freud mitmeaastase töö tulemusena. Psühhoanalüüsiks nimetas ta oma tehnikat seepärast, et selle abil sai ta eristada ja jälgida psüühilisi protsesse, mis muul moel oleksid jäänud peidetuks ja aimamatuks. Neil aastail, kui Freud psühhoanalüüsi tehnikat arendas, sai talle uue meetodi abil selgeks mitteteadlike vaimsete protsesside tähtsus iga inimese vaimuelus, olgu ta vaimselt terve või haige. Freudi tehnika väljakujunemiseni viinud arenguastmete ülevaade võiks pakkuda huvi.

Nagu Freud ise oma autobiograafilises visandis (1923) on kirjutanud, alustas ta meditsiinilist karjääri väga kompetentse neuroanatomina. Kuid seistes silmitsi vajadusega peret üleväl pida siirdus ta neuroloogina praktilisse meditsiini, mistõttu tuli ravida ka neurootilisi ja psühhootilisi patsiente. Ajal, mil Freud praktiseerimist alustas, polnud veel olemas ratsionaalselt, st etioloogiliselt orienteeritud psühhiaatrilise ravi vormi. Samuti oli näiteks bakterioloogia veel varases noorukieas, aseptiline kirurgia oli alles kujunemas, suured edusammud füsioloogia ja patoloogias, mis tõid kaasa tunduva edasiminekuga haigete ravimises, olid saavutamata. Tänapäeval peame enesestmõistetavaks, et mida põhjalikum on arsti meditsiiniline haridus, seda paremad on tema ravitulemused — kliiniline meditsiin on kujunenud tõeliselt teaduseks. Vaid 100 aastat tagasi polnud see hoopiski nii — hea ettevalmistusega õpetlaslik arst oli erinevate haiguste ravimisel, kuigi ta võis neid paremini diagnoosida, vaevalt edukam kõige rumalamast soolapulhust.

Nii näib Tolstoi arstide-põlgus meile praegu vägagi veidrana ning me kaldume otsima selle põhjust kirjaniku isiklikust omapäras. Teeme seda ka väljapaistva kaasaegse kirjaniku Aldous Huxley puhul, kes arvas, et lühinägelikel pole prille üldse tarvis. Et Tolstoi päevil ei suutnud isegi hea ettevalmistusega arst haiged tõeliselt ravida, on tõsi. Oma tulemustega kõlbas ta hästi kriitikute märklauaks. Alles XIX sajandi lõpul suutis ülikoolides õpetatav meditsiin tõestada oma tulemuste selget paremust naturopaatia, *Christian Science*'i, homöopaatia ja posimise ees.

Nagu üks õpetatud mees kunagi võttis Freud kasutusele kõige teaduslikumad ravi-meetodid, mida tema ajal tunti. Näiteks rakendas ta hüsteeriliste sümptomite puhul elektriravi, mida oli soovitanud kuulus neuroloog Erb. Õnnetuseks ei olnud Erbi soovitused hüsteeria raviks kõige kindlamad ning — nagu Freud on öelnud — tuli tal lõpuks tunnistada, et Erbi hüsteeria ravimise meetod oli kasutu ja algselt väljakuulutatud tulemused lihtsalt valed. 1885. aastal sõitis Freud Pariisi, kus õppis mõned kuud Charcot' kliinikus. Seal tutvus ta hüpnootilise hüsteeriliste sümptomite esilekutsumise ja ravi meetodiga: seda nii Charcot' kirjeldatud *grande* kui ka *petite* hüsteeriavormi korral. Nagu teised ajaga kaasas käivad neuroloogid püüdis Freud vahelduva eduga oma patsientide sümptomeid hüpnootilise sugestiooni teel kõrvaldada. Umbes samal ajal rääkis sõber Breuer talle oma kogemustest ühe hüsteerilise patsiendiga, mis hiljem

psühhooanalüüsi arenguloos otsustava tähtsuse omandasid.

Breuer oli märkimisväärselt andekas praktiseeriv arst, kel olid suurepärased teadmised füsioloogiast. Muuhulgas oli ta osaline Hering-Breueri refleksina tuntud hingamisrefleksi avastamises, samuti tõi ta ägeda kopsuturse ravis kasutusele morfiini. Ta rääkis Freudile, kuidas ta oli mõne aasta eest hüpnootilise abil ravinud üht hüsteerilist naist. Sümptomid kadusid pärast seda, kui hüpnootilise ajal meenusid need, elamused ja emotsioonid, mis olid viinud patsiendi sümptomite tekkimisele, st sümptomid kadusid tühjaks rääkimise teel. Rakendades sama meetodit oma hüsteeriliste patsientide ravimisel sai Freud häid tulemusi j. a. 1895. a avaldas ta need koos Breueriga mitmes artiklis ja lõpuks monograafias.

Edaspidi leidis Freud, et hüpnootilise pole alati ühtviisi kergesti läbiviidav, et head alg tulemused olid tihti mööduva iseloomuga ja — oma suurimaks meeoleharmiks —, et vähemalt mõned naispatsiendid hakkasid hüpnootilise käigus tundma seksuaalset huvi terapeudi vastu. Õnneks lahendas olukorra meenusut prantsuse hüpnootiseerija Bernheimi eksperimentidest. Bernheim oli kord demonstreerinud grupile, milles osales ka Freud, et katsealuse mälukaotust hüpnootilise kogemuste suhtes saab taastada ilma patsienti uuesti hüpnootiseerimata, nõudes, et ta siiski meenutaks seda, mida väitis end mitte suutvat. Kui pealekäämine oli piisavalt tugev ja järjekindel, *suutis* patsient unustatud meenutada ka ilma uue hüpnootiseansita. Selle järgi leidis Freud, et ta peaks olema võimeline ka hüsteeriliste mälukaotust ilma hüpnootilise kergitama ning otsustas katsetada. Siitpeale hakkaski arenema psühhooanalüütiline tehnika, mille sisu on selles, et patsient kohustub analüütikule avaldama eranditult kõik mõtted, mis talle pähe tulevad, hoidudes seejuures nende teadlikust suunamisest ja tsenseerimisest.

Teaduse ajaloos on sageli juhtunud, et tehniline uuendus on toonud ilmsiks terve uue faktide maailma ning teinud võimalikuks selle mõistmise, s. o põhjendatud hüpoteeside loomise sfääris, mida varem mõisteti vääralt või mittetäielikult. Üheks selliseks tehniliseks edusammuks oli teleskoobi leiutamine Galilei poolt, mis tegi võimalikuks tohutu edasiminekuga astronoomias, samasuguse murrangulise tähendusega olid Pasteuri mikroskoopilised uuringud nakkushaiguste alal. Freudile — geeniusel, kes lõi ning rakendas praktikas psühhooanalüütilise tehnika — andis see võimaluse teha avastusi, mis on murranguliselt muutnud psühhiaatria, eriti aga

psühhoterapia teoreetiliselt ja praktiliselt aluseid, andes ühtaegu fundamentaalse panuse inimese üldpsühholoogia teadusse. Oma mõtete üle teadliku kontrolli loovutamisel on suur väärtus: see, mida patsient siis mõtleb ja ütleb, on determineeritud *mitteteadlikest* mõtetest ja motiividest. Nii oli Freudil kuulates patsiendi «vabu» assotsiatsioon — mis olid vabad küll ainult *teadlikust* kontrollist — võimalik luua pilt patsiendi psüühikas mitteteadlikult toimuvast. Pärast aastatepikkust kannatlikku ja hoolikat vaatlust võis ta järeldada, et mitte ainult hüsteerilised sümptomid, vaid ka paljud teised käitumise ja mõtlemise normaalsed ning patoloogilised aspektid on psüühikas kulgevate mitteteadlike ilmingute tulemuseks.

Mitteteadlike vaimsete ilmingute uurimisel leidis Freud varsti, et neid saab jagada kahte rühma. Esimene rühm sisaldab mõtteid, mälestusi jmt, mida tähelepanu koondamisel on kerge muuta teadlikuks. Sellistel psüühilistel elementidel on hõlbus pääs teadvusse ja Freud nimetas nad «eelteadlikeks». Iga mõte, mis mingil hetkel teadvustub, on eelteadvuses nii enne kui ka pärast seda hetke. Palju huvitavama mitteteadlike fenomenide grupi moodustavad need psüühilised elemendid, mida saab teadvustada vaid tõsise psüühilise pingutusega. Teisisõnu on nad teadvusest tõkestatud tugeva jõuga, nende teadvustamiseks tuleb see jõud ületada. Nõnda on see näiteks hüsteerilise amneesia puhul.

Teist psüühiliste fenomenide gruppi nimetas Freud «mitteteadlikeks» kitsamas mõttes. Ta näitas, et selline mitteteadlikkus ei takista neil vaimutegevust märkimisväärselt mõjutamast.

Nagu märgitud, ei ole meil seni veel meetodit mitteteadliku vaimse aktiivsuse otseseks jälgimiseks. Me üksnes suudame vaadelda selle tulemusi, mis väljenduvad inimeste mõtetes ja tunnetes, mida nad meile avaldavad, samuti nende tegudes, mida saab jälgida ja kirjeldada. Sel viisil kogutud andmed on mitteteadliku vaimutegevuse derivaadid, mille kaudu saab teha järeldusi ka mitteteadlike protsesside eneste kohta.

Freudi leiutatud analüütilise tehnika kasutamiseks on sellised andmed piisavalt täielikud ja selged. Siiski on ka teisi allikaid, mis kinnitavad fundamentaalset eeldust, et mitteteadlikel protsessidel on võime meie mõtteid ja tegusid mõjutada.

Ekspertiimilise iseloomuga tõendeid pakuvad posthüpnootilise sisenduse hästituntud tulemused. Kui katsealune on hüpnotiseeritud, antakse talle transieisundi ajal mingi käsk, mida ta pärast transist väljumist täitma peab. Näiteks öeldakse talle: «Kui kell lööb

kaks, tõused sa püsti ja teed akna lahti.» Veel öeldakse enne äratamist, et ta seistest, mis transi ajal toimus, midagi ei mäleta ning siis lastaksegi ärgata. Varsti pärast ärkamist lööbki kell kaks ja ta läheb akna juurde ja avab selle. Kui temalt küsida, miks ta nii viisi toimis, ütleb ta: «Ma ei tea. Ma lihtsalt tundsin nii,» või, hoopis sagedamini, püüab oma tegevusele mingi mõistliku põhjenduse leida, näiteks ütleb, et toas oli palav. Ajal, mil katsealune hüpnotisööri käsku täitis, *polnud ta teadlik* oma tegevuse tõelisest põhjusest ega suutnud seda lihtsa meenutamise või enesevaatluse teel teadvustada. Selline eksperiment näitab selgesti, et täiesti mitteteadlikel protsessidel (antud juhul allumisel korraldusele) võib olla dünaamiline ehk motiveeriv toime meie mõtlemisele ja käitumisele.

Sarnaseid tõendusviime leida teistestki kliinilistest või igapäevastest tähelepanekutest. Võtame näiteks unenäod.

Unenägede ja üldse unenägemise adekvaatne uurimine eeldab sellist uurimistehnikat, mida soovitas Freud, s. o psühhonaalüütilist tehnikat. Freudi unenäouuringud olid üheks tema suurimaks saavutuseks ning tema raamat «Unenägede tõlgendamine» kuulub kõigi aegade tõeliselt suurte ja muranguliste teaduslike raamatute hulka.

Paljudest allikatest, näiteks esimeste Arktika-ekspeditsioonide päevikuist ja logiraamatuid on teada, et nälgivad mehed nägid korduvalt või vähemalt väga tihti unes toitu või söömist. Ma arvan, me taipame kergesti — see on nälg, mis selliste unenägede tekkeks põhjust andis, nälg, millest mehed ärkvel olles täiesti teadlikud olid. Kuid *magamise ajal*, mil nad end unes banketil toitu kugistamas nägid, *ei teadvustunud* neile nälg, vaid ainult rahuldusunenägu; nii me võime öelda, et sel ajal kui nad und nägid, valdas nende meelt mingi *mitteteadlik* protsess, mis andis tõuke unenäo ilmutamiseks, mida seejärel teadlikult kogeti.

Ka teistlaadi mugavusunenäod, näiteks sellised, kus magaja end unes janu kustutamas näeb, ärgates lõpuks tugeva janu tunde peale, või sellised, kus ta unes kuseb või roojab ja lõpuks vastava sooviga ärkab, näitavad meile, et meele mitteteadlik uneaegne aktiivsus võib kaasa tuua teadliku tulemuse. Antud juhtudel panid mitteteadlikud kehalised aistingud ja nendega seotud soovid aluse teadvustunud unenägede nende rahuldamisest või kergendamisele. Kasutades psühhonaalüütilist tehnikat, näitas Freud, et aktiivsed mitteteadlikud mõtted ning soovid on peidus *igas* unenäos. See tähendas järgmise *üldise seaduspärasuse* avastamist: kõik unenäod on põhjustatud unenägija mitte-

teadlikust vaimsest aktiivsusest, mis ilma psühhoanalüütilist tehnikat kasutamata jääbki teadvustamatuks.

Enne Freudi uurimust XIX sajandi viimasele kümnendil ei olnud unenäod tõsise teadusliku uurimise objektiks. Polnud olemas ühtegi adekvaatset meetodit nende uurimiseks, ja kui tahes põhjalikke vaatlusi ka oleks teostatud, tulemused oleksid jäänud tagasihoidlikuks.

Freud juhtis tähelepanu veel teisele seni hooletuses olnud ilmingute grupile, mis samuti on ilmekaks näiteks mitteteadliku vaimse aktiivsuse mõjust teadlikule käitumisele. Need ilmingud esinevad pigem ärkvelolekus ja enamasti me nimetame neid vääratusteks: keele-, sule-, mäluvääratusteks ja nendega seotud eksitegudeks, mille täpne saksa-keelne nimetus on *Fehlleistungen*. Nagu unenäod nii on ka mõned eksiteod piisavalt selged ja lihtsad, et üsna suure täpsusega nende mitteteadliku tähenduse üle otsustada. Lihtne on unustada midagi ebameeldivat või tülikat, näiteks arvete maksmist. Seevastu ei unusta armunud noormees iialgi kohtumist oma tütarlapsel, või kui see siiski juhtub, siis taipab ta peagi, et ta armastatu sellist mitteteadlikku hoolimatuse märki just sellisel, otsekui ettekatsetud viisil ootabki. Pole raske mõista, et noormees kõhkles abielu sõlmimisega, kui ta meile räägib, kuidas ta autoga laulatusele sõites punase fooritule ees peatus, märkamata tule vahetumist ja jäädes seisma punase tule asemel hoopis rohelse ees.

Veel üks läbipaistev näide, mis võiks kanda pigem sümptomtoimingu kui mingit liiki eksiteo nime: üks patsient, kelle psühhoanalüütik oli ühe seansi mugavuse pärast vahele jätnud, leidis end ajal, mil ta tavaliselt analüüsil viibis, tegevusetu olevat ning otsustas proovida paari hiljuti soetatud antikvaarset duellipüstolit. Seega ajal, mil ta tavaliselt psühhoanalüütiku soovil oleks lebanud, tulistas ta duellipüstolist märklaua pihta! Arvan, et isegi patsiendi assotsiatsiooneteadmata saab üsna kindlalt väita, et ta oli vihane analüütiku peale, kes teda sel päeval vastu ei võtnud.

Tihti võivad inimeste käitumismotiivid olla selged kõrvalseisjale, kuid mitte asjaosalisele endale. Näiteid leiame nii kliinilistest kui isiklikest kogemustest. Mõne ema käitumisest

näeme selgesti, et ta on domineeriv ja nõudlik, uskudes samal ajal ise, et ta on kõige ennatsalgavam ema kogu maailmas, kes kõiki oma soove kõrvale heites lapsele vaid head tahab teha. Ma arvan, me mõõname, et nii-sugustel naistel on mitteteadlik soov last juhtida ja kontrollida, hoolimata sellise soovi teadvustamatusest ja sellelaolise mõttegi ägedast tagasilükkamisest. Teine, veidi naljakasi näide võiks olla patsifistist, kes on valmis vihaselt tülitsema igapähega, kes tema üldisele vägivalda-eitamisele vastu vaidleb. Teadliku patsifismiga kaasneb mitteteadlik võitlusjanu, mis antud näites on teadlikult taunitud.

Mitteteadliku vaimse aktiivsuse tähtsust näitas Freud, tuginedes esmajoones vaimuhaigete patsientide sümptomitele. Idee, et mõnedel sümptomitel võib olla tähendus, mida patsient ise ei tea, on Freudi avastuste mõjul nüüd väga laialt tunnustatud ja mõistetud. Kui patsiendil on hüsteeriline pimedus, siis oletame enesemõistetavalt, et on midagi, mida ta ei soovi näha või mida tema teadvus keelab vaadata. Tõsi, sümptomi mitteteadlikku tähendust pole alati kerge õigesti ära arvata ja isegi üheainsa sümptomi mitteteadlikke determinante võib olla palju ja küllalt keerulisi. Isegi kui sümptomi tähendust on võimalik õigesti tabada, on sellega mõistetud vaid osa, mõnikord üsna väike osa tõest. Käesoleval juhul pole see siiski kõige tähtsam, me lihtsalt püüame illustreerida fundamentaalset eeldust mitteteadlike vaimsete protsesside kohta.

Oma uuringutega jõudis Freud veendumuseni, et tegelikult kulgeb suurem osa vaimseist talitlusist mitteteadlikult ja et teadvus on pigem tavatu kui tavaline vaimse funktsioneerimise kvaliteet või atribuut. Selline tõdemus on muidugi tunduvalt erinev enne Freudi levinud seisukohast, et «teadvus» ja «vaimne talitus» on sünonüümid. Tänapäeval usume, et nii see pole, et teadvus on meelega toimimise oluline, kuid mitte vältimatu tunnus. Usume, et teadvus ei pea seostuma ja tihti ei seostugi inimese käitumist määravate vaimsete toimingutega. Sellised toimingud — ka kõige komplitseeritumad ja otsustava tähendusega — võivad olla sootuks mitteteadlikud.

VAATENURK

MAARIUS MEHU
REIN TOOTMAA
Ikkgagi

Olev Remsu. Kurbmäng Paabelis. Sürrrealistlik barokkromaan. «Eesti Raamat», Tln, 1989. 496 lk. 24 000 eks. Hind 2.20 rbl.

Kuivõrd Mati Unt on Remsu totaal-polüfoonilisest hiidromaanist juba selges ja lihtsas maakeeles rääkinud («Eesti Ekspress» nr 11, 23. III 1990), siis tundub, et siinkirjutajatel ei jää muud üle, kui sekundeerida romanistile endale ja panna keeruliselt, nii et lugeja lõpuks «paneks kõiges süüdi autorile granaadiga» (lk 493). Aga siis jääks ju tõepoolest kõik olemata ja maailm sündimata ning lugejatelt võetaks võimalus samastada ennast antiutoopilisel Paabeli Tuhande Neljakümne Teisel Suurkorrusel ringihulkuva spasmofiili, ekshibitsionisti, idee-fixide ja luulude küüsis viskleva tatiise (NB! Remsu lemmikepiteet) mälestuste transvestiidiga. Selle vältimiseks oleks sadu võimalusi ning valida neist üks oleks liig suvaline ning ka ülekohtune autori suhtes, kes stoilise rahuga naudiskledes lõhub oma teksti teraviklikkust ja ähmastab autoripositsiooni. Kindlasti ei ole O. R. fetišist, kes oma hingelise ja vaimse raevu kanaliseerimiseks pidi üllitama müstifikatsiooni Paabelist, et siis selle materdamist sadomasohhistlikult nautida. Oma subjektsust on autor küll romaanis igati rõhutanud, mis vaieldamatult hakkab ka toimima uue, avardava dimensioonina, kuid kokkuvõttes ei suurenda teose (niigi olemasolevat) kunstilist väärtust. Kuigi O.R., kirjutanud end romaani sisse kui peategelase jaoks võtmeisik, on osanud oma «mina» figureerimist väga peenelt doseerida ja maskeerida, nii et ei saa aru, kas ta siis on üks tegelastest või ei, ja seeläbi sünteesida romaani mitu erinevat kihistust omavahel ehtremsulikul viisil (meenutagem tema eelmist romaani «Lapsepõlvest Malleta!»), ei jää tähelepanelikul lugejal märkamata, kuidas Remsu muheleb ja on rahul oma niiditõmbaja rollis, lauldes süljepritsmete lennates oodi iseenda sõltumatusse. Sellise sõltumatusse väljundeiks oleksid stiililine polüfoonia, silmatõlgemine sofistiksiale, jäägitu ausaksjäämine iseendale, halastamatus lugeja vastu, autoriteetide respektseerimine (Freud, Morozov) ja mitte-respektseerimine (Aristoteles, B. Sööt) jm. Taolises sünergismis ei tundugi

erilise veiderdamisena ega isegi mitte eneseõigustusena omaenda teose analüüsi lülitamine niigi kirevasse romaani kangasse, pigem kumab Remsu eneseretseptioonist läbi õilis püüdlus aidata lugejat ÜLAKORRUSE labürintis orienteeruda, suunates teda autorile meeleepärasel viisil. (Oh püha lihtsameelsust, ei ole see ju nii lihtne nagu laavajugade suunamine dissidentide hävitamiseks riigipöörde esimeste taktide ajal tema enda produtseeritud kurbMÄNGUS.) Pole kahtlust, et ka Vanajumal ise, kes pärast kolme korjanudskarbi üliküllast annetustega täitmist (sic!) end Bannisterile audiaalselt ilmutab, on seesama konksus põlvele asetatud märkmikuga romaani-Remsu — intrigaan ja kameeleon, kellele ei lähe korda miski muu peale käsil (õigemini põlvel) oleva teksti ja keda ei huvita, kas pumba juures on fallokraadid, feministid, homod või pomod. Külmavereliselt ja halastamatu küünilisusega räägib TA lõbusalt rõvetsedes mängivatest lastest, parfümee-riasse sammuvast vilest lastvast joodikust, samuti sellest, kuidas metoodiliselt lüüakse mättasse ja küüditatakse tuhandeid pabeliite. Jpm. Jne. Selline kõigest pajatamine pluss pea kõigi tähtsamate tegelaste OMA-tahuliseks muut (u)mine (olgu taotluslik või mitte) ja nende tagasipöördumine oma välismahtlajasse taandab küsimuse, kas suhe Bannister—Maron võrdub ego—alterego suhtega, paratamatult (kahjuks!) teisejarguiseks. Kahestunud ja kohtlase, mõlemas elus vaid osadustunnet ihkava mehe (lk 493) näol nägi autor ilmselt võimsat ja piiramatu mänguruumiga kujundit, mis võimalikult efektse-malt reflekteeruks, õigemini küll: neelduks lugeja teadvuses, tekitaks seal lühise ja annaks teadvust kaemusest, millest Remsu — Kõige Oleva ja Elava Valgustaja (lk 218) ilmselt ise osa on saanud. Lubades endale (ja pakkudes lahelt ka lugejale) visioone nii eelkristlikust maailmast kui ka «loiuult vinnastunud kooleraplekiilisi fallooseid» (lk 466) meenutavaist (miks ka mitte) Empire State Building'ust, tatsub kord ümara õllekõhuga ja musta labidhabemega, kord luiderjas punapäine hitlerivuntsidega mees mööda lõputuna tunduvat ja hingetuna näivat mitmetasandilist labürinti, võimetu seda lõpetama, suutmata sellele mõtet anda; trotsides hullumeelselt iseenda osalemist rats race'is ja enese vaimu mahakupeldamises, hüppeldes oma varju kohal, demonstreerides sellega (seoses) kord valmisolekut märtrisurmaks, kord

Isad. Talmudi 4. osa 9. traktaat. Heebrea k tlk ja komment. A. Gross ja M. Lepajõe, järelsõna: Tapani Harviainen. ««Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr 6. 47 lk. 23 000 eks. Hind 0.20 rbl.

Üks I. B. Singeri tegelasist alustab oma lugu umbes nii: «Ma kasvasin üles kolme surnud keele varal — heebrea, aramea ja jidiši varal (mõned arvavad, et viimane neist polegi keel) — ja kultuuri keskel, mis oli tekkinud Babüloonias: Talmudi kultuuri keskel. Heder, milles ma õppisin, oli tuba, kus õpetaja söi ja magas ning tema naine süüa tegi. Seal ei õppinud ma mitte aritmeetikat, geograafiat, füüsikat, keemiat ega ajalugu, vaid seadusi, mis käivad pühade ajal munetud muna kohta ja ohvrite kohta, mida toodi kaks tuhat aastat tagasi hävitatud templis.»

Sellesse omaette ja kummalisse maailma, mis meie silmale pealtnäha täiesti pöörane tundub, on eestikeelses lugejal seni õnnestunud vaid mõni põgus pilk heita. 20. sajandi juudi vaimuelu kahelt Nobeli preemiaga pärjatud suurmehele on eesti keeles vähemalt midagi olemas. Äsja tsiteeritud, jidiškeelse I. B. Singeri loomingust võib saada mõningase ettekujutuse tänu Enn Soosaare vahendusele (I. B. Singer; Surnud moosekant. ««Loomingu» Raamatukogu» 1980, nr 50—52; eestindatud autoriseeritud ingliskeelsest tõlkest). Heebrea keeles kirjutanud S. J. Agnoni loomingust on eesti keeles kuuldavasti olemas vähemalt kolme mehe käsikirjalisi tõlkeid, kuid trükivalgust pole neist tõlkeist seni kahjuks ükski näinud. Vanemast jidiškeelsest kirjandusklassikast on Solem Alejchem esindatud eesti keeles koguni kolme raamatuga — tänu A. Tamarkinile (Solom Aleihhem. Kuuskümmend kuud. ««Loomingu» Raamatukogu» 1959, nr 7) ja Kalle Kasemaale (Ülemlaul. ««Loomingu» Raamatukogu» 1987, nr 3; Piimamees Tevje. ««Loomingu» Raamatukogu» 1989, nr 14/15). Eesti ajal on omaette raamatuna ilmunud Esther Schitomirski tõlkes näiteid teise jidiškeelse klassiku I. L. Peretsi loomingust (I. L. Perets. Adam ja Eeva. «Varrak», 1923). Siin-seal leidub veel üksikuid pudemeid. Tõsi küll, eesti keeles on olemas ka juudi vaimuilmal aluste alus — Vana Testament ehk juudapäraselt väljendudes *tanah*, kuid meie teadvuses eksisteerib see tekstikogu eeskätt (või koguni ainult) kristliku kultuuri lähtepinnasena. Nii või teisiti — vahepeal haigutas kuni viimase ajani tume ja tühi auk.

kamikazelikku surmapõlgust. Süžee iseenesest on ju lihtne (et mitte ütelda banaalne), aga sellega on Remsu ju reprodutseerinud tegelikkust, toimuvat ja toimivat reaalsust, mida ta kui kujutamise ainet ja objekti (tõde) üliväga austab — ja banaalne muutub ainuüksi sellestki suhtumisest sümboliseks. See sümbolisuus hõlmab nii paratamatut (väljapääsmatus olukorrast) kui eetilise (väljapääs, valikuvõimalus) paradigmat nagu ülisensuaalne-hüperseksuaalne naistegelane, provokaator, lurjus ja libu Anda Koqqki, kelle rolli-ampluaa ei jää paraku kitsamaks peategelase omast. Üleüldse funktsioneerib 1042. Suurkorrusel sugutung nii varjamatult erootilisel kui varjataval viisil, nii kreatiivselt kui prokreatiivselt — ja seda aukartust ärataval määral. Siiski pole see kõige põhjuslikum substants: kui raamatu esimese poole üheks märksõnaks võiks nimetada sigivuse (rohkem küll sotsiaalses kui seksuaalses mõttes), siis teises pooles (pärast riigipööret) asendub see steriilsusega — aga kõikvõimaliku jama, segaduse ja kaose vohamist see ometi ei piira. Kui rääkida poliitiseeritusest, siis ka see on totaalne, nii et midagi eraldi välja tuua oleks naivne, olgugi et leidub ülihuvitavaid kohti, kus autori loogika jääb tabamatuks — ja see annab lootust, et võib-olla ei olegi kõik nii lootusetu, kui Remsu romaanist paistab. On ju ennegi nõiaringist välja tulnud ja romaan enne viiesajandat lehekülge ära lõpetatud ilma «tapamunadeta taskuis» (lk 493). *Es schlägt nicht immer ein, wenn es donnert!* (Saksa vanasõna). Mida teha, kui Bannister-Maroni ihukroonik Remsu soovib olla suurem kui ülestähendus, samal ajal kui tema ulmelisuski mõjub kahtlaselt realistlikult, nii et isegi barokk võib barakiks (*from ... to ...*) deformeeruda. Võib-olla on võimalik olemuslikult sürrealistlikku kujutada sürrealistlikult, kuid siis ei saa ka vältida küsimust, kas saadud tulemus ON enam sürrealistlik. Ilmselt eksisteerib ka oht, et lugeja on kirjanduslike liialduste ja sotsialistliku elusürriga sedavõrd harjunud, et Remsu pretseeditud ja fenomenaalset rafinaati ei märgatagi eriliselt hinnata. Romaani adekvaatseks analüüsimeks oleks tarvis vähemalt paarikümne riigi agnostikute, tsölibatistide, põllumeeste, puritaanide, matemaatikavastaste, jumalateotajate, isolatsioonistide, patriootide, imetegijate, lesbiliste, natsionaalsotsialistide, pättide ja õllesõprade ühiseid jõupingutusi. Aga olgu nende asjadega kuidas on, ikkagi jääb pärast Remsu kurva antiutoopia läbilugemist tillist tõmmatu tunne.

Au revoir!

Nüüd siis on meil tänu Andres Grossile ja Marju Lepajõeale võimalus veidi aimu saada *tanaht*'i järel teisestki olulisimast juudi kultuuri alusest, Talmudist. Meie kultuuripildis ei ole Talmudi tõlkekatke ilmumine muidugi nii kardinaalse tähendusega, nagu oli omal ajal Piibli tõlkimine eesti keelde, aga ometi on sel õblukesel raamatul kõikvõimalike muude tõlkeramatute seas (või koguni ees) nimetamist vääriv koht. Sest see annab viitsijaile järjekordse väikese võimaluse välja pürgida vaimukapslist, millesse me oleme olnud pikemat aega suletud ning mille servi seni peamiselt vaid mõned üksikud ja hullud orientalistid on sõandanud murendada. Ehk leidub nüüd viimaks keegi, kes ka Koraani maakeelde üritab panna? (Erinevalt Isade-traktaatidest on Koraan muide soome keeles ammuilma olemas.)

Talmudi esmatuvustuseks on tõlkijad valinud Isade-traktaadi, milles leiduvad õpetlikud sententsid usutavasti algatuseks tõesti paremini sobivad kui vaidlused «pühade ajal munetud muna» üle — ehkki teisest küljest oleks see võib-olla veelgi rabavam lektüür. Kumatigi on Isade-traktaat eesti lugejale kõva pähhel.

47leheküljelisest raamatust moodustavad mahuldasa poole tõlkijate kommentaarid ja Helsingi ülikooli heebrea keele professori Tapani Harviaise järelsõna. On seda lugeja otsa peale abistamiseks palju või vähe? Sõltub sellest, kellele tõlge on mõeldud. Kuna tegemist on põhimõtteliselt elitaarsemat laadi lingvistilise tõlkega, siis võib tunnustada kommentaarid piisavaks — *sapienti sat*. Aga tegelik tööpõld *judaica* eestikeelse kommenteerimise ja selgitamise alal on veel üsna harimata. Arvestades, et suur osa meie lugejaskonnast on alles hiljaaegu hakanud aimama, kuidas on omavahel seotud näiteks Vana Testament ja Piibel, võib karta, et Isade-traktaat on esialgu ligipääsetav üsna vähestele. Lugeja pörkab siin kokku kumnete uute terminitega, kusjuures eestikeelse kirjasõna abil on üsna raske teada saada sedagi, mis asjad siis ikka on *mišna* ja *gemara* ja *talmud* ja mis on nende vahe. Muidugi, lisades siinsele 20leheküljelsele kommentaariumile needki järelsõnad ja selgitused, mis saadavad eelpool loetletud yarasemaid juudi kultuuri vahendusi, saame kokku juba mingi pisikese mõistevara, millega varustatud lugeja on enam-vähem võimeline nautima näiteks Singeri või isegi Agnoni ilukirjanduslikke tekste. Aga nende ja Talmudi vahele jääb ikka veel väga pikk maa. Ja lihtinimese seisukohalt oleks väga vastutulelik, kui keegi aitaks tal seda vahemaad läbida.

Eelneval pikal rahvalikul nurinal on siinjuures kindel tagamõte ja võiks öelda, et isegi

kindel adressaat. Talmudi tõlkekatke ilmumine viib mõtted lausa vägisi ikka ja jälle meie hariduse ja harituse kurvale olukorrale. Ja vähemalt ühes väikeses lõigus võiks asi olla leevendatav, sest asjatundja on meil omast käest võtta. Millegipärast on Kalle Kasemaa järelsõna kirjutamisest loobunud ja jätnud selle ülesande külalisesineja hoolde. Kindlasti ongi Tapani Harviaise järelsõna igati armas ja asjakohane, aga järsku võtab ka Kalle Kasemaa lähemal ajal vaevaks sooritada Jumalale meelepärase teo ning pakub eesti rahvale väikese judaismi-alase algkursuse? Siis oleks lootust, et ka veidi laiem lugejaskond Isade-traktaati pahaselt käest ei pane, öeldes: «Mida te räägite mulle? Miks ma pean seda teadma? Mis sellest, kui ma ei tea?»

Talmudis kirjapandu jaguneb sisuldasa kaheks — *halaha* (*halakha*) ja *agada* (*haggada*). *Halaha* on see osa, mis tegeleb kitsalt käsuõpetusega, juudi seaduste kommenteerimise ja täiendamise ning edasiarendamisega, ja on tekkinud suures osas õpetlaste omavaheliste arutluste ning vaidluste käigus. *Agada* alla kuulub kõik muu, piibli jutustavaid osasid täiendavad lood, müüdid, selgitused, eetilised ja filosoofilised arutlused, palved jne. *Agada* osa arvatakse olevat tekkinud lihtrahva tarvete rahuldamiseks, selgitustest, mida õpetlased jagasid, et pühakirja liht-rahvale mõistetavamaks ja omasemaks teha. Ja kuigi Isade ütlused ei ole *halaha* ega kuulu ülepea Talmudi pöörasemate osade hulka, tasub meie olukorda arvestades meenutada ühe juudi õpetlase sõnu: «*Halaha* õpetaja on nagu see, kes müüb kalliskive, mida vajavad ja hindavad vähesed, aga *agada* õpetaja on nagu see, kes müüb lihtsaid, ent vajalikke kaupu, mida ostavad ja vajavad paljud inimesed.»

Jah, pikaajalise sundpaustu järel on meie nälg lihtsate ning vajalike vaimukaupade järele tohtu, aga kõigele vaatamata ei kahanda see kalliskivide väärtust.

PIRET KRUUSPERE Parem hitja kui ...?

Phyllis Hartnoli. Lühike teatrijalugu. Ingüse k tik Ülo Vihma. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 272 lk. 30 000 eks. Hind 2.50 rbl.

Phyllis Hartnoli «Lühikese teatrijaloo» ilmumine kui igati tervitatav nähtus annab teisalt alust taas mõtiskleda meie kirjastamis- ning trükipoole üle. Või mida siin eriti mõtiskledagi, olukord selles vaitas on ju kõigi teada. Kurbnaajakas on tõdeda, et XX sajandi lõpukümnendiks on siis nüüd ka eesti

keeles ilmunud esimene maailmateatrit tevikuna hõlmav teatmeteos. Meie oma, eesti teatri ajalugu, arvestades selgi alal tegutsevaid väheseid jõude, on küllalt põhjalikult läbi uuritud ja publitseeritud. Nime tagem N. Andresemi, R. Põldmäe, K. Kase, L. Tormise, K. Haani jt käsitusi, samuti sarju «Teatriajaloo vihikud» ja «Teatriteed». Seda kõike poiegi nii vähe, kuigi ka teha on veel palju. Ent miilne on maailmataust ja kus eesti teater selle suhtes asub, sellest on meie ettekujutus üsna hägune. Üldpilt on huvitusei tulnud eri ahiikatest tragmentidena tervikmosaiigiks kokku noppida. Tõsi küll, leidsin ka ühe 1969. aastal ilmunud ülevaate, S. Raudsiku «Lääne-Euroopa teatri ajalugu». See Eesti NSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi Teaduslik-metoodilise Kabineti rotaprintiväijaanne, trükiarvuga 600, on mõeldud loengumaterjaliks näiteringide juhtidele. Nüüd ilmunud teose trükiarv ületab eelmistatut 50 korda, jõudes seega ka tõeliseit rahvani.

«Lühikese teatriajaloo» originaal pärineb aastast 1968. Siinkohal pörkame uuele küsimuste puntrale. Kuivõrd me üldse teame, mis on laias ilmas kahe järgmise aastakümne jooksul sama ainese kohta ilmunud? Kuivõrd on meil võimalik tutvuda muude käsitustega ning nende hulgast tõikimiseks sobilikku teost valida? Kuivõrd on meie valikud juhisiikud ja kuivõrd paratamatud? (Seda küsides ei soovv sinkirjutaja mingil moel tõikija Ulo Vihma tööd pisendada või seda kahtluse alia seada, pigem osutada üldisemale probleemile.) Vaadeldava teose autori Phyllis Hartnolli kohta ei õnnestunud eriti palju teavet leida. Tegu näib olevat siski väieldamatult pädeva inimesega, keitei on teatriajaloo kõigist perioodidest adekvaatne ülevaade. Phyllis Hartnolli toimetamisel on näiteks mitmes trükis ilmunud teatmeteos «The Oxford Companion to the Theatre».

Alustuseks — ehk ilmub kunagi veel põhjalikumate perioodi- või isikumonograafiade tõlkeid — tundub «Lühike teatriajalugu» olevat sobiv teos. Phyllis Hartnolli käsitus on suunatud võimalikult laiale lugejaskonnale, sellest on tingitud ülevaate aimeline laad. Teisalt iseloomustab teost konspektiivsus. Kuigi puudub kuiv akadeemilisus, on tekst paiguti ülmalit nime- ja faktitihe. Ja sellega seoses tuleb tõikijat kiita nimesid ja mõisteid avavate kommentaaride eest raamatu lõpus (meil ilmunud teatmeteostes märksõnadega selgitatu on kommentaaridest välja jäetud). Orienteerumist hõlbustab ka isikunimede register. Eraldi märkimist vääriivad aga illustratsioonid, nende tugev seos tekstiga (raamatu

kujundaja on Juri Kaarma). Teatri kui visuaalse kunsti puhul on põhimõte, et kohe teksti kõrval, lehekülje väisveerul, viidatakse vastavale illustratsioonile, lugemist elavdav ning eriti kohane. Raamatu igas peatükis (neid on kaksteist, kreeka ja rooma teatrist kaasajani, st 1960. aastate lõpuni) on ühitatud vastava ajajärgu draamakirjanduse ning -kirjanike, väljapaistvamate näitlejate ja lavastajate, kostüümi ja lavakujunduse, samuti teatrihoonete arhitektuuri tutvustused. Teatri ja ühiskonna suhetele poie märkimisväärset tähelepanu pööratud, küll aga vihjatakse propagandismohule, mis varitseb teatrit teatud ühiskondlikes tingimustes (lk 213). Meie lugejais-teatripubiikus võiks see tõdemus elustada mälestusi lähiminevikust.

Küllalt imekalt kajastub Phyllis Hartnolli teoses kogu kultuuriloole omane nähtus, nimelt vastastikused mõjutused ning seosed. Vastavate näidetena teatriloost mainitagu kas või *commedia dell'arte* tegelastüüpide teisendeid läbi aegade või kirjapandud tekstide mugandusi-töõtilusi. Viimane nähtus osutab, et tänapäeva mõistes dramatiseeringutel on pikk traditsioon nii teatri- kui kirjandusioos. Eespool oli juba mainitud «Lühikese teatriajaloo» suunitiust laiale lugejaskonnale. Selle üldrahvalikult läheda laadiga seostub vahetuit üks infotasand, mis pakub lugejale teavet teatrielu kuhisside-tagusestki, olgu siis tegu teatritegeaste sugulussuhetega («Shakespeare'i ristipoeg Davenant — kuulu järgi tema ebaseaduslik poeg» — lk 110, Terryde perekonna tutvustus lk 204) või üpris värvikate, kujutiusvõimet ergutavate isikukirjeldustega. On ju igati meelikõitev teada saada, et Mrs. Aphra Behn «väärib märkimist kui esimene näidendite kirjutamisega ülalpidamist teeninud naine, valitsuse agent ja piimapunsi tooja Inghsmaale» (lk 114); et Kemble'i perekonna keskmine vend Stephen «oli küll paks, nii et oleks võinud Falstaffi mängida ilma polsterduseta, kuid polnud ei hea näitleja ega määndzer» (lk 174); et itaalia näitekirjanik Alfieri oli «noore Inglise troonpretendendi naise, Albaania krahvinna harras austaja» (lk 160) või et näitleja Charles Fechter, inglannast ema ja saksa päritoluga isa poeg, «tundis end kõikjal võrdseit kodus» (lk 183).

Ühest tahaksin veel kõnelda, nimelt tõlke keelest. Kohati tekib kiusatus selle kallal norida, kusjuures adresseerin oma tähelepanekud ka toimetusele-toimetajale: vaheldumisi ladusate lõikudega leidub neid, mille puhul oleks oskusliku toimetajakäega saanud konarusi siluda. Nii võinuks ehk lühendada mõndagi lauselohet (lk 191, 209—210). Üldse kumab tekstist läbi inglise keele

lausekonstruktsioone, millest tõlkija pole ilmselt suutnud vajalikul määral vabaneda. Seda reedab nii alust laiendavate kõrvalauseste rohkus, sõnajärg kui ka verbi «olema» liigtihe kasutamine (vt nt lk 181). Või mis infoväärtus on eestikeelsel lausel «Kõigis neis toredais teatrimajades mängiti niisama toredasti...» (lk 208)?

Eelnevale norimisele vaatamata tahaksin siiski lõpetada konstruktiivsemas toonis. Ka hiljaks jäänud esimene pääsuke teeb rõõmu.

MATI UNT Pihime ka?

Ingmar Bergman. *Laterna magica*. Rootsi k tlk Ü. Aaloe.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 256 lk.
50 000 eks. Hind 1.50 rbl.

On täiesti loomulik ja aktsepteeritav teatri- ja kinoinimiste ekshibitsionism. Ilma nimetatud iseloomujooneta ei olekski neist oma töö tegijaid. Ikka tahetakse ennast lavalt näidata või osaleda teiste esesenäitamises — kas või kaudselt. Ja vaatajaid jätkub, lisaks on näitlejad ühiskonnas päris kõrgelt hinnatud. Ka mina olen vahel kasutanud oma näitlejatest sõprade abi, kui on olnud vaja defitsiiti kätte saada. Neile ikka antakse ja nendele ei olda pahased, kui nad järjekorras vahele lähevad.

Kuid teatri ja kino kaudu toimuvast esesenäitamisest jääb näitajatele siiski väheks. Enamik tuntud näitlejaist kirjutab lisaks ka mälestusi. Asi pole lihtsalt selles, et teater on «tuulde kirjutatud kunst». Kino pole ju tuulde kirjutatud, räägitagu mis tahes. Lihtsalt tunnustuse puudus jääb vaevama. Osad osadeks, pandagu neisse ennast kui palju tahes, osad on ikkagi võõrad inimesed ja võõrad sõnad, oma Mina jääb heas mõttes realiseerimata. Näitekunsti teenrite memuaarid on minev kaup kogu maailmas. Sageli kirjutatakse neid päris noores eas. Mõtlemine kas või Roman Polański pihtimustele. Shirley McLaine'i raamatud aga kuuluvad iga vindunud *new-age*-inimese öökapiile. Meil on tuntud Liv Ullmanni raamat «Muutumine». Muide, Ullmann on pärast avaldanud veel teise raamatu «Tõusuvesi», kus ta muu hulgas pikalt kirjeldab oma tööd UNESCO saadikuna kolmandas maailmas.

Ullmanni, Bergmani ühe naise juurest ongi hea jõuda Bergmani enda raamatu juurde. Olgu lisatud, et ka Käbi Laretei oli Bergmani naine. Nii on meil mitu vaatepunkti ühest mehest, mis on päris haruldane. Kõik see kokku on huvitavaks

lisandiks Bergmani filmidele. Mees on ju üks nn suurkujudest — üks suurtest sõltumatu- test *auteur*'idest, keda üldise arvamuse järgi jääb üha vähemaks. (Endiselt töötab küll ka Fellini, ja äsja esietendus Cannes'is Kurosawa uus film tähendusriikka pealkirjaga «Akira Kurosawa unenäod» — võrdluseks eelnimetatute «Fellini Rooma» ja «Fellini Casanova».)

Bergman on alati olnud väga avameelne ja ekshibitsionistlik. Tema heitlused Jumala ja Naistega on ikka äratanud suurt huvi, vaatamata kaunis esoteerilisele ja kohati süngevõitugi maailmanägemisele. Bergmani erandlikkust on korvanud vähemalt oma aja kohta julged ja skandaalsedki stseenid (iseäranis «Vaikuses»). Tema eksistentsialismile annab oma värvingu nimelt tema põhjamine päritolu, millega on seletatav tema hüsteeria ja ka meeleheitlikud (ehkki mitte alati õnnestunud) katsed tungida meeleheitliku lõbususe maailma, iseäranis lühikestel valgetel öödel — millele muidugi järgneb masendav ja vett-tilkuv *kaamos* — ei tea, kuidas tõlkida seda soome sõna, mille tähendust me aga väga hästi ise teame: pime aeg pärast lehtede langemist ja enne jõule.

Bergmani raamat «*Laterna magica*» on hästi kirjutatud, mis pole ju miski ime — teame, et Bergman on peale suure hulga filmistsenaariumide kirjutanud ka näidendeid. Muuseas on tema «Stseene ühest abielust» ilmutatud ka puhtalt lugemisraamatuna (meilgi «*Loomingu*» Raamatukogus), mida Rakvere Teater omakorda näidendina lavale tõi. Kompositsioon on vastandab ta pidevalt lapsepõlve või rohelist noorust küpsele eale. Avameelsust pole liiga, naiste suhtes ollakse üpris delikaatsed, kompleksid on kohati koledad, kuid mitte eemale-tõukavad — nii saame teada, milline kobrutav pada keeb väliselt delikaatse ja distsiplineeritud kunstniku hinges.

Kosutav on lugeda suure tulumaksu- ja skandaali lugu. Võime varakult hakata valmistuma ajaks, kui Rootsi tüüpi sotsiaaldemokraatia meil võimule tuleb. Ole kui kuulus tahad, iga hetk võivad politseinikud tuppa tulla ja sult kõik ära võtta. Kui vabadus juhtub äkki tulema, peab vist tõesti hakkama täpselt järgi vaatama, millele sa ikka alla kirjutad. Enne oli ükstepuha, ehk nagu üks nüüd väga edumeelne vaimuhiiglane omal ajal ütles: «Mina kirjutun kõigele alla, mis mulle ette pannakse.»

Lugesin muide hiljuti Sir Lawrence Olivier' «Näitleja pihtimusi». Oli huvitav lugeda tema kirjapanud võrdluseks Bergmanile (lk 208—210). Bergman jälestab nii Londonit, Rahvusteatri kui ka oma

«Norat», Olivier aga meenutab Bergmanit ja tema lavastust õnnes ja tänutundes.

Võib-olla sünnibki nii tõde, võiks sügavamõtteliselt lõpetada.

Lõpuks tahaks siiski loota, et meiegi memuaarikirjandus õide puhkeb. Tõsi, näitlejad kirjutavad meilgi mälestusi, kuid need koosnevad enam-vähem oma rollide ja lavastajate üleslugemisest pluss arvustuste katkendid. Oige harva kohtab mingisugustki šokeerivat avameelsust, mis tavalugeja südant soojendaks.

Aga mida on meil mäletada? Nüüd tundub, et vähe soliidselt. Misašju on kõik mängitud, lavastatud, kirjutatud! Peaks hakama ennast ilustama, ega muud üle jää. Sisemaailm on ju alati saladus. Eks me mõttes võidelnud, mu daamid ja härrad?

Sellest võiksidki kirjutada meie näitlejad, lavastajad, aga ka kirjanikud, parteitegelased, Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi saadikud. Ja võrtsiks pihtida ka onaneerimistest, abielulahutustest ja kõhuvaludest.

KALEIDOSKOOP

JOONAS KIHK

Alateadvuse kollektiviseerimine jätkub...

Sürrealism tähendab meie keeletarvituses põhiliselt kahte asja. Esiteks kunsti ja kirjanduse suunda, mis sündis Prantsusmaal peale I maailmasõda. Sellele voolule on teatavasti iseloomulik püüd mässata reeglipärase maailma vastu ja komme pakkuda teadvuse piire laiendava kunsti pähe välja kõikisugu imelikke asju. Nüisugune tegevus peaks asjaosaliste meelest meid lähendama «ülireaalsusele», mis sarnaneb paljus poolunele.

Kõnekeeles tähendab *sürr* absurdi. Mingil määral kattub ta ka slängisõnaga *suvaine*. Nii nimetataksegi kõike ebatavalist ja naljakat üldiselt sürriks.

14. aprillil peeti Tallinnas Musta Laega Saalis maha luuleõhtu «Uksed legendikele», millega tähistati Andres Ehini viiekümnendat hällipäeva. Sel õhtul pakuti sürrealismi mõlemas mõttes. Esmalt nimetatud arusaama kultiveerisid oma värssidega juubilar ise ning nooremad luuletajad Ilmar Trull ja Hasso Krull. Sven Kivisildniku ja erateatri «Gregor» etteasted olid sürrealistlikud ka teises tähenduses.

Härra Kivisildniku sõnavõtt oli õhtu huvitavaim. (Osalt esitas poeet mõtteid, mis hiljem ilmusid «Vikerkaares» «Metodoloogiliste marginaalide» nime all.) Püüan tema kõne sisu lühidalt edasi anda. — Ehini on haige inimene nagu kõik kunstnikud. Tervetel inimestel ei ole võimalik saada kontakti oma alateadvusega. Selleks pöörduvad nad haigete inimeste poole, kellel atakihetkel on võime

alateadvusega kontakteeruda. Selle eest nõuavad haiged inimesed endale privileege, söövad vorsti ja tähistavad juubeleid. Mäletate loominguiliste liitude pleenumit — nad tahavad raha saada, kuigi nad ise mitte midagi kasulikku ei tee. Terved inimesed, kes pöörduvad Ehini ja teiste temasuguste poole, loodavad saada täielikku rahuldust. Alateadvus aga koosneb jämedates joontes kahest osast: kollektiivsest ja subjektiivsest. Normaalsed inimesed suudavad mõista ainult kollektiivset osa Ehini alateadvuse väljendustest, aga subjektiivne osa jääb arusaamatuks, sest ta on igal inimesel erinev. See tekitab inimestes frustratsiooni ja kollektiviseerib nende alateadvust. Mida rohkem inimene raamatuid loeb, seda enam kollektiviseerub tema alateadvus. Selline haigete inimeste kuritegelik terror kestab juba aastamiljoneid. Algu tagusid nad šamaanitrummi, hiljem löid riigi, religiooni ja teadused. Sajandi alguses jõudsid nad sürrealismini ning see asi ei taha millegipärast üldse lõppeda. Olukord ei ole muudetav, kuna terved inimesed ei loe Sven Kivisildniku raamatuid, arvates, et kolm rubla suudab anda neile rahulduse. Nad hoiavad kolmeka enesele ja ostavad hoopis Ehini rublase raamatu. Härra Kivisildniku teos on aga tegelikult pääsemine, see võimaldab lugejal astuda kontakti nii oma alateadvuse kollektiivse kui ka subjektiivse osaga. See on Kõige Uuem Testament.

Publiku kohta arvas härra Kivisildnik, et tal on tegemist alatute tänahkadega, kellel pole terakestki tervet mõistust peas. Kõne võeti pealtvaatajate poolt väga soojalt vastu.

«Gregor» esines tuntud headuses, lugedes oma ja harras Ehini uuletusi. Nende ettemist vääristasid kummalised kostüümid ning ohjeidamatu lavaline lukumine. «Gregori» esituses kõlas ka päeva parim saim:

*kui mitu tumehelbekest
on vaja
et ehitada tumememme
tastele
tuhat
sada
ei tea.*

Ott Arder luges tervituse, mille huviline võib leida «Pikrist» (10. III 1990, nr 5).

Eesti sürrealistide esinngasse kuuluvat paljukiidetud (vrd M. Raudsaar. Sürr, sürr... «Edasi», 28. II 1990) noorpoeti Kari Martin Sinjarve õhtul kahjuks ei näidatud. Pubik jäi niigi rahuie, eriti teada saades, et Ulo Kiple oita Vaino Väijase pseudonüüm.

Üldmulje õhtust oli hea, kui väija arvata see, et saal oli kultuurihuvilisi peaaegu pilgeni tais. Tõelisele sürrealistide peaks saarane publikumenu vastukarva oiemä. Arvata-vasti peatavad kunstnikud-kirjanikud ise peagi sürritondi, kes mooda Eestimaad ringi roomab.

RAHVUSLIK KOSMOPOLITISM

Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusosakonnal on kavas korraldada 1990. aasta oktoobri lõpus konverents teemal «Rahvuslik kosmopolitism Eestis». Teema on kõike-lubav, seepärast oleks korraldajatepoolne nägemus, mingi suunav seisukohavõtt järg-mine:

Rahvuslik kosmopolitism on paradoksaalne mõttepaar ja märgib erinevaid katseid ületada mingil palavikulisel viisil seda kultuurilise võimsuse vähesust, tahtmise ja võimsuse vastuolu, mis muidu paratamatult põhjustaks alaväärsuse ja kaitsetuse tunnet massiivsemate väliskultuuride kõrval. Rahvuslik kosmopolitism pole lihtsalt kompen-

satsioon: ta märgib ka eesti kultuuri tege-likku seotust ja kuulumist ühekorraga mit-messe suuremasse kooslusse, mistõttu «välise moe» järgimine võib sageli olla pigemini püüd intensiivsemalt teadvustada sotsiaal-poliitilisi rütme, millele muidu tuleks alistuda inertse passiivse ollusena. Rahvuslik kos-mopolitism — see on kangekaelne, peaaegu kangelaslik taotlus saada ise ajaloo subjek-tiks, hoolimata suurte monstrumkultuuride tuumusest ja ligipääsmatusest. Tungida Eu-roopasse, Aiasiasse, Ameerikasse — kui see iha polegi tegelikkuses rahuldav, on ta rahuldav fantaasiamaailmas, sõnades, mõte-te ja kujutuspliltide liikumises, olemata oma väärtuselt võib-olla sugugi vähem efek-tiivne (vrd Freudi iha-teooriat: objekti muu-dudes annab rahulduse objektiga seotud ku-jutluste liikumine). Nisugusena pole ta vaujöörlus, vaid tõend struktuuri paind-likkusest, elujõu eriti leidlik realisatsioon. Pole seejuures oluline, missugune just on subjektiivne arusaam omaenda rahvuslikust identiteedist, või kas seda üldse tähtsusta-takse. Oluline on väljatung, valik, surve avaldamine võõra päritoluga materjalile, oma eneseteadvuse tõstmine, vereproovi võtmine otse suure tuima suurrkultuuri veenist. Rahvuslik kosmopolitism, see on röövretk Sigtunasse ja värvate toomine. See on meie iseteadlikkus, söakus, suurejoonelisus. See on eesti asi *par excellence*.

Konverentsi ettekanded ei pruugi olla kitsalt kirjandusest, vaid laiemalt kõigist võimalikest kultuurinähtustest. Nii võiksid märksõnadeks olla veel näiteks: sürrealism, dadaism, futurism, boheemlus, poliitiline (?) ja esteetiline avangard eesti kultuuris. Oodatud oleksid ebatraditsioonilise lähene-misnurgaga ja rangest akadeemilisusest vabad ettekanded.

Kui see teema Teid inspireerib ja intrigeerib, siis palume teatada osavõtusoovist KKI kirjandusosakonda. Samas võiks lisada ettekande (20 minutit) orienteeruva teema. Teese ootame 10. septembriks 1990. a.

Konverentsi toimikond:

Hasso Krull
Piret Viies

Käesolevaga pöördu «Vikerkaare» vahendusel avalikkuse poole hr. ALLAN KAASIK, kes palub kõigil neil, kes aastatel 1939—1940 õppisid Kose-Lükatil Konstantin Pätsi nimelises Vabaõhukoolis, talle kirjutada.

Adress: 202 056 Ida-Virumaa maakond
Avinurme külanõukogu
Ulvi sidejaoskond

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hansalu, Jaak Jõerüüt, Üle Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetuse:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Tõnu Õnnepalu 60 18 58. Teadus, publi-
tsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-
45). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Ha-
aring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Präakeksplaride kohta saab teavet trü-
kikõja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuieste-
tee 30, Laduda antud 07. 05. 90. Trükkida antud
03. 06. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspooonaid 9,89. Trükiarv 45 000. Tellim-
uste nr. 2059. Hind 45 kop. Tallinn, издатель-
ство «Периодика». Адрес редакции: 200031,
Таллинн, Тоомпуйесте, 30, телефон 60 17 72.
Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090,
Таллинн, Пярнуское бече, 67-а.
«Vikerkaar» № 7, июль 1990. На эстонском
языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245